

A Csáth-följegyzésekből...

Ha Csáth, akkor napló, legfeljebb elmebeteg nő, coitusén-centrikus férfi, még madárboncolás, kisebb mértékben a varázsló kertje, ennél is kisebb mértékben Janika – esetleg, valamint: rokonság Kosztolányival. Művek és személy, melyek, aki, valahogy mégsem kapcsolódnak-kapcsolódik a földézett személyhez. Ahogy egy ideig az irodalom is kényszerű koloncként akaszkodik bele a figurába (egy idő után persze, ahogy a legtöbb muszájság, ez is elhomályosodik). Ugyanis, koraiifjúságától festő akar lenni, de kiröhögik törekvéseivel és korai mázalmányaival együtt.

(Elfintorodom, furcsa párhuzam, én is festő akartam lenni. Engem nem röhögtek ki. Magamon fintorodtam el, amikor későserdülő koromban ébredezni kezdtem a világra, s látván tanácsstalanságtól tocsogó rajzpapírjaimat, abbahagytam. Kényszerből lettem tehát én is, író vagy a féle, bennem se volt nagyon máshoz, avagy, más művészethez készség.)

Hogy miért elsősorban a drogozó és éjjel-nappal koitálni szándékozó férfi került az olvasói érdeklődés központjába, nem nehéz megmagyarázni. A halála után jó emberöltővel megjelent naplója robbant az akkor még olvasás-centrikus magyar glóbuszon. Elsősorban kíméletlen, magamutogató őszinteségével, mellyel, természetesen, meg is sértette a naplóírás alapkritériumát: az önportré fölsminkelését, a megörökített életben jelentkező élek lesimítását, eliminálását. A napló ugyanis soha nem az őszinte önfeltárás, sokkal inkább az öneladás megnyilvánulása kifelé s befelé egyaránt.

A kábítószer tabutéma a nyolcvanas évek legvégéig, a kapitalista rothadás egyik legjellegzetesebb betegségtünete, amelytől a szocialista társadalom atyai gondoskodása megóvta gyermeki öntudatlanságban megtartott alattvalóit. (Persze, ez már nem a Coca Cola-mámborban fetregő amerikai ifjúságról legendáriumozott brutális ostobaságok ideje, sokkal inkább a politikai rafinéria figyelmének és figyelmeztetésének kitüntetett terepe.)

Csakúgy tabutéma volt a szexualitás, a promiszkuitás, mellyel szembe a szocialista erkölcs és családmodell állítódott. Hogy valaki – ráadásul, egy fürdőorvos – sorban vadássza és dönti le a betegeit, a közelében megforduló beutaltakat, sőt, a fürdőszállodai alkalmazottakat is, s ezeket még meg is magyarázza, érthetetlen, értelmezhetetlen magatartásnak minősült, így üldözendő cselekményként tartotta számon a politikai kultúra, illetve, az azt kiszolgáló könyvkiadás, folyóirat-irodalom.

Újraolvasva a Naplót, az önpusztítás megállíthatatlanságának tragédiája, a méreg és művészeti alkotóenergia egymásrautaltsága, a leépülés megrendítő stációi, a morfinista magára maradása és elmagányosodási kényszere tűnnek föl. Nem a növekvő fecskendő-dózisok, a napi több baszás emlékké töpörödése a szenzáció, hanem a halálba tartás (lassú önelgyilkolás) brutalitásának mind veszőbb tudatú felmutatása. Ettől nem magán(ki)beszéd a kötetecske, hanem a létértelmezhetetlenség megrendítően hiteles dokumentuma.

NAPÚT

Irodalom, művészet,
környezet

XI. évfolyam 6. szám

A Cédrus Művészeti Alapítvány megbízásából kiadja a Napkút Kiadó Kft. Megjelenik évente tízszer.

Főszerkesztő: **Szondi György**. Szerkesztik: **Bába Szilvia** (művelődés), **Balázs Géza** (nyelvművelés), **Bognár Antal** (próza), **Elek Szilvia** (zene), **Király Farkas** (vers), **Kovács Ildikó** (szöveggondozás), **Prágai Tamás** (dokumentum), **Sebeők János** (környezet), **Szondi Bence** (törtélem), **Vincze Ferenc** (műbírálat), **Wehner Tibor** (művészet).

Szerkesztőségvezető: **Szondi Eszter**. Terjesztés: **Németh Lóránt**.

Napút-kör: **Csűrös Miklós, Gazdag Dávid, Gráfik Imre, Hankiss Elemér, Dr. Kocz Gábor, Radnóti Zsuzsa, Rakovszky Zsuzsa, Schwajda György, Konrad SutarSKI** (tiszteletbeli konzulensek).

Alapította: **Masszi Péter**. Lapterv: **Gosztola Gábor**.

Szerkesztőség: 1014 Budapest, Szentháromság tér 6. mf.sz. 29. • Telefon/fax: (1) 225-3474

E-mail: napkut@gmail.com • Honlap: www.napkut.hu

A Cédrus Művészeti Alapítvány adószáma: 18110661-2-41

Nyomdai kivitelezés: Érdi Rózsa Nyomda. Terjeszti a Hírker Zrt. és az NH Zrt. ISSN: 1419-4082

B2-páholy

Zalán Tibor: A Csáth-följegyzésekből...
..... borítóbelső

Előter

A varázsló halála
(Szerkesztette: Elek Szilvia) 3

Kosztolányi Dezső Csáth-versei
A rút varangyot véresen megöltük;
Sakkoztunk egyszer...; Csáth Géának;
Írás régi könyvben 14

Dobai Péter: A fürdőorvos 20
Dobai Péter: Marienbad, Ferdinándkút
a Rudolf-forrással – 1914/II/2. 58

Radnóti Zsuzsa: Dobai Péter – 65. 60
Elmer István: Az önpárbajozó 60

Z. Varga Zoltán: Az élet írója 62

Tárlat

Csáth Géza-émlékek és Vladár Csaba
Csáth-rezonanciái (színes melléklet)

Hangírás

„Csak egy közönséges olvasó vagyok”
(Csáth Géza lányával, Olgával
Elek Szilvia beszélget) 73

Hangszóló

Elek Szilvia: A dalszerző zeneszerző 77
Kelemen Éva: Az élet arany trombitáján
a búcsúzó dalát fuvom..... 87

Kéner Balázs: Szakmai barátság
a század elején 96

Danics Zoltán: Az elmeorvos tébolya. 100
Harmatta János: Egy tékozló élet
hatalmas tárlatai 103

Mirmics Zsuzsanna–Heincz Orsolya:
Az Elérhetetlen keresése 105

Ablak

Téka

Lukáts János: Halálművészek hétköznapjai
(Csáth Géza novellái) 113

Németh István Péter: Tűnődés
gyilkos gyermekekről (Csáth Géza
A kis Emma című novellája felett) . . . 117

Tüskés Tibor: Dramatizált Csáth-életrajz
(Sárosi István: A húszmilliomodik év) . . . 123

Bánki Éva: „Nekem megbocsát az Isten”?
(Lovas Ildikó: Spanyol menyasszony) . . . 126

Illusztrációk
Csáth Géza naplójából 59, 86, 95, 102

E számunk szerzői 112

Melléklet

Káva Téka - Napút-füzetek 36.

Sárközi László: Csikágó
(Szonettciklus)

A Napút idei témái:

2009. szeptember	Óbuda
2009. október	A magyar nyelv éve
2009. november	Kálvin 500
2009. december	Hetvenesek évkönyve (1940-es nemzedék)

A kiadvány megjelenését támogatta a



RICHTER GEDEON

és a Magyar Pszichiátriai Társaság

NAPÚT

Irodalom, művészet,
környezet

XI. évfolyam 6. szám

Csáth-szám



E számunk színes melléklete két részből áll.

Csáth Géza- emlékek. Méhány kép Szabadkáról, arról a fenséges és hajdan Budapest után második legnagyobb adófizető Szabad Királyi várossról, ahol a mai napig történelmi Magyarország kori címerüket használják. Csáth rengeteg rajzos, zenei vázlatos és festményekkel teli naplót hagyott ránk... ezek közül is bemutatunk néhányat.

Vladár Csaba Csáth-rezonanciái.

A 2008 tavaszán, a Nemzeti Színházban bemutatott Elek Szilvia A varázsló kertje című dokumentumdrámájához készült festmények Csáth Géza képzőművészeti alkotásaira reagálnak, hangolódnak és válaszolnak. (Dér Zoltán és Beszédes Valéria gyűjteménye; fotók: Vladár Csaba)

A varázsló halála

A 90 éve elhunyt Csáth Gézára emlékezünk

„Oh, de borzasztó ez az elhagyatottság. Az utolsó kutya boldogabb nálam. Irigylem a fákat, az állatokat, a felhőket, mind élők a magok biológiai vagy fizikai életüket, csak nekem kell beszüntetnem mindent. Talán ölnöm kell!”

A haláltusáját vívó, iszonyatos kínok közt szenvedő Csáth jegyezte fel ezeket a sorokat, néhány hónappal halála előtt. És szinte az előzőek folytatásaként írta a következőket a bajai elmegyógyintézetben:

„Itt vagy gyilkolni, vagy megbolondulni kell a degenerált egyénnek. Én nem tudtam gyilkolni – tehát meg fogok bolondulni. Érzem, hogy Bajáról fognak temetni.”



Csáth Géza halála olyan volt, mint élete; tragikus és átlagon felüli. Hiába talált rá korábban oly nagy szenvedéllyel elutasított Istenére, s a háborúban teljesített katonai orvosi szolgálat idején hiába tört fel egyre erősebb hite, amelyről naplójában is tanúságot tesz:

„Valóban Isten kezét érzem. Isten segítő kezét. Valami rajtam kívül álló nagy és jóságos erő hatását. Ó, jó Istenem, ha élsz, és létezel, add most tudtomra ezt, hogy otthagya a bűnös és önző élvezetek hajszolását, visszakerülhessek az igazi munkás és emberi életbe, amelyet olyan könnyelműen és meggondolatlanul elhagytam. Ha segítesz rajtam

és kivezetsz a labirintusból, ahol a fekete Minotaurusz talán már halálra kérészt engem, becsületesen meg fogom becsülni az élet szép kincseit, tehetségeimet, és egyetlen célom lesz, hogy az embereket jobbakká, nemesebbekké és igazabbakká tegyem, s így hozzád közelebb hozzam őket. Ezt fogom tartani életem legszebb és legdicsebb feladatának, és úgy gondolom, hogy akkor te meg fogsz engem ajándékozni a megelégedésnek és a reménynek isteni ajándékaival, amelyek felülmúlnak minden e földön elérhető értéket és élvezetet. Ezzel a gondolattal és reménnyel indulok útnak, a Te szent fiadnak, Jézusnak a nevével ajkamon! Segíts engem! – és én sem fogom magam elhagyni.”

„Krisztus tanításait jobban bámulom és szeretem, mint valaha, és igyekszem dolgozni rajta, hogy ezen a földön a szeretet és jóság uralkodjék, és főszabály legyen.”

Megtérése és az önmaga által választott vezeklés – amely talán betegei, s főleg a háborús áldozatok önzetlen gyógyításában nyilvánult meg – azonban már nem tudták őt megmenteni a szörnyű végtől. Morfiumtól teljesen be-

számíthatatlanná vált elméje, feleségével kapcsolatos téveszméi, egyre jobban elhatalmasodó féltékenysége felesége és önmaga gyilkosává tették.

Különös módon a kortársak leírásai számos eltérést mutatnak nemcsak a halálát megelőző időszakról, hanem még halálának napjáról is.

Karinthy a Nyugatban megjelent búcsúbeszédében hat pisztolylövést említ (a valóságban három volt), amellyel Csáth meggyilkolta feleségét, Juhász Gyula szerint a bajai kórházban halt meg (valójában a szabadkai kórházból való szökése közben), Kosztolányi szerb katonaeorvosnak tulajdonítja Csáth megmentését első öngyilkossága után (a katonaeorvos valószínűleg nem szerb volt), de a legmegdöbbentőbb az, hogy szintén Kosztolányi az, aki szeptember 12-re teszi Csáth halálának dátumát. A szabadkai Anyakönyvi Hivatal halotti bizonyítványában ugyanis ez áll:

„MKU knjiga br. 71, 1187/1919. bejegyzés 1919. szeptember 13-án:

Özvegy Brenner József 1919. szeptember 11-én délután 6 órakor halt meg, 32 évesen.

Foglalkozása: orvos

Lakcíme: Szabadka I kör 84

Házastársa: néhai Jónás Olga

Szülei: Brenner József és néhai Decsy Etelka

Az elhalálozás helye: Szabadka tölgyfási erdői között

A halál oka: önmérgezés”

A szokatlan események Csáth halálával még nem értek véget. Csáth holttestét – saját rendelkezésének megfelelően – úgy boncolták fel, hogy szívét, máját és agyát egy külön dobozban Pestre szállíttassák el az Elme- és Idegkórtani Klinikára. Csáth azt szerette volna, ha szerveit halála után azon a klinikán vizsgálják majd meg, ahol ő dolgozott. Viszont a három szervből csak az agyvelő jutott el Pestre, s sajnos – talán a rossz tárolásnak köszönhetően – az is felbomlott állapotban. Így aztán a vizsgálatra alkalmatlan agyvelőt Csáth egyik orvoskollégája, s egyben barátja a klinika kertjében temette el.

Csáth Géza teste ma jelöletlen sírban nyugszik szülővárosában, Szabadkán, mivel valamikori egyszerű síremlékét már régen lerombolták. Testének egy másik darabja pedig, az agyvelő Budapesten pihen, a Balassa utcai klinika kertjének árnyas fái alatt.

Az író pokoljárásáról, a halálát megelőző időszakról s tragikus haláláról a következőkben álljanak itt a legszemélyesebb vallomások; magától Csáthtól, és kedves barátaitól, szeretett író társaitól.

Csáth Géza: valószínűleg kórházi feljegyzés 1918-, vagy 1919-ből, betűhű közlés

„Desirének.

1917 nyarán azt álmodtam, hogy meg kellett halnom. De még egy napot engedtek, hogy az életbe visszatérjek. Ekkor Omnibuszon érkeztem és O. várt engem

az Andrásy út és a Wörösmarty utca sarkán, hogy még egy napot jól eltöltünk. Azonban (borús szeptemberi nap volt) én olyan borzalmasan éreztem magam, hogy csak róttuk az utcákat szótlanul – és elérkezett az este, válni kellett. Elkísért még a Boráros-téri hidig (onnan kellett indulnom) a lépcső alján megállt, hidegen megcsókolt, majd feljött 4 lépcsőt és forrón átölelt és fojtottan sírt, azt mondta fájtnak, hogy hidegen válok el tőle én azonban kibontakoztam és felszaladtam a hídra.”

Kosztolányi Dezső: Csáth Géza betegségéről és haláláról, részlet (Nyugat, 1919.)

„Leírhatatlanul sokat szenvedett. Vértanútestén nem volt egyetlen fillérsnyi helyecske sem, melyet föl ne tépett volna az oltótű. Tályogok keletkeztek rajta, és szíjjakkal kötötte át a lábát, hogy valahogy vánszorogni tudjon. Így dolgozott évekig. Naponta ellátta orvosi teendőit a kis bácskai faluban, és míg lehajtott fővel ballagott a biztos halál felé, sok-sok embernek adta vissza egészségét. Hogy milyen helyzetbe került, azt az utolsó hónapjáig nagyon jól tudta. Néha azt is, hogy nincs belőle kivezető út. Mint orvos, figyelte magát, és kísérletezett testével. Váltogatta a mérgeit, a morfiomot a pantoponnal és az ópiummal, de akár a hínárba került úszó, egyre jobban belebonyolódott. Hogy a soványító morfiomot ellensúlyozza, hízókúrát használt arzénnel, minek következtében a felismerhetetlenségig meghízott. Aztán, hogy lefogyjon, nyomban ebéd után hánytatót vett be. Évekig csak nyitott szemmel aludt, könnyű, egészségtelen álommal. Annyira zavarta a legkisebb nesz, hogy lefekvéskor még a zsebóráját is megállította. A túrhetetlen fizikai rosszullettől sarkallva egyszer-másszor elhatározta, hogy leszokik a szenvedélyéről, és bezáratta magát egy szanatóriumba. Ez azonban afféle jámbor öncsalás volt. Már bejövetelekor cipőbőre alá csempészte a morfiomot. Kijövet pedig újra rákapott a régi adagra.”

Csáth Géza levele Kosztolányi Dezsőnek 1919. június 25.

„Mindenekelőtt fogadd köszönetemet, hogy betegségemmel törődtél, és még a nyáron is minden módon rá akartál beszélni az elvonási kúrára. Ha több eszem lett volna, azaz, ha elegendő képzetem lett volna arról, hogy mire képes az aszsonyi gonoszság – fölmentem volna Bécsbe. – Pedig ma már jól tudom, hogy *Ti tudtátok*, hogy micsoda ostoba baromságot követtem el házasságommal. Hogy egy legmagasabb rafinériájú címeres szajhát vettem nőül, aki rossz volt és ördögi. Rettenetes sors. Érdekes, hogy álmomban O.-t mindig mint rossz nőt láttam. Ébren mindig félre tudott vezetni. Sejtem, hogy 1914. aug.-ban és 1915 őszén téged is elcsábított. Valódi gonosz nő volt, aki mesterien értett hozzá, hogy félrevezessen. Ez azonban még erényszámba megy, ha elgondoljuk, hogy végül szándékosan leleplezte saját gonoszságát – oly rémes módon, hogy 4 havi kutatás, kínlódás után a bolondokházába juttatott. Így most onnan kikerülve már egyáltalán nem intézhetem el ügyeimet, mint egy rendes ember. Még ki sem dobhatom őt. Rám fogják, hogy örült, bolond, képzelődő vagyok – fél-

tékenységi téves eszméim vannak, stb., stb. Itt már nincs más elintézés, mint a pisztoly vagy a scopolamin. X.6-ig főbe kell magamat durrantanom.”

Kosztolányi Dezső: Csáth Géza betegségéről és haláláról

„Vajon meg lehetett volna-e valamiképp menteni? Alig hiszem. A fizikai elkülönítés, a szer föltétlen megvonása csak a testi épségét mozdította volna elő talán, és az utolsó véres tragédiát gátolja meg, de semmi esetre se lelki betegsége kifejlődését, melyet a morfium eltakart pár évig, a maga forró és sűrű ködfátyolával. A morfinizmus mindig okozat és nem ok. Mikor ő ehhez a mérgehez nyúlt, öntudatlanul is tudta, hogy a kisebb veszély választja a nagyobb helyett. Menekülni próbált a melankólia elől, mely túlvilágian – édes dallal zengett írásaiban. Schumann fájó panaszra hasonlít ehhez, annak a zeneszerzőnek a sírása, ki ugyanezzel a betegséggel volt terhes. Egy darabig átmenthette ezt a művészetébe, aztán már sok volt, a befogadó közeg nem vette át, és össze-roppantotta a testét. Különbözik a tragédiája messze visszaágazik az életbe. Az, hogy elmeorvosnak készült, talán öntudat alatti kirezgése volt annak a megismerésnek, hogy beteg, és magán akar segíteni.”

Csáth Géza: feljegyzés

„Ha eljő az idő, hogy meg kell halnom: akkor befecskendezek először 0,02 g morfint. Elszívok egy cigarettát, várok 20 percet, de nem többet. Ezután 3×0,06 g morfint. Mire egészen álmos leszek. Ekkor veszem a kloroformos üveget és egy zsebkendőt. Ezt rákötöm az orromra, a kezeimet pedig bedugom a nadrágszíj alá szorosán. Ez után olvasok hangosan: 1, 2, 3, 4.

Ez elég gyáva halál, de haljon meg bátrabban (egy pisztolylövéssel) az, aki az élettől teljesen megundorodott. Én azonban szeretném és imádnám az életet – és csak azért halok meg, hogy ocsmány szenvedések elől meneküljek.”

Csáth Géza végrendelete, amelyet 8 db orvosi vénylapjára írt 1919. július 2-án

(betűhú közlés, az író elmeállapotát is tükröző hibákat nem javítottuk ki)

Kedves Dezső! VII. 2.

A leltárban (amely egy vörös Könyv) a rendelő fekete szekrény = fiókban : megtalálsz feljegyezve mindent, ami az enyém. Ami a lakásban van: minden az enyém, az én pénzből lett véve, Kivéve O. kelengyét. Ezzel intézkedj apuskától kért tanács alapján. (Szeretném, ha mindent Mádinak adnál).

Másoké a következő dolgok:
íróasztal a rendelőben a Községé.
a fekete szekrény " Lollocké

a gyerekkocsi – Karácsonyi Loncié
 a gyerek-szék – Aneréké
 a rézágy – K. Loncié
 a konyha és spájz állványok – a Községé.

Minden egyéb az enyém s ezekről így rendelkezem.

Mádié a hálószoza és a Könyvtár és Kottatár fele ezt osszátok meg.
 Ami felől én külön nem intézkedtem, hogy másé legyen, az mind a tiéd.
 Kézirataim kiadási joga Kis Keresztfiamé Bandikáé.

A széles diván a tiéd. Ebédlő rendelő, konyha, stb tiéd, pianino, konyhaedény ott mind a tiéd.

Az apánál lévő gyémánt gyűrű Mádyé. A többi ékszert oszd fel Antika, Lujza néni, Anyika között.

Az apánál van 6000 korona. Ennek fele tiéd, fele Bandikáé. Azonban rád hárul hogy kiegyenlítsd (ha muszáj) a következő adósságokat:

Jónás papa: 2000 Kor és semmi több de csak akkor ha írást mutat.

Miklós bácsi 2000 kor és ennek 1914 XI 1től járó 6% kamatai

Keleti műszerész: 600-700 kor

Garay " 100-300 kor (?)

Ebből a névsorból láthatod : miért tettem hozzá ezt: „ha muszáj.”

Bella néninél egy vadászfenyverem van – ez Bikali Ferenczé volt t. szolgámé legyen (Utolsó posta : Böhönye) Szerenyér-i lakosé.

Édes apámnak add oda gyermekkori naplóim közül, amelyeket jónak látod.

(De add oda mindenesetre: a 897–900 éveket)

Mondd meg apukának, hogy nagyon szerettem őt, ragaszkodtam hozzá és igen fájt nekem hogy ő nem viszonzta szeretetemet úgy, ahogy szerettem volna. Fájt, hogy már Palicson elejtett engem: a betegségem miatt és ellene volt Szabadkai letelepedésemnek. Holott ha akkor ott letelepszem: megmenekülök. De a legborzasztóbb hogy félbolond állapotomban ott hagytott Pesten házasodni és nem vitt haza.

Anyikának köszönöm jóságát és mondd meg neki, hogy különösen hálás vagyok, amiért Olgát helyesen diagnosztizálta már az első alkalommal.

Apámnak, Anyikának és Lacinak adj egy-egy emléket tőlem, amit jónak látsz. Ezt jól gondold meg!!

Arcképeimet te gyűjtsd össze és Desirénél legyenek, szerelmes levelezésünkkel együtt, ha regényt ír rólam, utána azonban vedd vissza tőle. A levelezés úgy állítandó össze, hogy az én levelem után O. válasza következék.

A rokonok közül : Lálíka néni, Lujza néni, Anta, Eötvös, Desiré, Árpi, Bella, Margit, Lujza, Öreg Jóska mind kapjanak egy-egy emléket: képek, vázák, edények, szobrok között belátásod szerint. Légy gavallér.

A férfi ruhák – a tiéd

A női " (én vettem) Mádyé.

A kárhuzatos zöld kendőt: add Lujzának, neki szerencsét fog hozni.

Az írószoba a tiéd.

Szalón – Mádyé.

4 Perzsa közül egy a Mádyé, ezt ő válassza ki. A két szerb szőnyeg Mádié.

– A két takaró közül – te választasz

A szebbik divánpárna a tiéd, a másik és a szerb tarisznya a Mádyé.

Órád a tiéd.

Nagymama volt órája – tiéd.

Olga órája – Gizi nővéréé, azzal az üzenettel, hogy tudom: ő is kerítette Olgát és elősegítette undok piszkos kalandjait.

Az összes neked szóló leveleket, amiket halálom után kapni fogsz olvastasd el D. -vel.

Neki mindenről kell tudni. Ezt kiegészíti: Walker naplóm, amit rakj össze (a Wertherin ládában Roth Kovácsnál) és egyéb szexuális naplóim. Ezeket ne bizd senkire és szállítsd el a Wertherin ládában, Kézirataimmal együtt. Amit D. nek átadsz – azt gondosan olvasd el: vannak dolgok, amiket ő ne tudjon. (Ezt te meg fogod tudni itélni.)

Életem utolsó keserves esztendejének megírásához szükségesek azok a jegyzetek melyek a zöld csíkos rendelő könyvben és a Z. X. jelzésű könyvben vannak.

Az orvosi jellegű jegyzeteket külön gyűjtsd az utóbbiból és egyéb helyekről. Ezek kiadandók nevem alatt, de Sch. Gyula kell hogy revideálja előbb.

A Községben még künn van 1500-3000 kor. készpénz. Erről jegyzet szól a zöld csíkos könyvben. Mint örökös hajtsd be a pénzeket. A jan. 1 ig szóló adósok fehér papírra vannak írva betűrendben. Az innen túl újra kell revideálni a könyvet: jól írta-e ki Olga az adósokat (I.1 – IV. 16ig) és törölte-e az előbbi listáról azokat, akik fizettek.

Két kívánságom van: ezzel szemben.

1.) Pókász menjen Rákospalotára évre elvonó kúrára és szüntesse be végkép az ivást mert őt nagyon roncsolja (abcens benuvása és reszketése van)

2.) Te add ki az útját nőcskédnek! Nem jó egy nőhöz szokni. Bűn mint a morfinozniús.[!] Beidegezni az agyunkat valamire amit egy napon elveszthetünk az rémesen veszélyes dolog. (lásd. Andort). Soha csak egy nővel ne foglalkozz. Legalább 2 nővel állj állandóan viszonyban.

Ne házasodj! Ha egy nőtől szép ha gyermeked született akkor a gyerekeket adoptálhatod és élvezheted az apai örömeiket.

Ha intenzíven akarod: büntetlenül felcsinálhatsz bármilyen úri (nem szűz) lányt. Azután álld ki a család pressióját, de ne engedj a házassági ajánlatoknak, hanem jelentsd ki hogy nem, vagy most nem. Szóval: nem. Ha nem lettem volna: buta, kényelmes és szerelmes – így tettem volna O.val – Ma is egészséges lennék s ő hú szerető lenne. Legalább is annyira hú mint egy szeretőtől elvárható. Légy bátor és határozott.

Ha egy nőbe belészeretsz – menekülj tőle, mert a szerelem ha boldog is elpusztítja az egyéniséget. A szerelem túlságosan angazsálja az agyat a coitusoknál

mindenféle képzetekkel s így rontja az akaratot. De főleg rabság és a nő igájába hajt.

Igazi férfi ne tőrjön semiféle rabságot. Ezeket a tanításokat szintén gyűjtsd össze és add ki.

Fontos pont: sohase vegyetek el nőt, aki odaadta magát a házasság előtt, mert ez azt jelenti, hogy a bujasága nagyobb mint a szerelme.

A menyasszony megismerésére szükséges, hogy nők alaposan kérdezzenek utána, és véle soká társaságban legyenek. Olyanok, akikről a nőcske nem tudja hogy kének. Ez egy okos elővigyázat, de csak akkor alkalmazandó, ha az inspectio / a megtekintés / kedvező. Mert rendesen a szem játék, ruha, viselkedés, járás, látása elég, hogy felismerjük a született kéjnőt. Ez a felismerés – guoad coitus kedvező, de guoad házasság kedvezőtlen.

Margit majdnem olyan buja (bár sokkal kevésbé gonosz) nő mint O. Vele szakíts gyorsan!! Ez az utolsó kívánságom. Rendezkedj be Szabadkán és élj finom modaime életet. Foglakozz üzletekkel!

De itt ezekről nem írok többet.

Sokszor ölel

Joska

[A boríték hátlapján:]

A levelek a vér rokonoknak otthon, mindenki másnak – csakis Cafeban vagy más nyilvános helyen adandók át.

Kosztolányi Dezső: Csáth Géza betegségéről és haláláról, részlet

„Így történt, hogy feleségét július 22-én délután a rendelőszobájában három revolverlövessel agyonlőtte. A szerencsétlen asszonyt kislánya mellett érte az első lövés, még volt annyi ereje, hogy a szomszédsághoz meneküljön, hol egy óra múlva meghalt. Utána Csáth Géza fölvágta karján az ereit, és nagy adag morfiumot is vett be, de egy szerb katonaoorvos rögtön gyomormosást végzett, bekötözte őt, s megmentette az életnek. Még aznap este a bajai kórházba szállították, hol többször meglátogatta az öccse, kinek nem akarta elhinni, hogy a felesége meghalt, habár a temetési számlákat is felmutatta neki. Baján szeptember első napjáig ápolták őt, aztán az itteni kórház elmeosztályára hozták. Szeptember 11-ről 12-re virradó éjjel megszökött, és 12-én reggel hat órakor – kórházi nadrágban, csíkos kórházi sapkában és zsakettben – beállított gyógyszerész – nagybátyjához, kitől morfiumot és antropint kért. Természetesen nem kapott. Félórai ott időzés után távozott, és Budapest felé indult gyalog, a nagybátyjától kért száz koronával. El is jutott a demarkációs vonalig, hol a katonák föltartóztatták, és visszafelé kezdték kísérni. Ő könyörgött, hogy lőjék agyon, mert nem akart a kórházba visszamenni. Mikor a katonák nem teljesítették a kívánságát, a magánál levő és – nem tudni hogyan és honnan szerzett – mérget lenyelte, és szeptember 12-én este hat órakor meghalt. Holttestét másnap hozták be kocsin a városba, és az itteni temető halottasházában ravatalozták fel.”

Juhász Gyula: Falusi idill (Délmagyarország, 1919. okt. 4.)

Csáth Géza, a modern magyar irodalom egyik nagy reménysége, meghalt a bajai kórházban. Önmaga vetett véget tragikus életének, meghalt harminckét éves korában, mert az idegeit tönkretette a háború és a forradalom. Pedig éppen orvosa volt az idegeknek, a nagynevű Moravcsik professzor egyik legkülönb tanítványa. Magyar tragédia az övé. A háborútól összetörve, falura menekült, körorvos lett a Bácskában. A magyar Maupassant; ezt mondotta róla régebben e sorok írója, akinek barátja volt Csáth Géza. És most Maupassant sorsa érte utol a magyar novella fiatal és kedves mesterét, aki utóbb a morfiumhoz folyamodott enyhülésért. Szabó Dezső a falura küldi író-hősét, hogy ott új erőt merítsen a hazai humuszból. Csáth Gézára nézve, íme, tragikussá vált a falusi idill. Hat éve egy névjegyen e sorok írójának, aki szinte súlyos idegbajba esett, azt üzenté Csáth Géza, az orvos és barát, hogy a harmincadik éven túl csak javulhat az idegesség. Szegény jó Csáth Gézáé immár örökre meggyógyult. Délutáni álmát, amelyről a legszebb modern elbeszélések egyikét írta, most már zavartalanul és morfium nélkül álmodhatja a csöndes vidéki temetőben. Harmincegy évet élt, de ez a rövid élet nagy és mély szenzációkkal szolgált neki is, a magyar irodalomnak is.

Karinthy Frigyes: Csáth Géza (Nyugat, 1919. november)

Egy nagytehetségű íróról kellene írnom búcsúztatót: pillanatra se feledve hitemet, hogy mikor íróról beszélünk művekről kell szólanunk – nagy regényekről, drámákról, költeményekről, amiknek a művész eszköze és edénye volt, amikhez a művész személye egy érdekes illusztráció csak, adalék és adat, példázat a tanulság mellé. A valódi művész ösztönszerű józansággal, nem álszerénységből tiltakozott mindig ama bizonyos émelygős és műkedvelős kritikai szemlélet ellen, mely a mű mögé szaglászva, egy „érdekes élet”, egy „izgalmas egyéniség” hatásos beállítására használ fel minden alkotást.

Jól tudom és jól érzem ezt: és ha Csáth Gézát temetve, mégse tudok most egyebet tenni, minthogy végtelen szomorúsággal és megindulással idézem az ő élő és ismerős arcát, melynek immár minden vonását egy csodálatosan tragikus végzet magyarázza meg, mint képírást a felfedezett szöveg: jól tudom azt is, hogy ez a tragédia nem kulcsa az ő író munkásságának és ez a munkásság se kulcsa az ő tragédiájának. Sokkal mélyebb és ősbibb gyökerek rándultak meg, mikor ez a ritka fatörzs kidőlt. Csáth Géza magyar író volt: Magyarország drámája előtt érett meg és Magyarország drámájában esett el. Egy élet története egyben önmagát példázó drámája és regénye is annak az életnek – az ő élete magyar regény volt, romantikus és szertelen.

Magát a hőst is mintha Jókai fantáziája rajzolta volna meg: az a lelkes és gyermekesen rajongó képzelet, mely telhetetlenül halmoz föl minden tökéletességet, akár szükség van rá a jellemzésben, akár nem. Kárpáthy Zoltánra kellett gondolnom, Innocence, az Enyém, a Tied, az Övé boldogtalan hőisére,

Baradlayra, a kőszívű ember fiára, a lélekidomárra és a többiekre. Csáth Géza valódi regényhős volt, a szónak klasszikus és eszményi értelmében. Szép férfi volt, festői szempontból és intellektuális szempontból is: testi mivolta egy különös és ritka szenvedélyű léleknek ingerlő titkát sejtette: az a szépség, ami kifejez valamit, nem véletlen találkozása vonalaknak és színeknek. Kiváló volt testben éppúgy, mint lélekben. Minden képesség, ami a mai európai embert kifejezi, pazar pompában bontakozott ki benne. Költő volt és művész és tudós. Rajzolt és festett, képzett muzsikus volt gyakorlatban és elméletben. Zenekritikáiban a legnemesebb irodalmi ízlés párosult komoly hozzáértéssel – modern volt, a szónak abban a valódi jelentésében, amivel az emberi kultúra ismeretének birtokában szólunk hozzá a kultúra fejlődéséhez: nem a futuristáknak kultúrák felületén dühöngő kánkán-tánca szerint. Mint orvost, a tudomány legrejtettebb és leggazdagabb területe érdekelte: az a határterület, ahol test és lélek örök háborúja kell, hogy eldőljön: az ideggyógyászat. Mint az ország egyik legelőkelőbb klinikájának asszisztense, szenvedéllyel merül el az új elemző lélektan elméleti és gyakorlati tanulmányozásában: szaktanulmányjaiban gazdag ötletekkel gyarapítja a vajúdo, új tudományt.

Úr a gondolatok és művészetek világában, mint ahogy valódi úr az emberek között: választékos, művelt és komoly ünnep volt beszélgetni vele: szinte atyai az az önzetlen jóság és melegség, amivel érdeklődni tud minden dolgunk iránt, hogy megértse és tanácsot adjon, anélkül, hogy cserébe ő is könnyítsen lelkén bizalmas vallomással – mert érdeklődésében nincs semmi mohó és tolakodó. Belletrista minőségében – ami bennünket szorosabban érdekel – a kifogástalan formákban megnyilatkozó humanista típusához tartozik: egyébként azok közt tűnik fel először, akik e század elején az új magyar irodalom – immár halványuló – fénykorát képviselték. Színpadi műveiben meleg és álmodozó, novelláiban álmodozó és okos, bírálataiban okos és bátor. Képességei, amiket felsoroltunk, végeredményben a valódi művészt határozzák meg, nem tehetségére jellemző, hogy kitűnő író is volt: művészi egyéniségeit jellemzik egyéb tehetségei.

És ez a pompás élet, öröme mindazoknak, akikre átsugárzott és nyeresége az ország kultúrájának, tragikus és romantikus módon egyszerre összeroppan – s azon túl a Jókai regény drámai gyorsasággal rohan a katasztrófa felé, történelmi dimenziók háttérében. Kitor a háború: orvosi minőségébe kerül a forgatagba, eltűnik és felmerül. Néhányszor Pesten látjuk: ha beszélsz vele, az aki volt: mély és okos. De hangulatában van valami elborult, komoly sejtelmek árnyéka. Váratlanul elhagyja állását, elhagyja a várost, ahová minden érdeklődése és becsvágya kötötte. Feleségével és kisgyermekével elrejtőzik valahol vidéken – megszakít minden vonatkozást tudománnyal és irodalommal. Hozzátartozói, akiknél érdeklődünk, valami kedélybetegségről beszélnek. Egy napon, rendelőszobájában, hat revolverlövessel agyonlövi a feleségét és felvágja az ereit, kórházba viszik, mint örültet: hetek múlva megszökik a kórházból, száz koronával a zsebében megindul Pest felé. Eléri a demarkációs vonalat: egy erdő szélén katonák állják el az útját.

És az egykori hős, minden szépséges remények és lehetőségek dédelgett kedvence, ott áll most, lerongyolódva, lesoványodva, árnyéka önmagának, rimánkodik a katonáknak, hogy engedjék tovább, szelíden magyarázza, hogy dolga van Pesten – egyik tanárát emlegeti, akivel okvetlenül beszélnie kell. Es-

teledik, hideg szépia felhők sávozzák az eget. A katonák röhögnek és lökdösik visszafelé. Kitépi magát, futni kezd. Utána lőnek, nem találja golyó, de az emberek utolérik, leteperik. Megadja magát és megindul, a katonákkal visszafelé. Egy óvatlan pillanatban üvegcsét szed elő zsebéből és kiissza a tartalmát: összeesik és ott pusztul el harmincegy éves korában a szabad ég alatt az országúton – a növekvő sötétben megdöbbenve, kíváncsian hajol szegény, szegény, megbékült arca fölé a két durva katonaaarc.

Ezt a képet látom, élesen, sötéten, ezt a jelenetet, amelynél nem voltam jelen – és egy másikat, ami nem tudom miért kapcsolódik ehhez képzeletemben, valahányszor eszembe jutsz majd Csáth Géza, boldogtalan, drága barátom, akit nagyon szerettem. Állunk együtt a tébolyda hideg folyosóján: túl a vasajtón, mely hasonlatos ama sötét sziklához, hová a legszörnyűbb tercinákat írta Dante látomása. Rendes napi körútjára kísértem el: fehér köpenyben áll, egyik kezével fogja a kilincset, indulni készült, de nem megy még. Egy nő tartja vissza – a mellékszobából rohant ki, zilált hajakkal, melyekből csomókat tépett ki az öncsonkító düh. Évek óta dolgozik ez a megszállott lélek egy szörnyűséges világrendszeren, melyben napok és holdak és csillagok születnek, iszonytató kozmosza a kétségbeesésnek, egy ismeretlen Lény akaratából, aki (az örült nő kötetekre való értekezésekben fejtette ki ezt) az egész világot csak azért teremtette, hogy őt megkapja és ízenként kínozza halálra. Az utóbbi időben ez a Lény az örült látomásaiban összezavarodott a kezelő orvos személyével: most is azért rohant ki, hogy arcába hörögje mániákus vádjait. Azzal vádolja, hogy meg akarja ölni, ráismer, hiába vette fel orvosi álruháját, hogy belopózzon hozzá – ráismer, ő az, a Démon, minden borzalomnak és nyomorúságnak felidézője, teremtője e szörnyű világnak, melyből nincs menekvés. Csáth Géza szótlanul és türelemmel hallgatja végig, a kilincset fogja, nem mozdul. Én nyugtalanokodni kezdek, nem mennénk-e inkább, attól tartok, hogy mindjárt ráveti magát az örült.

De nem – az átkozódó nőt zavarba hozta ez a megadó hallgatás, összekuszálódnak a szavak, egyszerre minden átmenet nélkül kínosan és szégyenlősen nevetni kezd, viccelő tónusba csap át, mint valaki, aki hirtelen megijedt és tréfásra szeretné fordítani a helyzetet. Meglepetve nézek Csáth Gézára és különös döbbenet villan át rajtam. Az orvos elborult szemmel mereven néz az örült szemébe: tekintetében furcsa, tűnődő, szórakozott, fáradt kíváncsiság. Nem figyel: elgondolkodik, mintha meg akarna érteni valamit: – valamit, ami nem a tárgyra vonatkozik, amit vizsgálni és tanulmányozni lehet – hanem önönmagára, minden titkok megfeythetetlen titkára.

Most már tudom: abban a pillanatban a végzetét látta: az erdőt, a kései országutat, a két idegen katonát, elvégzett végzetét mindennek, ami ezen a Földön, ebben a világrészben és ebben az országban több és jobb és szebb és igazabb akart lenni a röhögő, durva közönnél – végzetét a halandó szeretetnek a halhatatlan gyűlölet világában.

Kosztolányi Dezső: Csáth Géza betegségéről és haláláról, részlet

„Bele kell nyugodnom, hogy az élet nem olyan, mint ahogy elképzeljük, de olyan, mint amilyennek mutatkozik. Csáth Géza, kiben egy volt a zene és az

értelem, a szín és a világosság, a költészet és a tudomány, csonka pályát mutat. Tizenkilenc éves korában, mikor nálunk még nem is álmodoztak modern irodalomról, egy vidéki lapban egymás után jelenteti meg novelláit. Nyelveket nem tudott, egy magyar kisvárosban, elszigetelten minden hatástól, önnönmagának mélységes mélyeit búvárolta, és a lidércnyomás, melyről álmodott, később valósággá vált. Gyönyörűen rajzolt, festett, hegedült, zongorázott, zenét szerzett, akárcsak lelki rokona, akit nem ismert, E. T. A. Hoffmann. Nyugodtabb korban biztosan visszatérnek még reá az irodalom történései. Különös, fáradt és nemes hajtása ő a magyarságnak. Anyai ágon leszármazottja azoknak a tolnai Decsyeknek, kik már a XVI. században emlékezetessé tették nevünket irodalmunk történetében.

Utolsó akarata az volt, mint a fönt közöltem levélből kitűnik, hogy agyát, szívét és máját vegyék ki testéből, és vizsgálják meg a klinikán. Ezzel a rendelkezésével az életem túl is az igazságot kereste, mivoltának a titkát. Úgy rémlik, én is a parancsának engedelmeskedtem, mikor itt le igyekeztem írni szenvedését, bajnoktestének megrokkanását és küzdelmét, fényes lelkének elfakulását, hogy megértve – és megértetve másokkal – tragédiáját, kisebbítsem azt az el nem múló fájdalmat, melyet korai és igaztalan halálán érzek.”

Epilógus (Csáth Géza: A kék csónak, részlet)

„Október – az a hervadó asszony, aki messze az országúton valahol gyászruhában ment, elküldte hozzánk legforróbb sóhajtását. Meleg volt a levegő, akár egy májusi estén, és nedvesség nélküli.

De a nyári várakozás perzselő vágyai messze szállottak tőlem. A nádasban gyulladtak ki talán, mint apró lidérctüzek. Húnyt szemekkel is láttam őket. Igen, jól láttam a vágyaimat: a nyári várakozás forró, fehértestű leányait, akik messze a nádasban gázoltak hosszú, karcsú bokáikkal, és fáztak a vízben.

Mehettem a vasútra, könnyed és víg voltam, füttyültem. A kék csónakban ekkor nyithatta föl Chloe a szürke szemeit...

Amikor a vonat elhagyta a szőlőskerteket, szakaszomba belépett egy sápadt, szürke árnyék: a Szomorúság – és leült velem szemben.

De ekkor már nem tudtam leszállni. A mozdony rohant velem.”

Szerkesztette és az összekötő szöveget írta: Elek Szilvia

Kosztolányi Dezső Csáth-versei

Kosztolányi Dezső Csáth Géza unokatestvére, gyerekkori jópajtása, majd később igaz barátja volt. Alkotó barátság az övék, hiszen első, gyermekkori irodalmi szárnypróbálgatásaiktól kezdve őszintén bírálták és ösztönözték egymást művészi munkáikban.

Kosztolányi számos versében utal a gyerekként közösen átélt élményekre, Csáth halála után pedig szintén versekben emlékezik halott barátjára.

E versek legszebbjeit közöljük az alábbiakban.

(Elek Szilvia)

A rút varangyot véresen megöltük

Ó iszonyú volt.
Vad háború volt.
A délután pokoli-sárga.
Nyakig a vérbe és a sárba
dolgoztunk, mint a hentesek
s a kövér béka elesett.
Egész smaragd volt. Rubin a szeme,
gyémántot izzadt, mérgekkel tele.
A lába türkisz, a hasa zafír,
a bőre selymek fonadéka
s regés kincsével elterült
a gazdag, undok anya-béka.
Botokkal nyomtuk le a földre,
az egyik vágta, másik ölte,
kivontuk a temető-partra,
ezer porontya megsíratta,
s az alkonyon, a pállott alkonyon
véres szemével visszanezett.
Kegyetlenül, meredten álltunk,
akár a győztes hadvezérek.

Most itt vagyunk. A tiszta kisszobában.
Szép harc után. A szájunk mosolyog.
Maró fogunk az undort elharapja
s göggel emeljük a fejünk magasra
mi hóhérok, mi törpe gyilkosok.

A szegény kisgyermek panaszai ciklusból (1910)

Érdeemes megjegyezni, hogy minden bizonnyal ez a gyermekkori közös élmény lehetett az alapja Csáth Géza *A béka* című novellájának is.

Sakkoztunk egyszer...

Sakkoztunk egyszer három nagydiákok
 vörös tűznél, szigorú téli éjjel.
 Az asztalon körzõ, tuss-csésze állott
 s latin könyvek, kinyitva, szerteszéjjel.
 Künn a fehér fák vártak, félve, halkkal,
 a szél alighogy néha fölsohajtott
 s mi majszoltuk fiatal-lágy ajakkal
 az édes és bíbor birsalma-sajtot,
 melyben dió volt...

Még alig tíz éve,
 s szemem kutat az elborult határon,
 megoldódott a kedves-régi kéve,
 a nagydiák már eltűnt, mind a három.

Az elsõ az, aki e verset írja,
 a második az Isten tudja hol van,
 s a harmadiknak púpos már a sírja,
 fejfája elvész a sötét falombban.
 Jaj, mit tudtuk, három diák, az este,
 hogy térden állva nézni kell a szépet,
 csak én látom a múlt falára festve,
 mi nem láttuk még akkor ezt a képet.
 Türelmetlen vér nyargalt ereinkben,
 szerettünk volna mindig menni, menni,
 mit is sejtettük, hogy ez itt a minden
 és ami aztán jött, a semmi, semmi.

Ha pitypang kelyhét fújtuk, semmiség volt,
 unottan vártuk az idõt, mely eljõ,
 hiába lánholt kellettõn az égbolt,
 csak õ kellett, a koldusi jövendõ,
 mert azt hittük, az élet, mint a tenger,
 bejárhatatlan, nem lesz soha vége,
 előre néztünk nyugtalan szemekkel,
 míg lábunknál hevert a csönd, a béke.

De én a tengerek végére értem,
 vitorlámat fordítom újra vissza
 s most megpihen e régi, téli éjben
 szegény lelkem, a fáradt nihilista.

A bús férfi panaszai ciklusból (1924)

Gyerekkori naplóikban Kosztolányi és Csáth részérõl is találunk feljegyzéseket a rendszeres sakkpartikról, amelyek legkedvesebb idõtöltéseik közé tartoztak.

Csáth Gézának

*Te sohase-jövő és sohase-beszélő,
várlak ma is, halott, e hosszú és e késő,
bús éjszakán.*

*Mert mézsfehéren ég távolban a hegyoldal,
s befestve a falam a bandzsál, csorba holddal
oly halavány.*

*Nem kell-e szólnod, mondd? Nincs semmi hír amonnan,
hol féjfa és kereszt elvész a sűrű lombban
és sír a táj?*

*Én tudtam, hogy közöny s merev csönd van az éjben,
de hogy ilyen soká tart, azt most meg nem értem
és fájva fáj.*

*Alvó, emeld lassan nehéz és hosszú pillád
s a végtelen felé táguló nagy pupillád
szögezd felém.*

*Most a palicsi tó úgy fénylik, mint az ólom
és a beléndéken s a vad farkasbogyókon
alszik a fény.*

*Ah, jól siess. Szíved még egyszer megszakad tán,
ha hosszan bolygasz a cirillbetűs Szabadkán
s nem értenek.*

*És űznek majd tovább idegen, bús hazádban,
zsákutcán és közön, idegen és hazátlan
kísértetet.*

*Itt nyiss be csöndesen. Isméried a kílincsem.
Tudod, hogy portámon és a szivembe nincsen
semmi gonosz.*

*Mert nem feledtelek. A füleddt estbe úszó,
ablakból fölsíró, homályos hegedűszó
eszembe hoz.*

*Így látlak mindig én, édes, fiatal orvos,
fehér köpenyben, a kavicsos és porondos
kertudvaron.*

*De jójj akárhogy is. Vérrel, sárral, te lélek,
férgék gyűrűivel. Ha a láttodra félek,
eltagadom.*

*Szemedbe bámulok és csellel kényszerítem
kezedbe a kezem és a szivedre szívem,
ha nem merem.*

*Igen, eléd megyek és régi orvosomnak
csuklóm odanyujtom, hogy vizsgálj meg, mint szoktad,
ütőerem.*

*Oly jó az, aki ad s te élted odaadtad,
angyali gyilkosa nődnek s tennen-magadnak,
szelíd barát,*

*ki végtelent ittál s a lelked égre lázadt,
majd összetörted a tébolyok és a lázak
szent poharát.*

*Lásd, itt leülhetnél. Nincs bontva még az asztal,
kávé, dohány és rum vár mérgező malaszttal
s a múlt, a csend.*

*Halkan beszélgetnének. Elmondanám, mi történt,
s fölfedném szótalán a fájó, néma örvényt,
a névtelent.*

*Síró Hungáriánk ma porba fekszik árván,
fölötte az átok, mint fekete szivárvány,
gyászt bontogat.*

*Anyáink, hógaink járulnának elébed,
kik éhesen rágják, elfáradott cselédek,
a csontokat.*

*Jaj, megmutatnám én a szívem is, e szörnyet,
mely nappal céltalan, halott vágyakra görnyed
s éjszaka sír.*

*Mert életem felén nem is vagyok, de látszom,
s reggel, ha öltözöm, csak játszom, egyre játszom
és vár a sír.*

*Ó, vad szerelmese az örült morfiumnak,
adj ágyat most nekem és az éjjeli búmnak,
akár a pap*

*kérlek kiáltozván és íróasztalomra
fantasztikus lázban görbedek lehajolva,
hogy hívjalak.*

*Hisz a semmit tudod, gazdag, végzett, hatalmas,
ki célhoz értél már, kell, hogy valamit adhass
annak, ki él*

*s álomtalan éjjel kétségbeesve vár rád,
a múltnak köldusa és százszorosan árvább
a semminél.*

*Te a halálé vagy, zarándoka az árnyak,
ki bátran indultál, kapudat megtaláltad
az éj felé.*

*De én, jaj, itt vagyok a fényben és hitetlen
feledve önmagam, jajokba fúlva lettem
az életé.*

1920, egy évvel Csáth Géza öngyilkossága után

Írás régi könyvben

Csáth Géza

Egy régi könyvben megtaláltam
halvány írásod.

S úgy rémlik, hallom a sírodból
fojtott sírásod.

Pár kóta volt csak, egynehány szó,
egy régi jegyzet,

de a szívem fölajgatott rá,
és fájni kezdett,

Úgy ültem ott, hamut kaparva,
kihúnyt tüzednél.

Kísértet járt ma a szobámban,
miért üzentél?

1921

Dobai Péter

A fürdőorvos

(Filmterv)

(Dr. Brenner József – Csáth Géza életéről és nagyságáról és tragédiájáról)

(Kevés helyszíntre összpontosított ún. „képsor- és jelenetvázlat”. Ez a filmalkotás nem a nagy úró életrajza, hanem sorsának szabad filmi megjelenítése, ezért számos név, helyszín stb. meg lett változtatva, kegyeleti, illetve a még ma is élő rokonok, hozzátartozók iránti méltányosság okán. D. P.)

Csáth Géza írja 1913-ból való önéletrajzában:

„1887-ben születtem Szabadkán. Ügyvéd apám, aki szenvedélyes zenélő, hegedűművészt akart belőlem nevelni. Valóban gyorsan és jól fejlődtem, de az alkotás vágya megelőlte bennem a gyakorlatozáshoz szükséges türelmet. Festő akartam lenni. Bizarr színkeveréseimet és elnagyoló vázlat-szerű rajzolás módoromat azonban rajztanárom kinevette, és elégségest adott... Ugyanígy jártam a dalaimmal is. Kezdetől fogva szabad atonális harmonizálást, aszimmetrikus ritmuskombinálásokat alkalmaztam bennök. Apám kijelentette, hogy amit írok, az nem zene... Az írással simán ment a dolog. Tizennégy éves koromban mutatkoztam be először a *Bácskai Hírlap* közönségének mint zenekritikus.

Tizenhét éves koromig azonban nagyon keveset írtam. Mint nyolcadikos gimnazista elküldtem Bródy Sándornak, a *Jövendő* akkori főszerkesztőjének egy novellámat. A *kályha* volt a címe. Válaszolt rá. Azt írta, hogy küldjek mást is, jót, sőt feltűnőt vár tőlem. Ekkor kezdtem komolyabban foglalkozni az írással.”

A felemelkedés – fényes meteori-üstököszerű „start” – első irodalmi sikerek – szakmai sikerek a Moravcsik-klinikán – jelentős és új terápiás eredmények – napi tizennyolc órai munka – publikációk a *Gyógyászat* című tekintélyes orvosi szaklapban (Csáth = Dr. Brenner = Dr. Brandt), tanulmányát maga a híres Freud-tanítvány: Ferenczi Sándor adja közre! – novellák és zenekritikai írások (Pucciniról, Bartókról, Kodályról, Debussyról etc.) – rajongó asszonyok és hajadonok veszik körül, ám ekkor még hősünk, Dr. Brandt József elme- és idegkórtani gyakornok, nem süllyed bele az önpusztító, tékozló „promiszkuitásba”, amely későbbi, oly rövid életét (a mindegyre fokozódó morphium-abusus mellett) külön is „segít” majd összeroppantani, lelkiileg-testileg elroncsolni, kiégetni, a teljes tudati-akarati leépülés lejtőjére lökni...

A meteori-üstökösi start

Nyitó jelenet

Moravcsik-klinika, Prof. Dr. Moravcsik Emil udvari tanácsos, akadémikus (számos nemzetközi elme- és idegkórtani intézet tagja etc.) szokásos reggeli nagyvizitjét tartja klinikájának idegkórtani szárnyában, ahol tehát még folyik gyógyítás, van terápia (ha csekély eséllyel is), szemben az elmekórtani részleggel, ahol csupán „eset-megfigyelések” folynak. Moravcsik mögött mintegy 12 fős orvoscsoport halad, ágyról ágyra, kórteremről kórteremre, méltóságos ceremóniával.

Itt csak Moravcsik beszél, csak ő kérdez, és az őt követő adjunktusok, docensek, tanársegédek, klinikai gyakornokok gyorsan és igen nagy tisztelettel adják meg rövid, szabatos válaszaikat, de Moravcsik rendszerint ezt sem hallgatja végig.

Vele van régi barátja is, akit egyik betegéhez hívott be, a híres tüdőspecialista, Prof. Dr. Kuthy Dezső, egyetemi tanár, aki Moravcsikkal együtt tanulta a medicinát egykor; mellette halad az egész nagyvizit alatt, a többi kollégák két lépés távolból követik a két nagy hírű, nagy tekintélyű tanárt, és csak Moravcsik hívására lépnek oda egy-egy betegágyhoz.

Dr. Brandt, klinikai gyakornok Dr. Anasztázy Konrád tanársegéd mellett megy a nagyvizit alatt.

DR. ANASZTÁZY KONRÁD Na, még csak ez hiányzott... Ez a nagyvizit hosszabb, mint egy nagymise az esztergomi bazilikában... legalább addig el fog tartani, mint a Szent Jobb-körmenet! Már fél órája kint kellene lennem a lóversenypályán! Tudod, mire fo-

gadtam?! (Suttogva beszél Dr. Brandthoz) Az „Amazon”-ra! Tuti! Ó a befutó! (Anasztázy idegesen pillant a zsebórájára, és mélyen fűlsóhajt.)

DR. BRANDT „Amazon”?! Lóverseny?! Konrád... Konrád... hiszen tele vagy adóssággal! A lóversenyen soha nem lesz szerencséd... se a kártyában, pedig tudsz csalni, cinkelt lapokkal játszol... Ha már tényleg meg akarsz gazdagodni, kis Konrádom, nos, akkor fogadd meg baráti tanácsomat: évre, fél évre menj el fürdőorvosnak egy előkelő fürdőhelyre, Karlsbadba, Marienbadba, Herkulesfürdőre, Bad Ischlbe vagy a Szász Svájcba, Bad Schandauba, gyönyörű fürdő, kastély, fehér pavilonok, hirtelenszöke szász szépasszonyok, mindez az Elba-parton! Ott keress magadnak, Konrád, egy „Amazon”-t, egy gazdag amazont... vedd feleségül és akkor sine cura életet fogsz élni, egy csapásra megszabadulsz az adósságaidtól... Vagy: akaszd fel magad! Az is megoldás, Konrád! Igaz... kisszerű megoldás, de legalább méltó hozzád, Konrád... Vagy dőlj kardodba, halj meg római módra...

PROF. DR. MORAVCSIK Csend legyen, uraim!

Egy külön kis kórterembe mennek, ahol csupán egy ágy van, azon fiatal nő fekszik. Hangosan köszönti a professzort és fölül az ágyán.

Moravcsik meglepődve hátrafordul az őt kísérő stábhöz:

DR. MORAVCSIK Mióta beszél a kisasszony? Ki bírta szóra őt, uraim? Mióta ül fel az ágyán? Mióta mosolyog? Mióta eszik?

Látja ugyanis a bőséges reggelit.

DR. ANASZTÁZY KONRÁD Dr. Brandt, miután Bécsből visszatért... új, analitikus módszerrel, nos... ő bírta szóra, mosolyra és mozgásra ezt az ifjú hölgyet, professor úr!
DR. MORAVCSIK (*Dr. Brandthoz*) A vizit után várom Önt az igazgatói szobába! Pompás! Hihetetlen! Érdekes...

Valamennyi alorvos, orvos, tanársegéd, adjunktus, docens, köztük több orvosnő és főleg fehér fityulás (több közülük irgalmas nővér) fiatal ápolónő leplezetlen csodálattal, rajongó tekintettel nézi a feltűnően jóképű, atlétatermetű Brandt doktort – akit íme, Európa egyik leghíresebb elme- és ideggyógyásza, Moravcsik professor hívatott.

Moravcsik professor hatalmas, elegánsan bútorozott, könyvekkel teli dolgozó- és igazgatói szobája az általa vezetett Elme- és Idegkórtani Klinikán.

DR. MORAVCSIK Kérem, foglaljon helyet, kolléga! Nos? A „Bécsi iskola” ilyen eredményekre képes? Freud... Jung... Adler... Tudom, Ön hallgatott néhány Freud-semináriumot. Álomfejtés? Olvastam tanulmányát a Gyógyászat című lapban... Ferenczi szinte az egekig magasztalta Önt! Megvallom, arra még nem tudtam rászánni magam, hogy Jung professor két vaskos kötetes munkáját is elolvassam, az Über Psychologie der Dementia Praecoxot... Ön nyilván olvasta, ugyebár?

DR. BRANDT Olvastam, professor úr. De, ami azt az ifjú hölgyet ille-

ti... őt elsősorban a pszichoanalízis frissen és egyelőre távolról sem elsajátított módszereinek alkalmazásával kezeltem...

DR. MORAVCSIK Summázza röviden a terápiát, amit alkalmazott az a nővel! Hiszen az... amikor idekerült a klinikára, már két sikertelen öngyilkossági kísérleten volt túl... Nyilvánvaló tünetei jelentkeztek nála a gócos eredetű, eszméletvesztéses rohamoknak, több... egyelőre ismeretlen eredetű, degeneratív központi idegrendszeri zavart diagnosztizáltam a viselkedésében, tompa reakcióiban... menses szabálytalan, rendszertelen volt... semmi az égvilágon nem stimulálta... A status praesens szerint, amit Anasztázy kolléga adott, felállnak és jól diagnosztizálhatóak a következő symptomák: 1. paranoia hallucinatoria chronica, ennek súlyos formája: elhúzódó érzékszálódásos üldözési téboly... 2. a neuraszténia szexuális, fokozott nemi vágy, amelyet maszturbációval küzd le... mármint Anasztázy kolléga véleménye szerint... 3. beteges félelem, iszony, egyszóval: phobia... 4. pseudo-izgalmak, melyek kóros lehangoltsággal váltakoznak... 5. a psziché funkcionális astheniája... a lélek működésének sorvadás, kezdődő elbutulás... mely Anasztázy kolléga úr szerint... 6. képzetek megtapadása hosszú időre, gondolatok, emlékek értelem nélküli ismételtetése, vagyis: perseveratio... Továbbá érzékelési zavarok... a külvilággal való korábbi súlyos összeütközésekből származó funkcionális és úgyszólván teljes körű ideggyengeség... 7. ingerlékenység, fáradékonyság és álmatlanság... 8. olykor keta-

lepsiás symptómák is megfigyelhetőek, súlyosan passzív állapot, merevség, dermedtség, végtagjait csak fölszólításra, csak segítséggel mozgatja... fekvő testhelyeztén változtatni nem akar... etc... et cetera... 9. a katatonia előjelei, amennyiben a tudathasadás egy megjelenési formáját észlelte nála Anasztázy Konrád kolléga... Kicsit túl sok symptoma ez, ugyanannál a betegnél...

Moravcsik professzor még tovább olvassa Anasztázy doktor jelentését.

DR. MORAVCSIK 10. három dolgot állít egyszerre, ha egyáltalán beszél: – terhes, de nem tudja, kitől... – szűz, habár anyai nagybátyja „játszott vele”, mikor ő még kamasz lány volt... alig 12 éves... – nem akar bevenni gyógyszereket, se altatót, noha képtelen aludni, mert fél az álmaitól, se nyugtatókat... És: kolostorba szeretne vonulni, „csak előbb meg akar tanulni írni-olvasni magyarul és latinul és énekórákat akar venni – így írja Anasztázy kolléga...

Ekkor – kopogtatás és „Tessék!” után – benyit prof. Dr. Kuthy Dezső egyetemi tanár, Moravcsik helytel kínálja, de folytatja Dr. Anasztázy diagnózisának, anamnesisének felolvasását.

DR. MORAVCSIK ...pedig hát ugye, írni-olvasni éppenséggel tud... érettségizett... latinból is érettségizett és korábban kórusban énekelt... 11. kéztremor... 12. hysteria, indulatkitörésekkel, főleg; a hysterikus állapotokat követő félelmi állapotokkal... Anasztázy kolléga úr elmulasztotta terjedelmes anamnesisében kidolgozni a differenciál diagnózist, az egyes kórisméket, az egyes leírt symptó-

mákat egymástól nem elkülönítve summázta, az egyes betegségeket egymástól el nem különítve vizsgálta a hasonló tünetekkel járó betegségektől... 13. ...itt azután, mármint a hystériáról szóló „diagnózisában”, Anasztázy kolléga úr bőven idéz Breuer könyvéből, a Tanulmányok a hystériáról-ból... À propos, Brandt kolléga... Ez a Breuer, aki eredetileg belgyógyász volt... ha jól tudom, ezt a művét a maga által oly zseniálisnak tartott Freuddal közösen írta?

PROF. DR. KUTHY (közbeszól) Ja... ja... közösen, de minek? Kinek? Az idegbeteg bécsi zsidó nőknek?! Ah!

Moravcsik odébb löki Dr. Anasztázy Konrád anamnesisét.

DR. MORAVCSIK Ennyi betegség? Ennyi degeneratio? Ennyi defectus? Ennyi trauma? És egyugyanazon páciensnél?! Ez egy egész ideggyógyászati osztálynak elég volna!

DR. BRANDT (nevetve) Ahogy mondani méltóztatott, professzor úr! De nincs kizárva, hogy Anasztázy kolléga úr még néhány, persze „képzelt” saját betegségét is beleírta a kisasszony anamnesisébe...

Moravcsik jót nevet, Kuthy tanár szintén.

Ekkor Dr. Brandt egész testét könnyebb, majd egyre erősebb köhögés rázza, egész a fullasztó, agresszív köhögési rohamig. Amikor leküzdi, arca halottsápadt, de ekkor már mellette áll Kuthy egyetemi tanár úr.

DR. KUTHY Ejnye-ejnye... kolléga úr, csak nem köhögünk? Na, vetkőzön le derékig! Szerencséje van, hogy itt vagyok... Megkopogtatjuk a mellkasát.

Amikor ez megtörténik, Kuthy tanár úr látszólag derűs arccal, mégis valami „rejtett” komorsággal közli:

DR. KUTHY ...Semmi... semmi! Egy kis jobb oldali apicitis... ja, hallottam a köhögésből... semmi... hegyi levegőre van szüksége, utazzon Svájcba, Ober-Engadinba... Ózon!¹

Moravcsik, aki ügyet sem vetett Kuthy tanár mellkaskopogtatására és villámgyors diagnózisára, máris visszatér az előző témához. Dr. Brandt közben felveszi ingét, nyakkendőjét, zakóját.

DR. MORAVCSIK Én ezt az Anasztázy kolléga úr által oly súlyos betegnek tartott kisasszonyt átadom Önnek, Brandt kolléga! Summázza röviden: miképpen bírta őt szóra egyáltalán? Miféle befolyással mozdította ki ebből a „rémes állapotból”, amit Anasztázy anamnesise tárt elénk...?

Dr. Brandt nyugalmat erőltet magára.

DR. BRANDT Analízissel! Ugyanis Anasztázy kolléga úr velem még többet közölt: ő még logoschisist is megállapított a kisasszonynál, igen komoly manifesztációban: szóhasadást, beszédhasadást egyfelől... másfelől: túlságos szemérmességet szexuális vonatkozásban, amelyet az ifjú hölgy, bizonyos vizsgálatok elvégzésekor úgyszólván közönséges exhibicionizmussal, testének mutogatásával, saját testrészeinek tapoga-

tásával „igyekezett kompenzálni”, Konrád szerint legalábbis... Ami az analízist illeti, én a kisasszonyt eleinte édesapjáról, édesanyjáról, fivéreiről, tanáraitól és főleg gyermekkoráról, kamaszkoráról kezdtem kérdezni... majd egyik-másik álmát mondtam el vele, eleinte terhére voltak ezek a beszélgetések, de amikor az elsötétítő függönyt behúztam és saját gyermekkoromról, saját szüleimről kezdtem beszélni neki, lassan felengedett, és minden „beszédhasadás”, „szóhasadás”, „logoschisist” nélkül, rendezetten kezdett felelni kérdéseimre, majd néhány hét múlva már közbevágó vagy segítő, „készítő” kérdés nélkül, bizonyos dolgokról önmagától beszélt, folyamatosan, ha nem is teljesen zavartalanul... ezeket én mind följegyeztem.

DR. MORAVCSIK Helyes! Majd gépelje le a jegyzeteit! Ja, gratulálók a Puccini-tanulmányához! És az Ópium című novellájához! Most elmehet, Brandt kolléga, köszönöm.

Majd halkán magának mondja: „Freud? Jung? Adler? Lehet, hogy övék a jövő?”

Dr. Brandt meghajlással vesz búcsút a két egyetemi tanártól és egyenesen a klinikának abba a szárnyába siet (rohan), ahol az orvosok szolgálati lakásai vannak. Beront az ajtón, hanyatt lerogy a díványára.

Dr. Brandt sokáig, merően néz egy festményt, mely szobája falán függ: anyja képe, ifjúkorából. Igen szép nő, és a fiatal orvos arcvonásai föltűnően hasonlítanak az anyjai arcvonásokra.

Később csenget. Kisvártatva ápolónővér lép be a szobájába.

¹ Nota bene: ez abban a korban tk. a tbc igazi tünete lett volna, mármint a „kis apicitis” a. m. tüdőcsúcshurut, és akkoriban a tbc még gyógyíthatatlan volt! Plusz: tudjuk, hogy Csáth Géza (Dr. Brenner József) édesanyja tbc-ben halt meg!!!

DR. BRANDT Dominica! Hozzon nekem lázmérőt... meg brómot... meg valeriánát... Aludnom kell, fáradt vagyok. Lehet, hogy van némi hőemelkedésem... talán megfáztam... Kérem!

DOMINICA NŐVÉR Máris, doktor úr!

Dr. Brandt fel s alá járkal könyvekkel teli szobájában és hangosan gondolkodva beszél:

DR. BRANDT Így vagyunk...?! Utazunk Svájcba? Ober-Engadinba? Anyám! Tehát mégis elért az, amitől legjobban rettegtem. Erőt fogok venni magamon, azért is! Kuthy Dezső is tévedhet... hiszen mit művelt, alig kopogtatott meg, máris kész volt a tbc-diagnózissal, máris Svájcba küldött a vén hülye! Ő talán csalhatatlan, mint a pápa Őszentsége?! Ugyan... Vén szoknyavadász! Nem szabad félni... A félelem nem segít! Dolgoznom kell tovább, mintha mi sem történt volna! És ha fiatalon halok meg?! Mint anyám... tüdőbajban... akkor kiírja meg a drámákat? Az operákat?! Ki írja meg a disszonáns zene esztétikáját?! Ki írja meg a VARÁZSLÓ HALÁLÁT?! A nagy novellaciklust?! Ki gyűjti össze és ki foglalja rendszerbe az új analitikus gyógyítását a neurózisoknak, a vízióknak, a hallucinációknak, a histeriás neurózisoknak, a pszichikus depresszióknak, a mániákus depresszióknak...? A mélakórnak... a búskomorságnak...? És ha fiatalon halok meg, ki vezekel és ki kér bocsánatot bűneimért, gyerekkori, kamaszkori súlyos vétkeimért, amiket Szabadkán követtem el, gátlástalanul, skrupulusok nélkül a kis Kató, Lyca és a szőke Irénke

ellen?! Adieu, medicina? Adieu, irodalom? Adieu, világsiker?

Dominica nővér hozza a lázmérőt és a kért gyógyszereket, azután nesztelenül távozik a magában beszélő Brandt doktor szobájából. Aki éppen lekasztja a falról az édesanyját ábrázoló festményt és a falnak fordítja a szoba sarkában.

Dr. Brandt magához veszi az első brómadagot. Kedélye nem nyugszik, újra brómot vesz be, aztán csaknem egy fél marék valeriánát. Verejtékező arcát nem törli meg. Hideg rázza.

Dr. Brandt jamaicai rumot vesz elő a szekrényéből, jó nagy kortyot híz belőle.

DR. BRANDT Aha! Ady Endre úr, a szilágysági dzsentrí... he! Ő egész éjszaka issza a kocsisborokat, dél előtt persze fáj a feje, görcsöl az agya és akkor valeriánát töm magába... Nem! Az én utam nem lehet ez! Ady tíz évvel idősebb, mint én, és szifilisz, vérbajos... csináljon, amit akar! Mit érdekel engem Bródy Sándor dicsérete?! Puccini? Csak komponáljon... Wagner pedig vezényeljek őrzöngő dirigensek... Engem ne veregessen vállon Móricz Zsigmond a szerkesztőségekben! Én más vagyok, én több vagyok, mint ők! Bartók? Kodály? Debussy? Túl fogom szárnyalni őket!

Újabb hatalmas kortyot iszik a méregerős jamaicai tengerészrumból.

...és ha már „verseny” – hát legyen verseny! Elfogadom, uraim, a kihívást, mind az irodalom, mind a muzsika, mind a medicina területén! Nem Ober-Engadinba utazom, hanem Bécsbe! Egon Schiele kiállítására, és jó néhány festményt és rajzot vásárolok tőle, mielőtt dús-

gazdag műgyűjtők föl nem fedezik Schiele géniuszát! Mit is mondott Ferenczi, a Freud-rajongó, miután cikkét dedikálva átadta nekem, amit tanulmányomról írt...? Ja... ja! Azt, hogy „hagyja itt Ön a klasszikus-konzervatív Moravcsik-klinikát és utazzon Bécsbe, hallgassa, jegyzetelje Freud, Adler, Jung, Breuer szemináriumait, és legyen Ön pszichoanalitikus, legyen Ön az Unterbewusstseinek kutatója, legyen Ön lélekbúvár, döntse halomra Krafft-Ebing elavult szexuálpatológiáját, dolgozza ki a szexuálpatológia modern terápiáját!”... igen, igen, ezt akarja belém szuggerálni Ferenczi Sándor! És igaza is lesz! Bízom a tehetségemben!!!

Dr. Brandt egy újabb korty jamai-cai rum után Uppman szivarra gyűjt, az első szívás után köhögési roham görnyeszti le a díványára, elnyomja a szivart, helyette King cigarettára gyűjt, sötét mephistói vigyor jelenik meg és marad az ajkán.

(Monológ folytatása):

Talán nem is kell itt semmiféle „ózon”... Ober-Engadin, mire való nyolcvan-kilencven sorvasztó évig élni, végül elhülyülni?! Morphium! Lehet... hogy csak tíz évig élek, ha kábítószerhez folyamodok! Lehet! De micsoda tíz év... Micsoda tíz... Én! Micsoda tíz ego lesz az!!! Intenzív, elsőprő, totális, mint Nagy Frigyes brandenburgi gárdájának szuronyrohama!

Jól hat már a rum, Dr. Brandt folytatja:

DR. BRANDT ...Micsoda wagrami, jénai, austerlitz-i roham! Irodalomban, medicinában: egyaránt! Sokáig élni? He... Mozart alig élt...

Pergolesi, aki tán a legszebb Stabat Matert írta, Pergolesi huszonhat évet élt! És Schubert harminc évet élt... Ha megfelelő kontrollal és szigorú diszciplinával csinálom végig kísérletemet a morphiummal, ópiummal, márpedig én képes vagyok kontrollra és akarateróm, önfegyelmem mindenki figyelmét fölkellette, akkor ugyan lehet, hogy csak tíz évet élek, de ebben a tíz évben olyan extázisban, kreatív extázisban, ahogyan Nietzsche írta, olyan alkotó euphoriában, ami azt jelenti, hogy naponta én: ötezer esztendő élek... azaz egy esztendő alatt cirka kétmillió évet, tíz év alatt húszmillió évet... ezt persze pontosan ki fogom számolni!

Újabb rum, újabb cigaretta.

...És akkor... *(felnevet)* ...már igazán nem fog kelleni Ober-Engadinba utaznom... Ózonért... Már csak azért sem, mert húszmillió év múlva egyszerűen nem lesz Ober-Engadin, nem lesz Svájc, nem lesz „egy kis jobb oldali apicitis”... tengerek sem lesznek, hegyek sem, nők sem, mi lesz? Teremtés előtti nagy, kozmikus csend lesz...

Újra csönget, kiszáradva megjelenik Dominica nővér. (Ekkor már hajnalodik, az áprilisi-tavaszi napsugarak fénnel árasztják el Dr. Brandt szobáját.)

DR. BRANDT Carissima, Serenissima Dominica! Animula, Vagula, Blaudula... Mia cara Dominica, most már alvásra nincs időm, Gizella kisasszonyt kell megvizsgálnom, kérem *statim!* hozzon föl nekem morphiomot... és pantoponampullákat és persze injekciós tűt is!

Odaadja a gyógyszereszekrény kulcsát Dominicának.

Mikor Dominica kimegy, Dr. Brandt „régí vétkeinek” áldozatait sorolja név szerint – igen kábult állapotban, a rumtól, a brómtól.

DR. BRANDT ...Szabadka, Palicsi-tó, kis Kató, Lyca... hogy könyörgött, mégis megtette... és a szőke Irénke... vajon milyen sors jutott nekik osztályrészül, azok után, hogy engem megismertek? Bizonyára rémes...

Dominica hozza, amit Dr. Brandt „rendelt”, a szép nővér mit sem sejt, egyáltalán nem gyanakszik a furcsa, szokatlan „hajnali rendelésre”. Sietve elhagyja az orvos lakását, az pedig (subcutan) bőre alá fecskendezi élete első morphiomadagját, mely a későbbi dózisokhoz mérten, minimális: 0,002 cg.

Ezek után (azonnal hat a morphiom) olyan tempóban, mint aki újjászületett, elindul a még üres folyosókon, abba a külön kis kórterembe megy, ahol a reá bízott beteg, a „Kissaszony” fekszik, és amikor az orvos belép, a fiatal leány oly kitörő örömmel üdvözli őt, hogy Dr. Brandt egy pillanatra meghökken, hátralép, de azután a fiatal nő ágyához megy, leül ágya szélére.

ZEITSPRUNG

I.

Ma közöszlődnöd kell. Felírtad tegnap az Agenda füzetbe. Kivel? Mindegy. Mondjuk Médivel, aki a folyosókat, lépcsőházakat, WC-eket mossza... Igen, Médivel! Vagy...?! Hortenzia főnővérrel. Ő mindig kész a közöszlőésre, akár ruhában, hátulról, állva, guggolva és orgazmusa: totális! Különben is szerelmes beléd. Ez kellemetlen, de mellékes körülmény.

Vagy: Amadeával, a prof. asszisztensnőjével, aki frigid nő, de ezt leküzdendő, ennek ellenkezőjét bizonyítandó, valószínűleg odaadja magát.

Vagy: az emdeni fríz-német colleginával, akit a prof most vett fel a klinikára... Ó! Igen! Silke... Silke! Előbb is eszedbe juthatott volna, kedves Don Giovanni! Silke szőke, mint a valkűrök, mint a Rajna sellője, Loreley!

Ma közöszlődnöd kell! Hajnalban, reggel, még a nagyvizit előtt! Igen... de hát megittál egy fél üveg Napoleon konyakot. Elszívtál egy... nem, másfél doboz Memphist... Ettől van a fejfőrcsőd, carissimo Casanova doktor... És a két adag? Egyik éjjel előtt, a másik két óra múlva! Igaz, nagyon enyhe adagok voltak... de mégis pusztítják a szexuális potenciát, esetleg gátolják az erectiót vagy minimum túl gyors ejaculatiót idéznek elő, ami azután napokra, sőt hetekre depresszióba dönt, barátocskám! Mindegy.

Ma közöszlődnöd kell. Szeresd magad, egy végső méltóság szégyenével akkor is, ha nem is sikerülne a ma hajnali coitus... Este koncert! Elmenni! Ho-hó! Hát harangozó Dominica nővér eszedbe se jutott! Fő szövetségeseidet, cinkosodat már kihagyod az Agendából!? Hiába... sok konyakot ittál, barátocskám! Ma már kétszer is

hozta az ampullákat... Milyen szépen énekel... Megígérted neki, hogy elviszed Abbáziába! A tenger: *therapia!* A tér, a horizont: *therapia!* Mennyire tetszett erről írt dolgozatod a profnak! Persze, az lehet, hogy a tenger: tragédia, mint a part, mint a szárazföld, mint a város, mint egy éjszakai ügyeletes orvos ügyeleti szobája... És még az ampullákat sem tüntetted el! A fiúmei gyors! Irány: az Adria, Abbázia! Dominicával! Szabadságot kell kérned a proftól... Indoklás? Megírod a dolgozatot: „Tér-therapia”. Boldog napok lesznek... Ó, az a promenád, a pálmák, az oleánderek, bécsi, prágai, müncheni úrinők, akik megunt férjeik elől menekülnek, telítve hisztériával, akik a tenger látványától euphoriába esnek... Mind a melankóliából meríti az erőt, a vitalitást, a férfiakat, különösen a haditengerészet kadétjeit és tisztjeit, nőtény párducok zöld szemével nézik, miközben testük, mint az antilopé, impaláé...

Abbázia! Souvenir avant et après ma mort! Vitorlás jachtot bérelni, és kifutni a quarnerói öbölbe! Borozni olasz pergolák árnyékában. Márványszobrokkal díszített teraszokról, vilásreggeli közben, tanulmányozni a tenger fényeit! Pénz? Kölcsön!

Ma közöszlöd kell, fiam! Ezzel tartozol a női nemnek! Közöszlőni, és ha másképp nem megy, akkor hát: per os!

Halk kopogás veti ki a nagyszabású tervezésből az ügyeletes orvost. Dominica nővér lép be, nesztelenül becsukja maga után az ajtót, azonnal összeszedi az ampullákat, injekciós tűket, eltünteti a konyakot, a cigarettát, kiüríti a hamutálat. Arca riadt, mozdulatai azonban határozottak és gyorsak.

Dr. Brandt kiüssza poharából a maradék konyakot, és rá akar gyújtani egy cigarettára.

DR. BRANDT Mi történt, Dominica? DOMINICA NŐVÉR Skandalum van! Ne igyon! Tessék, mentolos cukorka, egye meg az egész dobozzal! Hátha nem érződik a konyak szaga... Ne gyűjtson rá, az isten szerelmére! Az ampullákat se volt képes eltenni! Bejött a prof...

DR. BRANDT Éjszaka?

DOMINICA NŐVÉR Ahogy mondja. Éjszaka. Tessék. Egy cédulát küldött magának: Raportra hozzám 6 óra 15 perckor! – és az aláírása...

Dominica átadja az orvosnak a cédulát. Elolvassa, de az alkohol okozta mámor kiolt benne minden félelmi gátlást, olyannyira, hogy újra előveszi a konyakos üveget, nagyot húz belőle, azután rágyújt. Majd eldobja a cigarettát, megragadja Dominica nővért, erővel a fehér, vasvázás ágyhoz vonszolja, maga alá gyűri, fölgyűri a lány combján a köpenyt, az alsószoknyát, eltépi harisnyakötőjét, harisnyáját, ő maga is szabadulni igyekszik nadrágjától, amikor kopogtatás nélkül kivágódik az ügyeleti szoba ajtaja, Zsablyay Amadea, a klinika igazgató professzorának vezető asszisztensnője lép be.

AMADEA Milyen szép pár! Magát, Dominica, még ma elbocsátom! Új munkahelyet hamar fog találni, attól nem félek... ha nem is a medicinában, de a Magyar utcában vagy a Conti utcában, vagy valamelyik tabáni, óbudai kuplerájban biztosan... és oda még ajánlást sem kell írnom, kis ringyó! Öltözzön fel! A professzor úr bent van! Önt, doktor úr, riportra hívatta, pontosan hat óra tizenöt perckor jelentkezzen nála! Valaki föltört, fölfeszített két szekrényt... fájdalomcsillapítók, altatók hiányoznak, és főleg két ampulla morhium! Én sejtem, ki

tette. Ne féljen, Brandt doktor, nem fogom elárulni. Én nagyra tartom Önt, én zseninek tartom Önt...

Hirtelen sírás szakítja meg Amadea szavait, erős zokogás rázza egész testét. A helyzetet kihasználva, Brandt doktor ismét konyakot iszik, és a legnagyobb nyugalommal cigarettára gyújt. Eközben Dominica lázas sietéssel, kapkodva öltözik, rendbe szerdi harisnyáját, kibomlott hajfonataiba visszatűzi a csatokat, aztán Amadeához megy, vigasztalja, nyugtatja, de az egyre csak zokog tovább.

AMADEA Egy zseni... igen, azt mondta a professzor úr, hogy Ön egy zseni... és milyen fiatal még! Azt is mondta, hogy talán még egy utolsó lehetőséget ad Önnek! Ó, bárcsak adna is...

DR. BRANDT Igyon egy kis konyakot, Amadea! Jót tesz... vegye úgy, hogy orvosi utasításra teszi, kiváló és ősi therápia a szesz! Még hogy én iszom? *(És iszik is közben.)* Tudják maguk, hölgyeim, hogy mennyit ivott Rembrandt? Mennyit ivott Frans Hals? Vagy Caravaggio? Mozartról, Schubetről nem is szólva... Beethoven pedig májcirrhosisban halt meg!

Mіндеzt harsány hangon mondja Dr. Brandt és élvezettel nézi, hogy issza üvegből a konyakot Amadea. Dominica eközben észrevétlenül elhagyja az ügyeleti szobát.

DR. BRANDT *(sötét arccal)* Ki hívta be a professzor urat éjszaka?

AMADEA Én nem, az hétszentség... Csak úgy magától jött be... azt mondta, egész éjszaka nem tudott aludni, ezért aztán bejött. Már volt erre példa. Szereti magát... Csak azt a kurva szekrényt ne törték volna fel!

DR. BRANDT Már arra is volt példa... Megtiltom, hogy Dominicát belekeverje ebbe az ügybe! Megtiltom, hogy elbocsássa a klinikáról! Mindenért én vagyok a felelős. Világos?

AMADEA Világos... doktor úr... nem teszek semmit, nem mondok semmit, Dominica marad...

DR. BRANDT Helyes. Ezt megbeszéljük. Néhány nap múlva Abbáziába utazunk! Az Adriára! És ne felejtse el, Amadea, hogy te hányszor szerzettél nekem ampullákat! Igaz?!

AMADEA ...igaz... igen, de én nem tudtam, hogy Ön saját magának adja be... én...

DR. BRANDT Eh! Ugyan már! Eredetileg Dominicával akartam Abbáziába utazni, de tiszta, sebezhetetlen intuícióm most azt súgja, hogy veled kell Abbáziába, az Adriához utaznom! Szent intuíciók! Eljössz velem Abbáziába? *(Hol tegezi, hol magázza a kisasszonyt.)*

AMADEA EI! Boldogan!

DR. BRANDT Nos, akkor ma délután napernyőt veszünk neked, japán legyezőt, pompás olasz szalmakalapot, fehér vagy berlini kék színű szalaggal!

AMADEA Jó! Milyen gyönyörű cikket írt Ön az Estben Wagner Richardról!

DR. BRANDT Cikket! Hogyan? Cikket? Hamarosan operát fogok írni. Bemutató: Bayreuthban!

Amadea rajongó csodálattal kérdi:

AMADEA Operát?

DR. BRANDT A librettót már megírtam. Egy gyilkosról szól, aki történetesen orvos...

AMADEA Kit öl meg? Ki az áldozat?

DR. BRANDT Még nem tudom... Talán az anyját fogja megölni...

AMADEA *(őszinte rémülettel)* Miért? Miért az anyját?!

DR. BRANDT Miért? Egy ok elég. Azért, mert megszülte! Azért, mert a világra hozta! Mondd csak, de őszintén, Amadea, te szoktál maszturbálni?

A lány erélyes fölhaborodással válaszol:

AMADEA Nem! Soha!

DR. BRANDT Hazudsz. Na és korábban? Kamaszkorodban? Akkor se maszturbáltál?

AMADEA Lehet. Játszottam... Mint minden lány... Az nem bűn.

DR. BRANDT Nem hát! Önmagunk fölfedezése! Kutatómunka! És... amikor kamaszkorodban maszturbáltál, mire gondoltál közben? A Göncölszekérre? Vagy valakire, egy férfira...

AMADEA Igen... az unokaöcsém testére gondoltam közben. Fantáziáltam....

DR. BRANDT Orgazmusig eljutottál?

AMADEA Néha... de nem mindig. Sokszor egyszerűen elaludtam közben.

DR. BRANDT Őszinte beszéd. Én is hasonlóképpen voltam ezzel... persze mutatis mutandis...

AMADEA *(őszinte aggódással)* Nem fél a reggeli raporttól?

DR. BRANDT Nem. Mondja, hogy lehet egy nőnek ilyen vörös haja?! Jobb évszázadokban, amikor még bölcsek irányították a világot, az ilyen vörös hajú nőket azonnal!... érti? azonnal máglyára lökték!

Dr. Brandt harsogó hangon beszél, egész teste remeg, csak soká, hosszú percek múlva, minden akaraterejével és intelligenciájával képes úrrá lenni a hirtelen rátört, egész valójára rázúdult dührohamon. Amadea rémületében a siváran berendezett inspekciós szoba egyik sarkába húzódik.

DR. BRANDT Pardon...

– morogja, a vízcsaphoz megy, hideg vízzel sokáig mossa arcát, halántékát, azután markából vizet iszik, amit nyomban azután ki is öklend.

...pardon, kisasszony! Hát ez a tudomány! Csak ilyen áldozatokkal, amilyeneket egyes bátor emberek hoznak meg... önfeláldozással, érti?... csak ezen az áron halad a tudomány... Ez a fejlődés ára! De hát hová az isten poklába akar „fejlődni” még az emberiség?! Hová?! Én már nem akarok tovább fejlődni, kisasszony! Még van mersze megijednie tőlem, mikor én magam vagyok a félelem! Vörös haj... Aha! Mozdonykazanba az ilyen vörös hajú boszorkányokkal!

AMADEA Így akar a professzor úrhoz raporra menni? Ilyen állapotban? Vizes ingben, leszakadt inggombokkal? Jöjjön, fölvarrom, kérem, vegye le az ingét...

DR. BRANDT Így megyek! Egész éjszaka dolgoztam! Rembrandt is a ruhájába törölte a festéket, nem volt ideje mosakodni... Hogy is lett volna? Van magának vasúti menetrendje, Amadea? Mikor indul a fiumei gyors?

AMADEA Délután megérdeklődöm... ha még Ön egyáltalán komolyan gondolja az utazást, uram.

DR. BRANDT Csak ne lenne a haja tűzvörös! Maga még virgo?

AMADEA Nem... nem, uram...

DR. BRANDT Sejthettem volna. Emancipáció! Fejlődés! Visszafelé, vissza a matriarchátusba... Maga amazonnak képzei magát? Vagy Saloména? Juditnak?! Maga a professzor besűgőja!

AMADEA Kikérem magamnak ezt a hangot, ezt a vádat, uram!

DR. BRANDT Vád? Ez tény. Magának a szeméremszőrzete is ilyen vörös, mint a haja?

AMADEA Igen, uram. „Ez tény”

– *ismétli gúnyjal az orvos iménti szavait Amadea.*

Az orvos eltűnődve mondja:

DR. BRANDT Különben Rembrandt felesége... Saskia is vörös volt...

AMADEA Milyen szerencse... Legalább igazítsa meg az ingét, két gombját is leszakította.

DR. BRANDT Bagatell! „Raport”... Holnapután osztrigát, homárt eszünk Abbáziában és rajnai borokat iszunk, és kutatunk, kutatunk, kísérletezünk tovább, mert ez a fejlődés követelménye, ez a haladás ára, Amadea kisasszony! Áldozat? Meghozzuk!

Dr. Brand kifulladt. Mély sóhajjal, ezúttal idegesség nélkül, elegáns mozdulattal vette elő arany zsebóráját, fölkattintotta a monogramos fedelet és sokáig nézte az aranymutatókat. Mintha az idő látható múlása, a másodpercmutató gyors körbeívelése megnyugtatta volna, ajkán magabiztos mosoly jelent meg, és ez a mosoly visszaadta, rövid pillanatra bár, a fiatal férfi elgyötört arcvonásainak az ifjúságot, életerőt, a készenléthez szükséges feszültséggel telítve az imént még oly zavaros tekintetet.

DR. BRANDT Egy szép, pontos óra... igen, kisasszony, egy arany óralap, arany római számjegyek, aranymutatók nézése, szintén terapia! Erről is írok majd, mármint az időről, egy dolgozatot! Remélem, lesz hozzá időm...

Hirtelen újabb dühroham zúdult alig lecsillapult kedélyére.

...Raport! Eh! Hát aztán?! Még arra is van időm, hogy átöltöztek! Prof.

Dr. Moravcsik Ernő Emil orvos-tanár... félelmetes az önfegyelme, a munkabírása! Micsoda karrier! Pedig első stalluma nem ígért valami nagy ívű pályát, kedves kisasszony... a pesti egyetem... a gyógyszer-tani tanszéken volt tanársegéd... de aztán! Mekkora váltás! A Szent Rókus Kórházban már a bőr- és bujakórtani osztályon tűnt fel... aztán segédorvosként működött a szülészeti és nőgyógyászati osztályon, minden reggel ötkor ébredt: uszoda, aztán reggeli, aztán irány a kórház, ott késő estig munka, belemenekült a munkába... semmi „morbidezza” nem volt benne... mely oly szép energiákkal jelenik meg Coreggio festményein... Nem, ő nem vette észre, hogy egy totálisan beteges korban él, ő hitt a gyógyításban, és mindig cum grano salis... igen mértéktartóan élt... Eredmény? Fényes: otthagya a szülészeti és nőgyógyászati osztályt, már nem izgatja a bujakórtan, a szifilisz, új utakra lendül, az egyetemi elmekórtani tanszéken bukkan fel, újra és újra: tanul! És dolgozik, éjt nappallá téve, mint egy Balzac, mint egy Rembrandt, igen, mint egy Bismarck! Így aztán hamar ki is nevezik az elmekór- és gyógytan magántanárává! Alig későbbben a Budapesti Királyi Törvényszék elmeorvos-szakértője lett! 1895-ben...

Dr. Brandt már extázis-határig fokozódó hévvel-lázzal folytatja monológját, Amadea hallgatja, noha az orvos láthatóan csakis magának beszél, hangosan gondolkodik.

DR. BRANDT ...már 1895-ben a csúcsokra jut: a letartóztatottak és a legsúlyosabb elítéltek megfigyelő

osztályának vezetőjévé nevezik ki! Kiszáratva Moravcsik Ernő Emil nagy visszhangot tartó előadást tart egy brüsszeli kongresszuson. Tudása elsöprő, kinevezik, egyhangú, titkos választással a Nemzetközi Bűnügyi Embertani Kongresszus tiszteletbeli elnökévé... ugyanakkor itthon kinevezik az elmekór- és gyógytan nyilvános rendes tanárává, és ezzel a ranggal átveszi a Szent János Közkórház ultramodern berendezésű Elmebeteg-megfigyelő osztályának vezetését... Előadások: Bécsben, Münchenben, Heidelbergben, Freiburgban, Berlinben, Párizsban! Az ő utasításai szerint építik fel az építészek a budapesti Elme- és Idegkórtani Klinikát, és annak igazgatója: maga Moravcsik Ernő Emil professzor úr lesz. Ki más lehetne? Megkapja mindezekért az udvari tanácsosi címet! Vagyis cs. és k. udvari titkos tanácsos lesz... Ezzel egy időben kinevezik – vagy jobban mondva: ő maga kinevezi magát... – az Igazságügyi Orvosi Tanács elnökévé... Rendes és nyilvános tagja lesz az Országos Közegészségügyi Tanácsnak és a Törvényszéki Orvosi Vizsgálóbizottságnak, ezzel egy időben titkos szavazással megválasztják Moravcsik Emil Ernő urat a Nemzetközi Büntetőjogi Egyesület magyar tagozata elnökének!

Közben tanulmányok sorát publikálja a legexkluzívabb német, brit, francia szaklapokban, csak úgy mellesleg egy sor szakmunkát fordít franciából, németből, egy sor egyetemi tankönyvet ír... lefordítja magyarra báró Dr. Prof. Krafft-Ebing Psychopathia Sexualis című korszakos művét, különös tekintettel a Rendellenes

nemi érzésre, a Törvényszéki Orvostudomány eddigi eredményeire, a Szerelem élettanára, és főleg: A kóros nemi élet a törvény ítélőszéke előtt! És a Nekrophilia... a holtakkal való közösülés... a nő alsóneműk fetiszizálása... az onánia és a masturbatio! A sexuális bűntettek módszeres elemzése... Az állatgyalázás... A promiszkuitás... A Päderastia. Nőknél... Hallja, Amadea kisasszony?! Lesbikus kapcsolatok, fiatal leányok között, svájci apácák által vezetett zárdákban! Micsoda fényes téma! Aber-rációk végtelen sora... „A nőgyűlölők bálja Berlinben” – ez az én legkedvesebb fejezetem! No meg az Amor Lesbicus... Természetesen... És közben maga is közreadja híres tankönyvét, amelyet majd minden világnyelvre lefordítanak, egymás után több kiadásban: Gyakorlati elmekórtan és az ideg-betegségek gyógyítása... És mit művelek én? Debilek vérnyomását mérem... a kifolyó nyálat törölöm a hülyék szájáról... De egyetlen írással többet lendítettem az egész elmekórtan fejlődésén, mint a mindenható Moravcsik Ernő Emil udvari tanácsos úr... Én, kisasszony, mindössze egy nyár... egyetlen nyár leforgása alatt írtam meg munkámat: Az elmebetegségek psychikus mechanizmusáról... Közben novellák sorát publikáltam, hegedűkoncertet adtam a barátaimnak... beléptem a Szabadkőműves Páholyba... fölfedeztem Bartók Béla géniusát... Bécsbe utaztam, hogy Freud analízisével és álomfejtésével megismerkedjek... Megírtam egy elmebeteg nő – persze fiktív – naplóját! Egy nyár alatt túlszárnyaltam Moravcsik udvari tanácsos úr Őexcellenciáját!

Na, mit szól ehhez a leistunghoz, Mademoiselle Zsablyay?! Puccini operáiról írt tanulmányomat német nyelven is kiadták, óriási visszhangot keltett Bécsben, Münchenben! Most majd olaszul is meg fog jelenni! Ampullák...! „Raport”... Tudja maga, Zsablyay Amadea kisasszony, mi a morfinizmus?! Tudja, mi a morfium?! Én most elárulom magának: A MORFIUM A BÁTRAK DESSZERTJE! Megjegyezte?

A szép fiatal leányzó alázattal, megadással és rajongó tekintettel felel.

AMADEA Meg, doktor úr. De most mégiscsak át kellene öltöznie, így mégsem mehet Moravcsik professzor úrhoz raporra... Kérem, nagyon kérem!

DR. BRANDT Morfium? Tapasztalati képlete: $C_{17}H_{19}O_3$! Sertürner állította elő elsőként, 1816-ban! Egysavú terciér bázis! A hidrált fenantrén magszármazéka, amely két hidroxilcsoportot tartalmaz, a harmadik oxigén különös, híd alakú kötésben van benne... A morfium az ópiumnak, a papaver somniferumnak éretlen tokjaiból kicsorgó, beszárított tejnedvnek fő alkotóeleme... Tény, hogy kiválóan bódítja a központi idegrendszert. Kiválóan csillapít minden fájdalomérzetet! Más dózisokban általános jó érzést vált ki, aki merészeli, eljuthat általa az eufóriáig. Ezért mondtam Önnek, Fraulain Zsablyay, hogy a morfium a bátrak desszertje! Megszünteti a fáradtságot, az éhségérzetet, az álmatlanságot! Fokozza – persze csak a zsenik esetében – az alkotó intelligencia teljesítményét, úgyszólván korlátlanul... Hiszen a psychét megszabadítja a mindennapi gondoktól, nyugóktól, kisszerű feszültségektől, aggályoktól, ezáltal a lélek, a tudat

tisztultan törhet magas célok felé! Tény, hogy magamon, mint kutató, kísérletezve, lesújtva tapasztaltam, hogy a morfium a fönti előnyök mellett, az akaratlagos tevékenységre nézve bizonyos fokú iszonyt, gátlást fejlesztett ki, de ez kontroll alatt tartva: kivédhető! Magam kísérleteztem ki saját magamon, pedig hát itt... ugye... ezen a „híres” klinikán lett volna épp elég idióta, hogy azokon végezzem el kísérleteimet, ám én magamat választottam kísérleti alannak.

Zsablyay Amadea közbeszól:

AMADEA Milyen kár, milyen kár!

DR. BRANDT Kár?! Vannak veszélyei a morfiumnak... ugye a súlyos morfinistáknál nagyon súlyos függés, dependentia alakulhat ki... minden alapot nélkülöző tervezgetések szintén a tünetei közé tartoznak... bizonyos infantilizmus is felléphet... amely cselekvési képtelenséggel jár együtt, előbb-utóbb... Jól felismerhető szervi tünetek: szűk pupilla, szívverés-ritkulás, de ezeket lehet ellensúlyozni, kisasszony, és én éppen ezekkel kísérletezem! Atropint használok mint ellenmérget... kávé iszom, kámfort szagolok, ezek is csökkentik a morfiummérgezés veszélyét... amely már 20 cg dózisonál fölléphet, ha ilyen adagot valaki mondjuk háromórás közökben fecskendez a bőre alá: coma, halál, megáll a légzés... A függés veszélye abban rejlik, hogy a szervezet, ha hozzászokik, akkor mind nagyobb, egyre nagyobb adagokat kíván, mivel a kívánt hatás küszöbe emelkedik... A morfinéhség őrződést, tébolyt, halált okozhat... de uralható, szabályozható, lényeg a ciklusok kontrollja... Kontroll hiányában ugyanis a morfium, nap

nap után növekvő adagokban... ugye... a munkaképesség teljes összeomlásához, megszűnéséhez vezet. A baj az, hogy a morfium pozitív hatásának szinten tartása igen nehéz, nagyon precíz adagolást, a ciklusok beállítását és betartását követeli meg, mivel, mint azt én megállapítottam, a morfiumtól való függés, a morfiummegszokás oka az emberi szervezet fokozódó morfiumelbontó képességében rejlik! Gondolja meg, Amadea: a bőr alá fecskendezett morfium, mondjuk akár mindössze 5 cg, ugye... kétszer hat: első hatása szinte azonnali, a befecskendezés után és hamar kiváltja az eufóriát... a második hatás akkor megy végbe, amikor a szervezetben lévő morfium a gyomorból és a belekből felszívódik... ekkor kis hányinger mellett, megkezdődnek az olykor elviselhetetlen absztinenciális tünetek: étvágytalanság, halálfélelem, üldözési mánia, féltékenységi rohamok, akár fuldoklás, ájulás... akár kollapszus is... Figyelni kell tehát a székleetet! A defecatiót pontos ciklusokban kell végrehajtani, mivel a bélsár rátapad, ráragad a belekre, kínlódás ilyenkor a WC-n üldögélni, ez a morfium és az ópium egyik mellékhatása... kínszenvedés ilyenkor a WC-n ülni... fájdalmas székrekedés, vérzés, aranyérfájdalmak, és nem és nem tisztul a bélsár... na de erre vannak ugye olajos hashajtók, a bélműködés renyhességét és az étvágytalanságot részben enyhítő szerek, egyszerűen, bármily gyilkos mérreg is az M! és a hozzá adagolt különféle morfinszármazékok, és a legveszedelmesebb, még a morfiumnál is gyilkosabb: pantopon! Most készülő és e témában új korszakot nyitó művemben ki-

dolgozom a Narcotica klasszikus és modern elméletét és praxisát! Kísérleti alany: én magam! A szűk pupilla atropincseppekkel gyógyítható... a fénymercv pupilla, amit az alkohol-abusus okoz és annak tünete, gyógyítható! Ezt a Kapitelt már meg is írtam! Elég volt látnom Cholnoky Viktort és Cholnoky Lászlót! De a fejfőrcs, az izomgőrcsők, a hidegrázás, a verejtékezés, a hasmenés, hányinger, a cselekvésre való minimális alá süllyedő készség... az alkotásról, a kreativitásról nem is szólva... a gyér pulzus, a bőretek kítágulása, az extrém, már-már suicid depressio, a jéghideg verejték a kiszáradt bőrön, a színvakság, a bélsár ráragadása a belekre, a simaizom-gőrcsők, aluszékonyság, halálfélelem, üldözési mánia... légzés-depresszió... ólomkólíka... bél-spasmus... szóval a bélsár beleragadása a belekbe, a szédülés, a hányinger, a hasmenés, a psychés, valamint az önfegyelmező akarati cselekvés hanyatlása, a teljesítmény csökkenése, a helyes célkitűzés és a célhoz szükséges eszközök kiválasztásában gátolt morfinista, ópiumevő, bármilyen más narkomániával összefüggő mellékhatások, szövődmények!!!!

Igenis, Mademoiselle Zsablyay: mind kontroll alatt tarthatóak, el-lenszerekkel egyensúlyba hozhatóak, és a megszokás, a dependetia is: leküzdhető, Fräulein Amadea! Nos, most már tudja, min is dolgozom én. Egyszerűen nincs időm arra, hogy mindezt állatkísérletek végtelen sorozatán kutassam végig, nem! Én magamat találok oly optimális fizikai-pszichikai kondícióban, hogy magamon kísérletezek! Ez az én küldetése! Misszióm! Érti, szép kisasszony?!

AMADEA Értem, uram...

Dr. Brandt ezt a halk és aggódással teli választ nem hallja meg. Föl, s alá sétál a sivár ügyeleti szobában és előbb Puccini Cavaradossi-áriáját (Tosca) dúdolja, majd énekl: „Ó, meg kell halnom, bár úgy vágyom élni...” Azután, mintha teljesen egymaga lenne, folytatja a dúdolást, az éneklést, ezúttal Claude Achille Debussy Baudelaire-dalciklusából.²

Majd miután ismét konyakot iszik, Vincenzo Bellini Norma c. operájából énekel... – különben szép baritonhangja megcsuklik, olyan köhögési roham rázza egész testét, vonagló állatot rejtő zsákként zuhan le, leroskad egy székbe. Amadea vizet visz neki, de Dr. Brandt már képtelen visszatarítani agresszív hányingerét, lehányja saját ruháját és Amadea hozzá hajló arcát is, és a lány ruháját is. Mikor végre valamit csillapodik a köhögési roham, akkor Amadea lemossa az orvos arcát (sír közben a szép lány) és igyekszik vízzel itatni, de az újabb öklendési rohamot vált ki.

AMADEA Még nem késő, orvosos úr! Átmehet... (hirtelen az órájára néz) ...a másik szárnyba, ahol a lakása van.³ Átkísérem a lakásá-

ba! Vesz egy gyors fürdőt, tiszta inget, nyakkendő, másik ruhát, senki nem fog észrevenni minket... Siessen, elkísérem... segíték az átöltözésben! És még odaér a professzor úrhoz, a raportra! Csak ne igyon többet és most ne énekeljen... Jöjjön!

Dr. Brandt orvos szédelegve, megadóan követi Zsablyay Amadeát a klinika lakószárnyába, át újabb és újabb folyosókon, ha lépéseket hallanak, akkor behúzódnak egy ablakmélyedésbe. Az orvos lakásában Amadea pillanatok alatt megnyitja a zuhanyt, mezítelenre vetkőzteti a magatehetetlen férfit, megmosdatja, megtörli testét és a szekrényhez siet, tiszta fehérneműt, inget, nyakkendőt, öltönyt, egy másik cipőt keres, zoknit is, és úgyszólván ő maga, Zsablyay kisasszony öltözteti fel tetőtől talpig az egyébként atlétatermetű, kisportolt, izmos, fiatal férfit, aki tűri, hagyja, engedi, mivel jómaga szinte tehetetlen, de azért annyira mégsem, hogy az öltöztetés közben a vele elfoglalt Amadea melleit, sőt ágyékát is, meg ne fogdossa – ha csak ruhán át is –, és az asszisztensnő, mivel siet, most nem háborodik fel, tűri, engedi, hagyja az alpári, tökrészeg viselkedést, hogy mielőbb rendbe hozza azt a férfit, akiről tudja, kicsoda: lángész.

² Egyébként Debussyról is Csáth írta a honi első zenekritikákat, méltatólag, csakúgy mint Bartókról és Kodályról, itt majd a film zenéjében megjelenhet ez a vonzalom a XX. század eleji, úttörő (disszonáns) zenék etc. iránt Csáth, azaz Dr. Brandt részéről.

³ Ti. abban az időben – nemcsak a híres Moravcsik-klinikán, hanem általában is – az orvosok, a gyakorló medikusok (Csáth pl. az volt, orvososi rangra emelése most volt éppen várható) bent laktak, ún. „orvos-szolgálati” lakásokban, a klinika külön e célra épített szárnyában. Főleg a vidékről jött orvosok, és Csáth a Bácskából jött.

II. A „raport”.

Brandt doktor pontos időben érkezik, öltözete kifogástalan, hála Amadea villámgyorsan végrehajtott mosdatásának, erős dörzsöléssel végrehajtott törölköző „tevékenységének” (közben az orvos kétszer is megrogyott, de Amadea magához ölelve a csuromvizet testet, megtartotta a férfit), azután gyorsan és mégis gondosan tiszta ruhába öltöztette. A nyakkendőt előbb magán kötötte meg, laza csokorra, majd áttette a férfi nyakába és ott igazította szorosra a csokrot. Hirtelen lehajolt és gézzel letörölte az orvos poros és főleg: sáros szegélyű, sáros sarkú, egyébként igen elegáns, drága cipőjét.

Dr. Brand – hiszen nem frissült fel teljesen még a fürdőtől sem – me-reven néz a klinikaigazgató-udvari tanácsos etc. professzor szemébe, az derűs tekintettel viszonozza ezt az egzaltált, mégis – habár kinnal – fegyelmezett, fix és üres, csaknem bárgyú nézést. Int, hogy üljön le. Dr. Brandt állva marad. A prof is.

DR. MORAVCSIK A fiam lehetne... Dr. Gorove Gábor, a vezető ügyeletes telefonált nekem éjszaka... bent járt Önnél az ügyeleti szobában... Ön a padlón feküdt, eszméletlenül vagy önkívületben. Gorove kolléga megijedt, Perneszi doktort riasztotta, de az csak annyit mondott: „Dr. Brandt? Dögölgön meg ott, ahol van...” – azzal tovább aludt. Ekkor hívott engem. Ezért jöttem be. Láttam abban az állapotában, beadtam magának egy injekciót, azután magára hagytam... Később rendelkeztem a raportról. Ezt csak azért bocsátottam előre, fiam, nehogy azt higgye, hogy a nővérek vagy az asszisztensnők besúgók... hogy maga után kémkednek, az

én megbízásomból. Ellenkezőleg: mind rajonganak magáért! Hm. Ifjúság... Megőrült maga? Mit művelt? Föltöri a klinika patikáját, a gyógyszeres szekrényt...? Konyakot vedel, miközben maga az ügyeletes... És vágni lehetett a cigarettafüstöt abban a szobában... Mondja, fiatalember, mikor szúrt először a bőre alá morfiumot és ahhoz még pantopont is?

DR. BRANDT (*halkan, szórakozottan*) Egy éve, professzor úr...

DR. MORAVCSIK Első adag?

DR. BRANDT 0,002 cg. Ismételten ugyanez este... és elalvás előtt is... illetve délben is... és éjfélkor is...

DR. MORAVCSIK Jelenlegi dózis?

DR. BRANDT 3,2 cg morfium és 3,8 pantopon...

DR. MORAVCSIK Brávó! Maga máris halott, csak még nem temették el. A végrendeletét, remélem, azért már megírta, Brandt doktor úr?

DR. BRANDT Még nem... Miről? Nincs vagyonom.

DR. MORAVCSIK Magánügy. Azonban két fontos művet alkotott, az már nem magánügy. *Az elmebetegségek pszichikus mechanizmusára és az Egy elmebeteg nő naplójára gondolok. Ez utóbbiban már érezni véltem a morfium okozta eufória csapongását, de még ura a tárgyának. Ez a két elaborátum: nem magánügy.*

Dr. Brandt gúnnyal és öngúnnyal mondja:

DR. BRANDT Az Ön klinikájára hagyom... az Ön máris híres tanítványaira hagyom...

DR. MORAVCSIK Csak ne legyen cinikus, Brandt! Ismeri a porosz bölcsődalt? Nincs még egy olyan nép, mint a porosz! Már a bölcsőben is ilyen dallal ringatják a kisdedeket:

„Schlaf, schlaf ein,
Mein Kinderlein...
Pommerland, Pommerland...
Pommerland ist ausgebrandt...”

...Nos? Brandt sind Sie schon aus-ge-Brandt? Kiégett? Kapitulált egy mérég előtt? Olvastam néhány novelláját is: csupa gyilkosság... Anyagyilkosság! Ópium... Halál. Halál. De olvastam zenei kritikáit is, Debussyról, Pucciniról, Bartókról... azokban ott szikrázik még a maga elvitathatatlan kreatív intelligenciája! El fog butulni... Mik a tervei? Miben segíthetek? Én ragaszkodom magához. Bízson meg bennem!

DR. BRANDT Hálásan köszönöm, professzor úr... de... én... már... döntöttem... én... megpályázok egy jól dotált fürdőorvosi állást, elhagyom az Ön klinikáját, ahol annyit tanultam, elsősorban Öntől, természetesen! Mindig hálával fogok gondolni Önre!

DR. MORAVCSIK Nyilván eufóriás állapotában döntött így! Morfium, ópium, pantopon hatása alatt. Vagy: alkoholhatás alatt, más szóval részegen. Esetleg delíriumban... De én, mindaddig, amíg maga, Brandt, „csak” önvészélyes, meg fogom próbálni, hogy megvédjem magát önmagától. Tudja jól, hiszen ismeri a kábítószer-élvezet, a gyógyszermegszokás, a droghatású anyagoktól való dependencia, az alkohol-abusus minden mellékhatását és következményeit a központi idegrendszerre, a pszichés leépülésre, a fizikum összeomlására nézve, etc... et cetera... igen, sajnos, nagyon is jól ismeri... ez ugyanis kiderül e tárgyú orvosi értekezéseiből, méghozzá szakmai szempontból: fényes, úttörő eredményekkel!... Nos, amíg Ön csak

önvészélyes, addig számíthat védelmemre, én képes vagyok Önt, kedves Brandt, persze csak az Ön maximális együttműködésével: megmenteni az orvostudomány számára és a művészet, az írás, a zene és főleg: az élet számára. Ha ellenben közveszélyessé válna az állapota, akkor adieu! Akkor elbocsátom, még akkor is, ha ez a saját kudarcom beismerésével lesz egyenlő!

DR. BRANDT Hálásan köszönöm, professzor úr... Mint mondtam, már döntöttem. Nekem, aki művész vagyok, innen *sine mora* mennem kell! Nekem: *Sine cura* élet kell, pontos napi munkaidővel nem együtt jár, gond nélküli élet, úgyszólván ellenszolgáltatás nélküli jövedelem, hogy szabadon alkothassak, írjak, komponáljak, fessek, ami tetszik, azt, ahogy tetszik, úgy! Egy jól dotált fürdőorvosi állással mindezt hamar elérhetem! Festményeket, szobrokat akarok vásárolni, elvégre műgyűjtő vagyok... hatalmas, tízezer kötetes könyvtára van szükségem, ha másért nem, hát azért, hogy egy szép napon porig égessem a klasszikusokat, és én magam írjam meg az új „emberi színjátékot”, mert bennem balzaci energiák vannak! Elegáns rendelő, néhány előkelő nő... aztán váratlanul egy operabemutató: Bécsben, Münchenben vagy Milánóban, az én... az én operám!

DR. MORAVCSIK Ami Balzacot illeti, nos, ő napi 16-18 órát dolgozott, nem élt *sine cura*!

Dr. Brandt eltűnődve, esze, bódult agya máshol, messze jár:

DR. BRANDT Eleinte persze dolgozni kell...

Moravcsik fel s alá járkál a tágas, elegánsan berendezett szobájában. Hosszan nézi egy fiatal nő portréját, egy szép rokokó festményt.

DR. MORAVCSIK Nos, ha így van... Legyen! Holnap, nem is... még ma elintézek magának egy hosszabb, mondjuk egy- vagy kétéves bécsi és müncheni stipendiumot, persze a medicina területén, de az ösztöndíj szabad lesz, Bécs, München tele van képtárakkal, koncerttermekkel, operaházakkal, egyik kiállítás a másikat éri, írhat és komponálhat és főleg: látogathatja Freud tanár úr szemináriumait. Tudom, ismeri Freud most divatba jött új tanait, elméleteit, én nem. Kiutazik? Itteni klinikai állását nem töltöm be mással, megvárja Önt, dr. Brandt. Rendben?

Dr. Brandt is a rokokó festményt nézi, mintha a régen élt, szépséges, ifjú hölgyhöz beszélne.

DR. BRANDT Köszönöm, hálásan köszönöm, professzor úr! De már döntöttem! Elutazom! Talán Karlsbadba, talán Marienbadba, ahová Goethe járt, Arany János járt... talán Batiz fürdőbe, a szülőföldemre, Bácskába, vagy Herkulesfürdőre, Bártfafürdőre, vagy Ó-Tátrafüredre... esetleg Bad-Ischlbe... és ott mint fürdőorvos, mellesleg működni fogok mint idegorvos, mint pszichiáter, mint lélekbúvár, mint analitikus... persze csak „Parerga und Paralipomena”, ahogyan Schopenhauer filozofált... Közben modern festők műveiből gyűjteményt hozok létre, régi hangszereket vásárolok, régi, szép empire és reneszánsz bútorokat, kínai és japán porcelánszervizeket... (nevet) ...középkori aranyholmikat...

régi fegyvereket, mellvérteket, lovagi sisakokat, mint Rembrandt van Rijn!

Moravcsik gondterhelten, mégis valami fatalisztikus flegmával, szórakozottsággal jegyzi meg:

DR. MORAVCSIK Rembrandt is nyomorban, magányban, éhségben halt meg... Még csak morfium se kellett hozzá, elég volt a „vállalkozó kedve” és tékozló, könnyelmű életmódja... Most elmehet, Brandt. Én, a maga helyében még gondolkodnék az ösztöndíjon... Menjen!

III.

Dr. Brandt azonnal a klinika lakás-szárnya felé tart, szolgálati lakásába belépve sürgősen (subcutan) bőre alá szúr egy adag morfiumot, kezét összevérdzi a lázas sietséggel föltört ampulla. Leül, várja a hatást, az eufóriát.

Magában beszél, öngúnnyal, mégis mintha valami utolsó, végső méltóság szegyenével, szeretné önmagát.

DR. BRANDT A kocka el van vetve! Elvégre is: ha nem mi lépünk át a Rubiconon, akkor Rubicon lép át rajtunk... Ez az! Ha mi nem lépjük át a Rubicont, akkor Rubicon lép át rajtunk! Ez mától a vezéreszme! Az ópium? Morfium? Csak segédeszközök! Még ma elutazom!

Már hat a kábítószer, már ível föl – csúcsig – az oly nagyon várt eufória. Ekkor kopogtatnak az orvos szolgálati ajtaján.

DR. BRANDT Tessék!? Ki az? Az ajtómat én soha nem zárom kulcsra... Herein!

Magas termetű, szőke hajú – kontyba font, dús haj –, kék szemű, telt, már-már rubensien robusztus idomú, fiatal nő lép be.

Dr. Brandt fölugrik karosszékéből:

DR. BRANDT Ó... oh! Totus floreo... Totus ardeo! Ön az? Ön, Gräfin Catherina von Dohna zu Schlodien doktornő? Med. Univ. Oh! Micsoda eredménye Ön az emancipációnak! Egy porosz... egy brandenburgi grófnő, aki hagyja a birtokait és orvosnak tanul, és milyen orvosnak ráadásul?! Oh! Hol vagyok én magától, grófnő... pardon... doktornő, a tudásban, a modern medicinában! Sehol. Kér konyakot?

DR. CATHERINA VON DOHNA ZU SCHLODIEN Nem kérek. Hallottam, hogy itt hagyja a klinikát. Kár. Sajnálom. Önben láttam a modern elmekörtan ígését... És maga most fürdőorvosnak megy... Az eszem megáll!

Dr. Brandt nevet, konyakot tölt magának, iszik.

DR. BRANDT Igen. Elmegyek erről a klinikáról, mert maga frigid! Nem viszonzozza örült szenvedélyemet, amit Ön iránt érez!

DOKTORNŐ *(leül egy karosszékbe)* Én frigid? Maga inkább a nővérek és a mosónők iránt érez lángoló szenvedélyt... De ez privát ügy, meg ízlés dolga is. Azért jöttem, mert Moravcsik professzor úr három ajánlólevelet írt Önnek, Karlsbadba, Marienbadba és még egy harmadik fürdőbe, annak igazgató főorvosaihoz! Azonkívül pedig a klinika kutatási keretéből vissza soha nem térítendő összegre állított ki csekket az Ön számára, már ma felveheti az Osztrák–Magyar Kereskedelmi és Hitel Banknál vagy

az Angol–Magyar Banknál, ahogy tetszik. Hogy... amint a professzor úr mondta, már mindjárt az elején vásárolhasson néhány modern festményt, mondjuk Egon Schiele festményei közül... Tudom, hogy Ön nagyra tartja Egon Schiele műveit. Én is.

Előveszi a csekket és az ajánlóleveleket és átadja Brandt doktornak.

...Kár, nagy kár, uram... kár, Dr. Brandt, hogy elmegy a klinikáról!

DR. BRANDT A maga frigiditása az oka! Grófnő... boruljak a lábai közé? Legalább plátói szerelemmel viszonzná testi kínokat okozó szenvedélyemet, amit az Ön pusztta látása azonnal indukál...

Végtelen gúnyjal és mégis: bájjal mondja ezt a férfi, miközben újabb pohárka konyakot hörpint fel, rágyújt egy cigarettára, beleolvas az ajánlólevelekbe és hosszan tanulmányozza a csekken látható összeget.

...Nem tart velem, grófnő? Mehetünk akár a maga hazájába, egy porosz... egy brandenburgi... egy mecklenburgi... vagy pommerlandi fürdőhelyre is?! Nos? Nincs honvágya ridegségében is szépséges hazája után? Ó, hogy szeretem én Theodor Fontane regényeit... Hajó Koppenhága felől... Effie Briest... Hogy szeretem Theodor Strom verseit, amit a balti partok dűnéiről írt... Ó, hogy szeretem én Friedrich festményeit Rügen szigetéről, Kap Arkonáról, a mészki szirtekről, a temetőkről, a templomromokról, Ulrich von Hutten sírjáról... és a fő művét: A szerzetes a tengerparton! Istenem, észak! Észak! Köd, pára, hideg, kék szemű, szőke hajú, hatalmas nők! És mindennap tertzene, rézfúvók, katonazenekarok,

és az őrségváltás Nagy Frigyes sírjánál Potsdamban, a Helyőrségi Templomban! Igen! Velem jön?
 DOKTORNŐ Nem megyek magával. Hiányozni fog, nem tagadom. Mondja, maga már eszi az ópiumot? Per os... Már nem is tudja kivárni a hatást, ha csak a bőre alá szúrja a mérget?!

DR. BRANDT Enyhe semmi adagocskák... extractum opii aquosum... naponta 2 cg maximum... Persze az is pontos ciklusok szerint elosztva, és ekképpen mint Treibstoff funkcionál... nem mint kábítószer. Fokozza az agy asszociációs teljesítményét! A maga helyében kipróbálnám...

– *mondja sötét, baljós mosollyal Brandt.*

A német orvosnő lehúzza az ujjáról egy szép, régi, családi gyűrűt. Átnyújtja az orvosnak.

DOKTORNŐ Ezt magának szeretném ajándékozni, Brandt doktor. Legyen a talizmánja! Óvja, védje magát, bárhová is megy „fürdőorvosnak”... Kérem szépen, fogadja el.

Dr. Brandt figyelmesen tanulmányozza az ősi, családi gyűrűt.

DR. BRANDT Egy föltétellel elfogadom. Tessék: ez legyen a magáé!

Átadja az orvosnőnek arany zsebóráját.

DR. BRANDT Idő-terápia... jót tesz néha, tapasztaltam, ha az ember sokáig nézi, figyeli a mutatók körbeforgását, főleg a másodperc-mutató rohanását...

DOKTORNŐ Elfogadom. El. A viziontlátás, mégpedig a mielőbbi viziontlátás reményével! Most mennem kell. Kezdődik a nagyvizit! Isten vele! (Elmegy.)

DR. BRANDT „Nagyvizit”. Itt... a debilek osztályán. Itt... ahol nincsen gyógyítás, se gyógyulás... Menj csak, te emancipált porosz némbel... te frigid szukája Nagy Frigyes hadseregének... Én átlépek a Rubicont!

Hirtelen utána rohan a német orvosnőnek, még a folyosón utoléri.

DR. BRANDT Kérem... kedves Catharina... ha megtenné... rendeljen nekem azonnal egy fiákert! Nyitottat!

DOKTORNŐ (*kedves mosollyal*) Zum Befehl, Herr Brandt! De miért nyitottat? Nem vette észre, hogy tél van, hogy odakint zuhog a hó, hófúvás van, gyönyörű, fehér hóörvények... mint drága porosz hazánkban, fent északon?!

DR. BRANDT Hófúvás! Hát akkor még inkább nyitottat!

DOKTORNŐ Ahogy akarja... Nyitott fiákert rendelek magának, hófúvásban...

Elindul a hosszú, homályos folyosón.

IV. Karlsbad (v. Marienbad – Csehország)

Fehér pavilonok, szökőkutak, fasorok, ivókutak, gyógyfürdő- és thermal-márványkádak, elegáns hotelek és panziók, villák, amelyek fekete fenyvesek övezte völgyben épültek. A Monarchia, a „boldog békeidők” ismert (és oly hamar majd eltűnő...) fürdővárosi atmoszférája.

Dr. Brandt (= Dr. Brenner József = Csáth Géza író) ebben az idillikus-melankolikus (preraphaelita) „k. u. k.” miliőben, miközben valóban lázasan dolgozik, és pedig ajzószeret segít-

ségével, egyre nagyobb morfium-adagokkal, amelyeket még kiegészít pantoponnal is (olykor alkoholizál is), „ezalatt”: önpusztító promiszkuitásban (ahogy ő írja: promiscuitas) él, és ehhez hölgypartnerei – leányok, asszonyok, özvegyek – bőven adódnak – többnyire önként! – (néhányukat pedig Dr. Brandt fortélyjal, találékonysággal, naivitásukkal éppen úgy visszaélve, mint visszaélve az ő orvosi pozíciójával: egyszerűen „rávesz” arra, hogy neki odaadják magukat, pl. nőorvosként is „praktizál”, jöllehet ilyen szakképzettsége éppenséggel nincsen...)⁴

Ne feledjük, hősünk ekkor még vonzó, atléta-testalkatú, szuggesztív beszédű és tudásának, nagy műveltségének birtokában lévő férfi. Kevés nő áll ellen olykor drasztikus, brutális (deviáns, perverz) „óhajainak”. Esténként olykor zongorakoncerteket ad, a fürdő igazgató-főorvosának feleségét is sikerül elcsábítania. Közben előadásokat tart a narkózis veszélyeiről (kár, hogy ő maga nem tanult saját, e téren szerzett nagy tudásából...), továbbá: az ópiumevés és az ópiumszívás közötti különbségről, vagy: A gyógyszerek kiürülése a szervezetből cím alatt, etc. Az orvoskollégák (legalábbis eleinte) minden gyanakvás nélkül hallgatják előadásait, különösen a freudi álomfejtésről, „analitikus lélekfelszabadításról”, a gyer-

mekkori primer sexuális élményekről, az apa-komplexusról, (pl. a kasztráció-elmélet), az Oedipus-komplexusról az ún. „Unterbewusstsein”-ről, a „tudatalatti”-ről, etc. etc.

Ezen dolgok, ill. előadások forogatókönyvi leírása és filmi megjelenítése egészen speciális, gyorsan pergő idősík-váltás technikát kíván, sőt: én odáig is elmennék, hogy ezeket a fent sorolt „boldog”, mindenesetre még háború előtti, Ferenc József-i fürdővárosi és fürdőorvosi előadásokat (koncerteket, előkelő hotelek drága zongoráin adott, szűk körű koncerteket) lehet nem kronologikusan, hanem: retrospektív ábrázolni, pl. amikor az úró-orvos már mint feleségének gyilkosa a bajai (rémes) tébolyda falai-rácsai között van, és olykor, tisztább pillanataiban: az orvos visszaemlékezik e „fényes időkre”. Mindaddig, amíg azután a bajai örültekházából meg nem szökik (utolsó életerejével), mert bizony megszökött, habár csak a halálba, az öngyilkosságba szökhett onnan...

Miközben – és talán éppen ezért – a morfium- és pantopondózisok egyre fokozódnak, Dr. Brandt még fokozza a promiszkuitást, amit sikerrel terjeszt ki az előkelő gyógyintézet nővéreire is. De lényegesebb, hogy a fürdővárosban az Osztrák–Magyar Monarchia (de jönnek ide Bajorországból is szép nők, és talán még szebbek: Itáliából, Franciaországból, sőt: Skandináviából is) szinte minden rétegének unatkozó, előkelő (olykor kevésbé előkelő) hölgyei: anyák, hajadon leányaikkal, „vígözvegyek”, operai, teátrum dívák, emancipált úrinők, arisztokrata (nemegyszer főrendi) hölgyek, dúsgazdag polgárok feleségei, bankárok, könyvkiadók, lapkiadók (sőt: k. u. k. katonatisztek és tengerésztisztek) feleségei, leá-

⁴ A Csáth Géza: Napló és a naplószerű csapongó feljegyzések, töredékek ez időkből erre nagyon sok (gyakran már pathologikus) motívumot, helyzetet, jelenetet tartalmaznak. (Mindezekre pontos, tragikus adalékokat meríthetünk a forogatókönyvhöz és a filmhez Csáth Naplójából, ám erre a film-novellában nincs szükség, mivel ez a dráma csak filmi jelenetekben, nem teljesülő fogadalmakban stb. ábrázolható.)

nyai, Magyarország vidéki városai-
ból, Budapestről, Erdélyből, Bécsből,
Prágából, Fiuméből etc., és jönnek
persze kevésbé tehetős hölgyek is,
ám a promiszkuitás itt sem válogat,
aminthogy az érintett nők életkorá-
ban sem válogat Brandt dr. – teszem
azt, délelőtt az anya és délután a
leánya a partner... Vagy: egy leány
ikerpár... Azután korosodó dámák
is belépnek ebbe a fényes, előkelő
„Szodomába”, amelynek Lótja: maga
dr. Brandt. A fürdőorvos – noha az
emelt dózisok testi erejét rohamosan
aláássák és ezzel együtt szexuális
potenciája is gyorsan hanyatlak – ter-
veket kovácsol, egy igen előkelő, és
főleg nagyon gazdag nőre „vár” (an-
nak életkora önéki éppenséggel nem
számít...), akit feleségül vesz és aki-
vel bejárja a világot, eljut Polinéziába
vagy a Tokelau-szigetekre, ahol ter-
vei szerint, „új életet kezd” és „tabula
rasá”-t csinál, sorselemzésekkel fog
foglalkozni, és főleg: regényeket, no-
vellákat, drámákat, operákat fog írni!
(Ezek már a morfinizmus jellegzetes
tünetei: ti. az úgyszólván minden ala-
pot nélkülöző tervezések etc.)

Dr. Brandt „aranykora” ez még,
sok asszony és leány viszonozza a
szerelmét. Egy Schärding-a. – Innből
Karlsbadba érkezett dúsgazdag öz-
vegy pl. öngyilkosságot kísérel meg,
ami Brandt doktornak újabb életerőt
ad, ha csak röpke órákra is...

Ezekben a „fürdőorvosi” orgiák-
ban, amelyeket olykor kemény tudomá-
nyos, máskor szépírói munkával
szakít meg, habár egyre rövidebb
időkre – sajnos –, Dr. Brandt hatal-
mas harcot folytat a morfium okozta
testi hanyatlás ellen (lásd: Cs. G. Nap-
ló), ám a harcot elveszíti. Egy véletlen
eset szolgáltat arra lehetőséget, hogy
a fürdőhely igazgató-főorvos profes-
szora végre megszabaduljon a mind

több botrányt okozó fiatal doktortól:
Brandt ugyanis egyszerre két nőt –
anyát és leányát... – vesz rá a kábító-
szerek élvezetére (mintegy „játékkép-
pen”), ám a két hölgy igen rosszul
lesz, nyomozás (rendőri!) kezdődik,
és Dr. Brandtot elbocsájtják Karls-
badból. Éppen akkor, amikor kitör a
világháború... Szarajevói merénylet,
kettős „királygyilkosság”...! – harsog-
ják az újságírók.

V.

Dr. Brandt Pestre érkezve hirtelenül,
váratlanul (senki ismerőst tanúnak fel
nem kérve, vendégül meg nem hívva)
megnősül. „Kispolgári életre vágyik.”
(Csáth azt mondta unokatestvérének,
Kosztolányinak: „Nem érdekel az úrás.
Sem a tudomány. Egyszerűen bol-
dog akarok lenni.”) Nászút helyett
azonban (és ez éppoly váratlan akció,
mint a házasságkötés volt) dr. Brandt
önként jelentkezik katonaorvosnak.
Jóllehet ugyanezt a munkát Buda-
pesten is végezhetné, a keleti frontra
vezénylik, ún. „tábori kórházba”, ún.
„mozgó tábori kórházvonat” ez, tk.
sebészeti műtétek végzésére alkal-
massá tett két-három vasúti vagon,
a „véres szerelvény” közvetlenül az
arcvonal, a front mögött van, a se-
bészek úgyszólván csak amputálnak
itt. (Munkahipotézis: dr. Brandt itt a
kórházban ismerkedik meg Georg
Trakl /salzburgi patikus/ költővel, aki
morfinista.)

Ez a forgatókönyvben lesz kidol-
gozva. Trakl ott is hal meg a galíciai
tábori kórházban, miután (alighanem
öngyilkossági szándékkal) túladagol-
ta a morfiumot. Szintén munkahipo-
tézis: dr. Brandt itt ismerkedik meg

Oska Kokoschka festővel, aki súlyos fejsébbel fekszik a tábori kórházban. Ennek kidolgozása jelenetben és dialógusban: a forgatókönyvben lesz, föltéve ha nem vetjük el ezt a „hipotézist”.

A fürdőorvosi „stáció”, Dr. Brandt oly igen remélt aziluma („asylum”), menedéke: KARLSBAD-ban.

Ápolónővér kopogtat csendesen – és jó időbe telik, amíg morfium-eufóriájából Dr. Brandt annyira magához tér, hogy azt kiáltja vidáman: „he-rein!” – ekkor a szeplős, pisze, mégis bájos arcú, csinos nővér halkan szól a diadalittasan előtte álló férfihoz:

NŐVÉR Doktor úr... bocsásson meg a zavarásért, de... a fürdőnk egyik legelőkelőbb vendége óhajt... szeretne Önnel beszélni, konzultálni... Friderike Wilhelmine Wenckheim von und zu Schweidnitz baronesse... Sürgősen...

DR. BRANDT (derúsen) Soha jobbkor, soha jobbkor! Mankón jött? Vagy tolokocsin? Mototerápiára...?

NŐVÉR De doktor úr! Hiszen a baronesse tökéletesen egészséges, csak az idejét tölti itt a fürdőnkben...

DR. BRANDT Um so besser! Küldje be! Várom!

Leül a pianínóhoz és szép futamokat játszik, ezúttal Schumanntól, a „Papillon”-ból, de itt-ott „beleimprovizál” a klasszikus műbe, igen nagy élvezettel. Meg sem hallja, hogy a baronesse már belépett a szobájába és élvezettel hallgatja az orvos játékát. Az azonban hirtelen lecsapja a pianínó fedelét, megfordul, a pianínó tetején csillogó cseh metszett kristály pohárból kis konyakot hörpint, rágyújt, ekkor veszi észre a hölgyet.

DR. BRANDT Ó! Örült volt Nietzsche! Még hogy „Übermensch”... Egyetlen a jövő: *Überwiblichkeit*!!!! Kér konyakot, Hortenzia?

Az előkelő hölgy mosolyogva mondja:

BARONESSE Az én nevem, uram, a keresztségben: Friderike Wilhelmine... sajnos nem Hortenzia...

DR. BRANDT Bocsásson meg... A nővérke biztosan eltévesztette, megengedi, hogy én mégis Hortenziának nevezhessem?

A baronesse az előbbi kedves, magabiztos mosollyal mondja:

BARONESSE Nihil obstat, uram! Tényleg, uram, részemről semmi akadály...

DR. BRANDT Madame! Ön olyan szép, olyan intenzíven szép, mint egy ultimátum! Gnädige Frau! Ön olyan szép, mint egy hadüzenet, amire azonnali mozgósítással kell reagálni!

BARONESSE Ó! Uram, micsoda bók!!! Ön költő! Szóval úgy hatok Önre, mint egy ultimátum?!... mint egy hadüzenet?! Ezt nevezem merész bókknak! Köszönöm!

Dr. Brandt hirtelen komor, nyers hangra váltva kérdi:

DR. BRANDT Mit akar tőlem? Mototerápiás kezelést? A beteg testrészek mozgatóssal történő gyógyítását? Vagy masszázskúrát? Itt most morte saison van... tényleg: holt szezon! Szerencse, hogy Egon Schiele néhány festményét, rajzát megvettem Bécsben... azokban gyönyörködöm... Itt annyi a rút nő, hogy az ember bujkál a betegek elől... Itt, Madame, nem folyik gyógyítás... Persze ezt a betegek nem tudják. Sőt...

BARONESSE (*igen kedvesen*) Tudom, doktor úr... És én, hála Istennek, nem is vagyok beteg! Nincs szükségem mototerápiás kezelésre, se masszázusra, se lelki vigaszra, és a reflexeim is primák!

DR. BRANDT Ön gazdag, ugyebár? Én... mint Balzac is... mindig egy nagyon gazdag nőről szoktam itt álmodozni, aki szép, mint egy ultimátum, fatális, mint egy hadüzenet, bref: aki nagyjából olyan, mint Ön, Signora! Silány munkámat à jour elvégzem ugyan, és szerencsére fölbukkant itt azért egy-két igazi narcisztikus hajlamú hölgy... és ez jó, mert a narcizmus, főleg a férfiaknál: gyakran vezet öngyilkossághoz! Így azután mi is produkálunk hullákat... úgyhogy itt is van... persze fehér márványból: hullaház, van halottkém... Oh, Ön, Gnädige Frau, úgyszólván archetípusa Narcissusnak, nőben! Tudom... soha nem lesz öngyilkos, ahhoz Kegyed túlságosan is frigid, és jól fejlett világnézete van, valószínűleg atheista hívő... netán titkos női szervezet tagja... esetleg irodalmi szalont vezet egyik szép kastélyában, ahol oly sok hülye író és költő gyűlik össze kaviárt zabálni és rajnai bort inni, hogy Ön már unja a fölolvadásokat, a „szenvedélyes vitákat” a modern irodalomról, két kaviáros szendvics között... kérem, üljön le! Vagy feküdjön oda a díványra... tudja, mi a legjobb terápia, kedves Ultimátum, kedves Hadüzenet? Nos, a hanyatt fekvés a legjobb terápia... Ezen állapotban személyiségünk végre fölszabadul és nem a világ, nem a társadalmi rend amúgy sem létező logikáját követi, hanem a Semmi logikáját, fölismerve, hogy a Semmi, a Nihil: szintén teljesen

logikátlan, amiképpen az a mindennapi valóság is, a „hétköznapi élet” is, a sok kis hülye tennivaló, és a többi...

A baronesse hanyatt dől a díványon, két karját feje alá teszi, kedves mosollyal nézi az orvost, aki cigarettázik, konyakozik, mintha ő ott se lenne nála, az ő díványán hanyatt fekvve, ahogy az orvos tanácsolta mint „terápiát”. Elegáns cipellőjét mindenestre lerúgja lábáról. A férfi észre sem veszi.

DR. BRANDT Szóval van itt minden, Madame! Hullaház, annak egyik termében igazi morgue, vagyis tetemnéző... ahol az elhunyt személyazonosságának megállapítása végett az ismeretlen tetemeiket szemlére teszik ki... Ha adódik olykor ilyen eset, szólnak nekem, a kollégák tudják, hogy szívesen időzöm ott a tetemnéző kamrában... Sajnos, mostanában ritkán adódik ilyen kikapcsolódás a számomra...

BARONESSE Oly sok érdekeset halottam Önről, doktor! Mondják, hogy Ön híres író, prózát is és operát komponál... elméleti műveket ír... Mondják, hogy... nos, hogy morfinista... Én jobban szeretem a heroint! És ismerek néhány olyan izgatószeret, amit vízipipával lehet beszívni... Pompás a hatásuk... Állítólag George Sand is ezzel élt... Fölolvassa nekem valamit egy éppen most készülő művének kéziratából, kedves, szép uram?! Kérem! Megteszi?

Dr. Brandt keres pár papírlapot a rendetlen, poros íróasztalán, aztán beleolvas az egyikbe.

DR. BRANDT Ha óhajtja, Gnädige Frau... Nos, ez még egy készülő

írás... Novella lesz? Elbeszélés? Vagy egy drámában használok fel mint monológot? Meglátjuk. Az a legvalószínűbb, hogy kidobom a szemébe...

Dr. Brandt az íróasztal szélére ül, iszik egy korty konyakot, rágyújt egy cigarettára, éles, kutató pillantást vet a díványon hanyatt fekvő nőre, azután olvasni kezd.

BARONESSE Semmit nem hallok, uram! Kérem, olvasson egy kicsit hangosabban, ha nem túl terhes Önnek...

DR. BRANDT *(teljes hangerővel – majdnem)* Ahogy kívánja! Maga megkésett ultimátuma az én kisiklott életemnek!

– Kolostorban szeretnék élni – mondja türelmetlen önismerettel a lány –, férfikolostorban. Velencében láttam, a San Giorgio hatvan méter magas harangtornyából egy régi kolostor két négyszögű udvarát: a belső udvaron négy sötétzöld ciprus áll, phallikus szomorúsággal, mozdulatlanul. Zárt, fegyelmezett, egyszerű oszlopsor keretezi az udvart: in more geometrico, középen kút. Nincs mozgás, nincs hang. A színek: zöld, barna és fehér. A második udvar később épülhetett: a négyszöget itt páros oszlopsor alkotja, szigorú, de mégsem olyan kemény rendben, mint a belső udvarban. Egy ilyen világ létrehozásáért érdemes volt hinni és tudni. A két kolostorkert a magasból széles, bíborszínű tetők mélyében látszik. Körülötted a száraz, kék ég olyan közletről-végtelen, annyira a szemednél, a szédületednél kezdődik, mintha a koponyád foglalata volna, és a horizont csak egy harmadik négyszög: úszómedence.

Éles kék villogása annyira elüt a két kolostorudvar tompa, fénytelen színeinek mozdulatlanságától, mint amennyire hasonló hozzájuk a négyszögletes, geometrikus formában. A medence körül narancssárga, kék, vörös, lila napernyők duzzadnak a széltől. Túl a kerengők és a két udvar mértanán a medence négyzete csupa mozgás, vibrálás, feszültség és sugár, tele fénnel, rezgéssel. A kolostor túlvilági egyensúlyával szemben a medence és környéke aszimmetrikus, labilis: a profán, érzéki világ ultramarin játéka az eksztázis és a transzcendencia közvetlen közelében.

Közben, amíg az orvos felolvas, a hanyatt fekvő hölgy könnyít szoros ruházatán, két melle hamar mezítelen lesz, azután combja is, de a férfi semmit nem vesz észre. Olvas, monoton hangon.

A hanyatt fekvő német nemesnő a felolvasás közben két mellbimbójával játszik, a mellbimbói az ujjakkal tett izgatástól keményre, nagyra merednek, sötétbarna színükkel elütnek a hölgy hófehér bőréből. Amikor a férfi abbahagyja a felolvasást, rászól, igen nyersen:

DR. BRANDT Öltözzön fel! Azt hiszi, hogy én semmit nem tudok magáról, Hortenzia?! He-he-he... *(sötét, baljós nevetéssel folytatja)* ...maga itten a szép, fiatal ápolónőket nézegeti és egyiket-másikat már rá is vette, hogy a szobájába menjenek, de mondja meg nekem, hát olyan érdekes az?

Baronesse hanyatt fekvő szedi rendbe a ruháját.

BARONESSE Rosszul tudja, kedves doktor! A dolog fordítva igaz! Úgy

ám! Az a kis ápolónó, aki az imént jelentett be magának engem, nos, ő volt az, aki a fürdőben simogatni kezdett engem... a mellemet, az ágyékomat, és minthogy én hagytam, engedtem, akkor a kisasszony a szeméremajkaimat kezdte simogatni, később meg harapdálni... és láttam rajta, amikor elérte az orgazmust, mármint ő... Én nem...

Hirtelen felül a hanyatt fekvésből.

...Van egy villám Itáliában, a Garda-tó partján, Riva sul Garda városkában. A terasza a tóra néz. Volna kedve eljönni velem oda? Pihenne, írna, komponálna, ha ragaszkodik hozzá: szerzek magának pácienseket is... Elutazunk Sirmionéba, Catullus villájának romjaihoz... sőt, oda vitorlás hajóval megyünk, a tó déli öblében van Sirmione félszigete... Onnan Veronába utaznánk... Onnan? Onnan: Ravennába! Nos, mit szól hozzá, doktor?

DR. BRANDT Sirmione! Catullus...

Verona! Ravenna! Mikor induljunk?

Én útra kész vagyok, Hortenzia!

BARONESSE Ó, ezt reméltem! Holnap indulunk, Bécsen, Klagenfurt, Velencén át... gyorsvonattal...

DR. BRANDT *(elkomoruló kedéllyel)*

Talán mégse mindjárt holnap, Hortenzia... van itt egy idős nő... lehet, holnap exitál... annak a boncolásánál szeretnék jelen lenni... Ugye megérti, Hortenzia?

BARONESSE Érthető. Jó. Akkor kivárjuk az idős hölgy halálát, és utána azonnal indulunk! Ha örömet szerezne Önnek, doktor, Veronában, vagy már Riva sul Gardában előadatom valamelyik színművét! Csodálatosak az olasz színtársulatok! „Teatro mobile...” De nem muszáj okvetlenül dolgoznia, nem

fontos a kultúra, kérem, nehogy félreértsen engem! Ha jobb szeretne egész nap hanyatt feküdni, hát azt fogja tenni. Szabad lesz. Vendégül látom Önt, de ez Önt semmire nem fogja kötelezni. Közösülnie sem lesz kötelező velem, de ha mégis akar engem, én ott leszek mint egy testi „alkalmatosság”, egy „talált tárgy”, szexuális objektum... és akkor maga a maga kénye szerint használ engem... Ennek fordítottjára soha nem fogok igényt tartani, ne féljen ettől... De minden kívánságát teljesíteni fogom. A legextrémebbet is. „Barbarizálhatja”, „konzumálhatja” a testemet, és az én reakcióim igen aktívak, hevesek, extatikusak lesznek, ha úgy ideális, ha úgy izgató magának; vagy: passzív leszek, mint egy „dolog”, egy „tárgy”... pusztá, csupa hús, ha magának az lesz az izgatóbb, az érdekesebb. De lehet kapcsolatunk teljesen platonikus is. Sie werden alles bestimmen, mein lieber Doctor! Van két szép unokahúgom is! Róluk majd elfeledkeztem! Ó, hogy fognak azok a leánykák tetszeni magának! És Ön is nekik... Megmutatom magának a versenylovaimat! A vadászagaramimat! És a fenséges vadászsólymommat!

Fenti jelenetet a maga teljességében (a dialógust, a színészek játékát, az egész novellarészlet-felolvasást, minden egyéb „apró” részletet) úgy kell filmileg megjelenítenünk, hogy a néző képtelen legyen arra, hogy eldöntse: mit lát. A morfinista Brandt doktor vízióját és hallucinációját, amelyben ez a nő megjelenik; ez az egész jelenet és beszélgetés és felolvasás etc. mint vizionált „vágy-

képzet" minősíthető – avagy: valóban reális az egész szcéne! Vagyis: így történt valóságosan mindez akkor és ott, Karlsbadban, Dr. Brandt és Fride-rike Wilhelmine Wenckheim von und zu Schweidnitz baronesse között, és szólt, szól a művész-orvos pianínóján Schumann „Papillon”-ja.

Amikor a szeplő sarcú, szőke hajú, pi-sze ápolónőt Dr. Brandt dolgozó- (és egyben háló-) szobájában, elegáns karslbadi lakásában ismét megjelenni látjuk, akkor a férfi hanyatt fekszik a drága szőnyegen, mellette üres ko-nyakosüveg, ólomkristály hamutartó, tele szivar- és cigarettacsikkokkal, nincs ruha rajta, csak egy fehér fűrdő-lepedő, haja nedves, kócos, álmában beszél, ám magyar nyelven, amit a cseh kisasszony nem ért meg. Szesz-el, aetherrel dörzsöli az orvos hom-lokát, halántékát, fölsegíti a szőnyeg-ről a díványra, közben a fehér fűrdő-lepedő lecsúszik az anyaszült meztelen férfitestről. Dr. Brandt, noha lassan magához „eszmél”, aztán mégsem tudja egészen „egzaktul”: mi történt vele? hol van? és a többi. Éppen ezért a csinos nővérkét Hortenziának ne-vezi, mint alig-imént a baronesse-t nevezte – akár valóságos történésben, akár a morfium és konyak okozta ví-ziókban, látomásokban, „vágyképzete-kben” jelenítjük meg a filmen a fent leírtakat.

DR. BRANDT Hortenzia! Ó, Horten-zia, Hortenzia...

Az ápolónővér az orvos erőszakos kérdéseire engedelmesen, alázatosan mondja:

NŐVÉR Igen, igen, doktor úr... igen, Hortenzia a nevem! Nevezzen a nevemen: hívjon Hortenziának!

Közben a leányzó azon fáradozik, hogy a meztelen férfinak legalább a hímveszőjét betakarja, e célra saját kicsiny selyemkendőjét veszi le a nya-káról és azt teszi rá, finom, de igen biztos kézmozdulattal a férfi nemi szervére. Aztán szépséges altatódalt kezd énekelni – cseh nyelven –, és Dr. Brandt, aki nemrégén még Riva sul Gardában, Sirmionében, Catullus vil-lájának romjainál „időzött”, mélységes álomba merül, ajkán mosoly marad, mint a kisgyermekeknek, oly szép az altatódal... „Hortenzia” ápolónővér ki-várja, amíg a férfi elalszik, és gyorsan rendet csinál a feldúlt szobában.

Dr. Brandt olykor odáig süllyed (csak nagyon ritkán!), hogy egy súlyo-san sebesült – tk. haldokló – fiatal magyar tiszttól, aki morfiumért kö-nyörög neki (még inkább azt kéri, hogy ölje meg! – „auf der Stelle tö-ten Sie Mich!”), egyszerűen elveszi a már odakészített morfiumadagot és elrejtőzve azt magának adja be. Rosszul lesz, rövid időre elveszíti esz-méletét is. A vagonkórház magas rangú fősebesze ekkor proponálja Dr. Brandtnak, hogy kérelmezze azonna-li leszerelését, sőt: később parancs-al le is szerelteti az egyre hanyatló idegállapotokba (néha sírásrohamok verik le lábáról, máskor hisztériás dührohamba esve, azt követeli, hogy azonnal vezényeljék ki őt a lövés-zárkokban harcoló első lépcsős ala-kulatokhoz) zuhanó (hadnagy rangú) orvost. Ekkor szerzi meg a Frommer pisztolyt, amellyel később féltékeny-ségből – amely teljesen alaptalan – két lövéssel meggyilkolja a feleségét. (Ez az állapot, mármint a leszerelés, esetleg egybeeshet Georg Trakl mor-fium-túladagolással végrehajtott ön-gyilkosságával.)

VI.

A harctérről hazatérve dr. Brandt egyenesen egy irodalmi lap szerkesztőségébe rohan be, senkit nem üdvözöl, azonnal – hisztérikusan – visszaköveteli egyik írását (és több más tudósítását is), amelyet még a frontról küldött a lapnak.

Terve most az: vidékre utazni, és ott boldogan élni, ott: „pontos program szerint, számolva a várható súlyos elvonási tünetekkel, leszokni a morfiumról”.

Ez – sajnos – nem sikerül, de a leszokás oly erőszakos, az elvonási tünetek annyira kíznóak és agresszívek, hogy ez a periódus minimum két-három külön jelenet lesz a forgatókönyvben. Ez idő alatt figyelni és figyelteti a feleségét, hogy az kivel csalja meg őt... És – sajnos – ez köti le úgyszólván minden energiáját. Minden éjszaka rémálmokból riad föl, és nappal is: víziói és hallucinációi vannak, rémképeket lát, IDEGEN FÉRFIAKKAL „LÁTJA” COITÁLNIA FELESÉGÉT, rendkívül obszcén „állati” pozitívákban, etc.

Ő maga – ha ereje, ideje engedi – a lakásukban szolgáló fiatal sváb cselédlánnyal szeretkezik, és egyben – egy monológban – a promiszkuitás „terápiájáról” beszél. (Mármint: hogy számára terápiás hatása van a promiszkuitásnak.)

VII.

Fordulat áll be. Megjelenik abban a kávéházban, ahol Dr. Brandt az újságokat szokta kiolvasni (és amelynek WC-jében a ciklusokra osztott morfiumadagokat adja be magának) a Moravcsik-klinikán megismert porosz orvosnő, Catherina von Dohna zu Schlodien grófnő. Nem véletlenül jön. Hosszan beszélgetnek (jelenet és dialógus kidolgozása a forgatókönyvben), mely beszélgetés eredményeképpen a doktornőnek sikerül rávennie – igen nehezen – Dr. Brandtot, hogy önként vesse magát alá egy jól felügyelt kényszer-elvonókúrának.

Eleinte jól halad a dolog, az „elvonást” azonban (amelyet az orvosnő maga vezet, más kollégák segítségével) Dr. Brandt eleinte kijátssza, újra morfiumot szerez, ha nem sikerül, akkor igen sok konyakot iszik, végül pedig a SAJÁT FELELŐSSÉGÉRE – nem kis botrány közepette – elhagyja az intézetet és vidékre menekül.

Feleségére továbbra is féltékeny – továbbra is teljesen alaptalanul –, és ezért ő maga is figyelni (követi) a szerencsétlen asszonyt, de nőekkel és férfiakkal, akiket ezért fizet, figyelteti is a hitvesét. Bármit lát, kombinációi egyre vadabbak abban a tekintetben, hogy a felesége „zseniálisan becsapja őt... a házban csalja meg... a ház-mesterrel vagy... a suszterrel vagy a suszterinassal...” (etc.).

A hölgyfodrászokat (azok boltjait) külön előszeretettel kémleli... de sokat időzik manikűr-, pedikürszalonok előtt is (kérdezősködik...), és cukrászdákban, etc.

Nagyon ritkán – amikor egy-egy délelőttre kitisztul tudata – ír, komponál, de délután, este, leginkább éjszaka, jól időzített eufória-csúcs-

pontokon MEGSEMMISÍTI EZEKET A MUNKÁKAT, méghozzá látható élvezettel. Fontosabb ugyanis számára: a feleségének érkező levelek fölbontása, elolvasása, visszarágaztása. Hiába jönnek a levelek régi barátjától, nagynéniktől (etc.), Dr. Brandt „tudja jól”, hogy ezek csak közvetítenek (titkos üzeneteket, tállakhelyeket biztosítva) a felesége és „mintegy tucatnyi szeretője” között. Mit tehet? Fokozza a figyelmet, és a figyeltetést! És mivel nem talál semmi terhelő bizonyítékot, hihetetlenül ravasznak, zseniálisnak kezdi tartani a különben rendkívül szimpla nőt, aki a felesége. Még egyszer fölbukkan Dr. Brandt életében a Moravcsik-klinikáról a német orvosnő. Ám e rövid beszélgetésben Dr. Brandt a szemébe vágja az orvosnőnek, hogy ő is a feleségének a „cinkosa”, ezúttal azonban fantáziája még merészebb társítás hamisképzet-terébe röpti Dr. Brandtot: ugyanis azt állítja, hogy a német collegina nemcsak „cinkosa” az ő feleségének, hanem a szeretője is, hogy „leszbikus” kapcsolatban állnak egymással, és pedig már régóta... Ő ugyan szintén régóta sejtette ezt a nő-nő vonzalmat, de csak most tudott bizonyítékokat is szerezni erre vonatkozólag. Bizonyítékai: megcáfolhatatlanok. (Bár egyet sem említ közülük, csupán annyit mond a szánalomtól megrémült német orvosnőnek, hogy „majd eljön az ideje a bizonyításnak is”.)

Dr. Brandt mindenesetre néhány napig elrejtőzik egy kibérelt garzonlakásban, hogy ezúttal „végleg megszabaduljon a morfiumentől”. Újabb – összeropantó – kudarc.

A eredmény kétségbeesítő:

1. A feleségét rendszeresen állatias aktusokra kényszeríti, de mivel a morfiom nemi potenciáját a minimumra csökkentette (erekciónem a kívánt időben), ezek a feleségével erőltetett szeretkezések újabb frusztrációt, félelmet, szorongásokat és totális kisebbségi érzést (etc.) eredményeznek.
2. Hogy ezektől a szorongásoktól, félelmektől, hisztériás dührohamoktól, önmegvető érzésektől (etc.) „szabaduljon”, egyre fokozza a bőre alá fecskendezett morfiommennyiséget. Egész lábszára, combja: csupa szúrásnyom, elfertőződött kelések, fekélyek borítják; hogy járn tudjon, erős bandázssal és bórszjakkal köti be a lábát.

És mint egy utolsó – ha ugyan nem a legutolsó – esély, hosszú szünet után (ezúttal valóban utoljára, és már nem Moravcsik professzor kérésére vagy egyenes utasítására) megjelenik – önként, önszántából – a német orvosnő. Egyszerűen becsönget Dr. Brandt „rejtettnek vélt” kis legénylakásába. Az orvos – arcán többnapos borosta – először megfennegeti, hogy „auf der Stelle” lelövi, ha nem távozik azonnal. Nyomban utána az orvosnő lábai elé veti magát és összevissza beszél neki, kérelve, hogy költözzön hozzá. Némi habozás után a német nő még ezt is megígéri, miközben gyorsan kitakarítja a rendetlen, poros, piszkos, elhanyagolt legénylakást, Dr. Brandt „rejtekhelyét”. Amikor lehajol – mélyen –, a szoba sarkát söpri, akkor a morfiom-mámorban – eufóriában – leledző férfi hátulról ráveti magát, fölnyomja a szoknyát, letépi a harisnya-kötőt, a harisnyát, a csipkés szegélyű

fehér nadrágot, és az eufória erejével azon van, hogy erőszakkal, hátulról a magáévá tegye a doktornőt. És az: hagyná, engedné, mindenesetre és minimum: túrné, de az egyesülés, a közösülés még erőszakkal sem megy végbe, legalábbis nem teljesen. Dr. Brandt képtelen arra, hogy a magáévá tegye az előtte előrehajló, fejfel a falnak szorított nőt. Az türelmesen vár. Nem megy. Hisztérikus tombolás tör ki Dr. Brandtból, akit a doktornő csak nagy nehézségek árán tud a díványhoz vonszolni, ahol azután bead neki egy kis adag morfiumot.

A férfi lassan megnyugszik. Sír. Aztán nevet. „Megölöm... holnap megölöm...” – ezt hajtogatja egyre, de nem mondja meg annak nevét, akit meg akar ölni. A német orvosnő, miután megnyugtatja valamennyire a férfit, ledől mellé a díványra, mivel Dr. Brandt azért könyörög neki: „Nehogy eszébe jusson most elmenni! Most és így itt hagyni engem!” Mindketten elalszanak.

(Reggel, mielőtt távozna, az orvosnő a férfi pulzusát tapintja, kávét főz, reggelit készít.)

Pár soros levelet hagy a férfinak: azt a lakáscímet, ahol bármikor keresheti, ahol ő várja, kész mindenre érte, stb. Név, aláírás.)

VIII.

Dr. Brandt egy megszokott, „kedvenc” figyelőállásban tartózkodik, feleségét lesi, aki a hölgyfodrásznál ül. (Előzőleg azonban: injekció jobb combba, hatáskivárás, könnyebb – „elsőfokú” – eufóriaszint elérésekor, vigyorogva darabokra tépte és a vaskályhában elégette a német orvosnő üzenetét, lakáscímét és üdvözlétét

őrző, gondosan, precízen hajtogatott kis levelet.)

Arcát hetes borosta borítja, haja fésületlen, életkora jóformán meghatározhatatlanná vált, magas alakja megtört, vázizomzata már-már csontig elpetyhüdült, vékony, formátlan lett, hasa megnőtt, járása bizonytalanra vált, öltözete teljes mértékben elhanyagolt, ingujja, gallérja kirojtosodott, egyik cipőjének talpa lóg. Amikor ezt észreveszi, be is megy nyomban a suszterhez, hiszen ez kiváló ürügy, hogy „jobban, közelebb-ről szemügyre vehesse a szép suszterinast, aki a felesége szeretője...” A susztertől fizetés nélkül távozik, a cipész utána szól, a távozó nem hallja meg, a suszter legyint, kiköp utána.

Dr. Brandt elhalad egy utcasarkon, ahol egy hasadozott autókerék fekete gumiköpenyén ülő – többől mindkét lábát amputálták – hadirokkant, katonakoldus hegedül, rémesen hamis hangokat csalva ki hitvány hangszeréből. Dr. Brandt megáll, befogja a fülét. Aztán odamegy a koldushoz, rákiált: „Miért játszik ilyen hamisan?!” A hadirokkant tovább játszik: „Estére indul az ezred...” Aztán:

...ahová le fognak tenni,
Síromra nem borul senki,
...senki... aki él...
Tavasz sem köszönt rám zöldet,
Lemossa rólam a földet...
Az eső... a szél...
Elesett katonák teste
Lesz a vánkosom...

Dr. Brandt kiragadja a hegedűt a hadirokkant, amputált lábú koldus kezéből. Gondosan, húrról húrra fölhangolja a hegedűt, finoman csavarva a húrok feszítő kulcsait. Közben a fiatal koldus egyre azt kiabálja: „Tolvaj! Tolvaj! Kirabolt egy koldust!”

Egyetlen járókelő sem figyel rájuk. Dr. Brandt végre felhangolta a hegedűt. (Nota bene: tudjuk, hogy Csáth hegedülni, zongorázni tanult már gyermekkorában és apja eredetileg hegedűművésznek szánta.) Játsszani kezd. Tk. „improvizál”, amennyiben Beethoven (vagy egy másik klasszikus, „nagyromantikus” mester) hegedűversenyét játssza, amennyire a hangszer minősége ezt „engedi” – de „kádenciákkal”, saját „hozzátétellel” játssza a végtelenül szomorú melódiát. A koldus abbahagyja a kiáltozást, sírva hallgatja a hegedűjátékot. Néhány járókelő – köztük egy igen elegáns hölgy – megáll, ők is felfigyelnek a szépséges, keserű dallamra és pénzt dobnak a koldus aszfalra tett, kopott, kirojtosodott szegélyű csákójába. Amikor Dr. Brandt abbahagyja a játékot és visszaadja a hangszert a hadirokkantnak, az vadul megragadja a karját:

HADIROKKANT Hol szolgáltál, pajtás? Hol lóttek meg? Nagyon szépen játszol! Kolduljunk együtt!... Ez az utcasarok az enyém! Itt fogunk játszani, te hegedülsz, én meg énekelek és koldulok, előretartom a csákót, a pesti madámok bokájához nyomom átlótt huszár-csákómat... Én Galíciában sebesültem meg... egy orvos levágta tőből mindkét lábamat, pedig én még az eszméletemet sem vesztettem el... Könyörögtem neki, hogy legalább az egyik lábamat hagyja meg, hogy hát... ha már a hazáért adtam az egyiket... a másikkal, mankóra támaszkodva, legalább haza tudok menni a falumba... De nem, az az orvos levágta mind a két lábamat... Kitüntettek, vitézségi nagy ezüstéremmel, Károly csapat-keresztel, hogy a ros-

seb egye meg... Így félbevágva már én mégse megyek haza, pajtás... A menyasszonyom várt... De megtudtam, hogy azóta felbontotta a jegyességet, férjhez ment egy részeges molnárlegényhez... Hát én már maradok Pesten, ezen az utcasarkon, a kincstártól kapott vasútyjegy árán vettem ezt a hegedűt... Te hol harcoltál? Maradj itt, pajtás! Együtt fogunk koldulni, nagyon szépen játszol, pajtás!

Dr. Brandt pénzt ad a hadirokkant katonakoldusnak, szó nélkül otthagyja.

Egy fiatal nő (mintha Harangozó Dominica lenne – vagy Zsabalyay Amadea? –, az orvos képtelen azonosítani, a kisasszony arca elmosódik, elhomályosodik a szemében) áll Dr. Brandt útjába.

KISASSZONY Uram... Dr. Brandt! Jöjjön velem! Kérem! A ruhája! Az inge csupa... csupa kosz, hányás, az ajka cserepes... Talán láza van! A cipője nincsen befűzve... Jöjjön velem, kérem!

Dr. Brandt válasza se méltatja a jól öltözött, csinos, vele csaknem egymagas, karcsú természetű ifjú hölgyet. Sőt, amikor az újra könyörgéssel elébe áll, félrelöki az útjából, és amennyire erejéből telik, kilép, sietve távozik az utcasarokról, de még hallja, hogy a hadirokkant katonakoldus újra játssza és éneklí (hamisan) a katonanótát:

*Estére indul az ezred...
...ahová le fognak tenni,
Síromra nem borul senki,
Senki, aki él...*

Az ifjú hölgy – nem törődve az iménti durva félrelökéssel – szorosán követi a férfit, szinte a sarkában jár, noha annak tempóját alig-éppen képes

tartani. A férfi hirtelen fordul hátra, meghallva a kemény, magas sarkú női cipők rohanó kopogását az aszfalton.

DR. BRANDT Mit akar tőlem? Kicsoda maga, Mademoiselle? Netán hegedűleckéket akar venni tőlem?

Nevet, de ez a nevetés nem mosoly, ez csak gyilkos, kegyetlen vigyorra széthúzott száj, a kiszáradt, berepedt, herpeszes ajkából vér szivárog.

...Én nem adok hegedűleckéket, én... tudja, Mademoiselle, én... négyszáz éves vagyok már...⁵

KISASSZONY Én nem akarok hegedűleckéket venni, Brandt doktor úr! Én... én tudom, kicsoda Ön: Magyarország legjobb írója! Én magam énekesnő vagyok... a híres *(Dr. Brandt felröhög, nem halljuk a „híres” női kórus nevét)* ...kórus mezzoszoprán szólistája!

Dr. Brandt egész elroncsolt testét gyilkos-hisztérikus kacagás rázza, szeméből könnyek csorognak le borostás arcára.

DR. BRANDT Igazán?! Ó! Miért nem ezzel kezdte?! Um so besser! Menjen szépen vissza ahhoz a tőből amputált lábú hadirokkanthoz... ahhoz a katonakoldushoz, ahol az előbb én Beethovent játszottam...

⁵ Lásd az ismert Csáth-Napló e tárgyú bejegyzéseit és Csáth ifjúkori írását, amelynek címe: Ópium. (Itt vetem közbe: számos Csáth-novellából integrálhatunk epizódokat a filmforgatókönyv jeleneteibe, ill. dialógusaiba, aminthogy /számos/ naplójából és levelezéséből is. Ez mérlegelendő, majd a film rendezőjével folytatott elemző konzultációk után, amelyek a film kompozícióját, dramaturgiai struktúráját, időrendjét etc. célozzák meg, kell tisztázni! D. P.)

Menjen és énekelje: „Estére indul az ezred...” Menjen! Akkor a nyomorult közvitéz biztos több pénzt fog kapni az átlótt huszárcsákójába, ha egy ilyen szép kisasszony énekel katonanótákat... egy mezzoszoprán... Menjen! Énekeljen a koldussal! Különbelen lelövöm!

KISASSZONY Rendben. Megyek. Ha maga kéri, Brandt doktor úr, akkor megyek... egy feltétellel. Megyek, éneklek, de csak akkor, ha megvár! Megígéri?

DR. BRANDT Meg.

Nemsokára felhangzik a fiatal hölgy gyönyörű hangja: „Estére indul az ezred...”

Dr. Brandt egy darabig hallgatja, azután nyomtalanul eltűnik a járókelők tömegében.

(Egy kapu alatt letolja nadrágját: morfiumot fecskendez a tűszúrásoktól, fekélyektől, tályogoktól sebzett lábszárába.)

Idősík-váltás („éles vágással”)

ZEITSPRUNG

Vidéki (alföldi) kisváros plébánia-temploma, zsúfolásig telt padosrok, csak leányok, asszonyok vesznek részt a szertartáson, a kövér, testes pap a szószékről beszél, egyszer harsogó, másszor suttogó hangon emlegeti a háborúban elesett hőseket, a magukra maradt özvegyeket és árvákat, a békéért könyörög, az Újszövetségből azt emlegeti, hogy a háborút gonosz emberi erők idézték elő és a jóságos Jézus Krisztus-i mindenható erő vethet csak véget a vérontásnak, a tömeggyilkosságnak,

a nyomorúságnak, éhínségnek, fagyhalálnak, járványoknak és a gyűlöletnek (etc.).

Dr. Brandt belép a fekete ruhába öltözött nőktől zsúfolt kis falusi plébániatemplom főhajójába. Egy percig hallgatja a dörgedelmes-áhitatos prédikációt. Mielőtt a totális kimerültségtől lerogyna egy imazsámolyra, Frommer pisztolyából tüzet nyit a prédikáló papra. A lövések két, festett gipszangyal fejét és szárnyát lövik porrá. A pap lerohan a szószékről, a sekrestye felé iramodik, de elesik – a nők tébolyultan a rémülettől, rohanva hagyják el a templomot.

Dr. Brandt már az imazsámolyra rogyva kiáltja a papnak:

DR. BRANDT Te... Te hitvány kenyérpusztító! Te prédikálsz a békéről?! A Megfeszített Megváltó, a Salvator Mundi szavaival a mocskos szádon? Mit zabáltál ma? Csülköt? Töltött csirkét? Libamájat!? Netán orosz kaviárt?! Francia osztrigát? Homárt? Langusztát!? Pisztrángot?! Vagy vért vedeltél?! Kotródj Krisztus közeléből, kenyérpusztító!

A templom már teljesen üres, néptelen, a fekete ruhás, fekete fejkendős nők mind kirohantak a pisztolylövésektől annyira megijedve, hogy a csak fél kapuszárnyra nyitott ajtóban majdnem eltapossák egymást. Néhány idősebb nő össze is esik, de a fiatalabbak magukkal vonszolják őket, egy darabig még kintről halatszanak a sikolyok, a segélykiáltások, azután néma csend támad. Dr. Brandt a főoltárt nézi, Szűz Mária képe – víziók ezek – többször „arcot cserél”, amíg nézi: egyszer anyját látja, később a német orvosnőt, azután

a feleségét, majd a Moravcsik-klinika nővéreit, asszisztensnőit: mind Szűz Mária, Magyarország Nagyboldogszonya képében. Lassan az oltár felé vonszolja magát. Ott visszafordul: az üres padsorok megtelnek nőkkel – az orvos vízióinak képeivel –, a karlsbadi, marienbadi, ó-tátrafüredi, bártfafürdői úrinők, úrleányok, csillagkeresztes udvari dámák, „vígözvegyek”, bankárfeleségek, katonatiszt-feleségek, gazdag polgárasszonyok és -hadjadonok „népesítik be” az üres imapadsorokat. A vízió teljesen reális és tiszta, ezeket a nőket „kezelte” és „gyógyította” Dr. Brandt egykoron mint fürdőorvos.

Valamennyi nő imára kulcsolt kézzel ül és imát mormol, azután énekelnek (Dr. Brandt hallucinálja az énekküket). A férfi lassan fölkapaszkodik a szűk csigalépcsőn az orgonához. Játsszani kezd. (Pl. Anton Bruckner valamelyik egyházi művét.)

Megjelenik a templom kapujában (mivel ez lehet vízió is, de lehet valóság is, Dr. Brandt egy pillanatra abba hagyja az orgonajátékot) az a magas, karcsú kisasszony – a „mezzoszoprán szólista” –, aki a hadirokkant katonakoldusnál állt – könyörögve – dr. Brandt útjába, közeledik – két padsor között – az orgonához vezető csigalépcsőhöz. Dr. Brandt elveszíti az eszméletét, arccal rázuhan a billentyűkre, egy pillanatra fölzúg (immár melódia nélkül, mint harci riadójel...) az összes orgonasíp. A templomhoz csendbiztos és katonai járőr közeledik, a megrémült nők riasztották őket az órsön.

A „mezzoszoprán kisasszony” minden erejét megfeszítve, a lassan magához térő férfit levonszolja-letámogatja a szűk csigalépcsőn, és egy kis oldalajtón kimennek a templomból, mielőtt a katonai járőr belépne.

Idő- és helyszínváltás

X.

ZEITSPRUNG

Dr. Brandt maga elé motyogva magában beszél:

DR. BRANDT Kolostorban akarok élni... vezeklő szerzetesként... a legszigorúbb kolostorban van a helyem... én fogom fölmosni a folyósókat, én fogom fölmosni a vért...

Lassan halad fölfelé a lépcsőkön, haza, az otthonába, alig képes vonszolni a testét, arca borostás, szemében azonban gyilkos, örült harag fénye vágja át a téboly homályát. A lakásajtó zárjába beletöri a kulcsot, ezért egy pisztolylövessel nyitja ki a zárat. Lakók jelennek meg – rémülten – a gangon.

Dr. Brandt végigmegy a lakáson.

DR. BRANDT Olga! Hol vagy?! Ki van nálad?!

Hamar meglátja a szalonban ülő feleségét, aki éppen szoptatja kisdedét.

DR. BRANDT Aha! Még fel is csinált a suszterinas!

Azonnal tüzet nyit a feleségére, két lövéssel megöli. Amikor a pisztolyt a saját halántékához szorítaná, hogy végezzen magával, akkor rontanak be a szomszédok, rávetik magukat, a földre gyűrik, kicsavarják kezéből a pisztolyt. Rendőrért, orvosért rohannak néhányan.

A rendőrorvos levetkőzteti a férfit. Legyint. Látja a rengeteg (elfekélyesedett) tűszúrás nyomát. Megparancsolja a mentősöknek, hogy húzzanak rá kényszerzubbonyt. Azután a meglőtt asszonyhoz megy, megállapítja a halált. Dr. Brandtot kényszerzubbonyban szállítják el, közben ütlegetlik.

Baja. Tébolyda.

Igazi „Inferno”, túltesz Csehov „6-os számú kórtermén” és a főápoló túltesz a Csehov által leírt Nyikita főápolón.

A főápoló alacsony, szinte törpe termetű, ám brutális erejű, izomzatú, bikanyakú férfi.

Itt már nincsen az a „kollegiális légkör”, mint ama első önkéntes elvonókúrán, ahonnan Dr. Brandt a „saját felelősség” jogán oly hamar távozott.

Cella.

A főápoló vigyorgog:

FŐÁPOLÓ Ez valamikor orvos volt ám... úgy bánjatok velem!

Ezt három nőnek mondja, akik idétlenül vigyorognak, fehér köpenyük koszos, véres, és látszik, hogy éppoly részegek, mint maga a főápoló. A három nő – a főápoló parancsára – leveszi a férfiről a kényszerzubbonyt. Ekkor a főápoló egy sorozat ökölcsapással – állcsúcsra, gyomorszájra mért hatalmas ütések ezek – a földre teríti Dr. Brandtot. Ott még a fekvő, fetrengő testbe belerúg Ötözör-hatször. Megparancsolja a három részeg „nővérnek”, hogy vetkőztessék le a „doktor urat”, anyaszült meztelenre. A nők hamar elvégzik ezt a munkát – és igen nagy élvezettel teszik –, a magatehetetlen, összevert, összerugdalt férfi nem képes ellenállni.

I. ÁPOLÓNŐ Milyen kicsi, töpörödött pöcse van...

– mondja az egyik – igen részeg – „ápolónő”. A főápoló újabb parancsa:

FŐÁPOLÓ Állj négykézlábra, te disznó!

Belerúg a férfibá. Az lassan – félig öntudatlanul – négykézlábra áll.

FŐÁPOLÓ Na, úgy... Most ugass, kutyá! Ugass! Különb kiheréllek! Kinyomom a szemedet, kiverem a fogaidat!

Olyasféle „pozíció” ez, mint amilyen pozitúrákba Dr. Brandt „kényszerítette” (persze más módszerekkel) azokat a nőket, akiket mint fürdőorvos, Karlsbadban, Marienbadban elcsábított és magáévá tett.

Lassan mászik négykézláb, a három részeg ápolónő és a még részeggebb főápoló lábai előtt, és ugat.

FŐÁPOLÓ Nem hallom! Nem hallom, professzor úr, az ugatást!

Hatalmasat rúg a férfi farába, aztán a fejébe. Dr. Brandt mind hangosabban ugat. A három „grácia” kacag, majd megszakadnak a nevetéstől. Pálinkát isznak közben és folytatják a férfi kínzását, a legváltozatosabb eszközökkel, amíg csak az el nem veszíti az eszméletét.

Cella.

Egyetlen vaságy. Egy vödör: vizelni és üríteni. Dr. Brandt színlelt ájulással fekszik a vaságyon, akárhányszor benyit hozzá a főápoló, vagy a három „ápolónő” közül az egyik vagy olykor mind a három. Amikor magára hagyják, iszonyú fájdalom (és morfiuméhségén) minden erejének megfeszítésével igyekszik úrrá lenni. A cellát tanulmányozza. Az ablakon: vasrács. Az ajtó nagyon masszív, mintha börtönajtó lenne. Kintről olykor női sikolyok, férfiak kiáltása hallatszik be: ezeket éppen most „kezelik” a főápoló utasításai és módszerei szerint.

Dr. Brandt nem tudja, éjszaka van-e vagy nappal, nem tudja, mennyi az idő. Hanyatt fekszik a vaságy drótsodronyán, mert „büntetésből” a matracokat, a lepedőt, párnát, a durva lópokrócot, mindent megvontak tőle. Öltözete: csak egy női – csipkés szegélyű – kombiné, ezt is kényszerrel adták rá, ezt is a főápoló találta ki, és az öltöztetésben a három (mindig részeg) „nővér” segédkezett...

Kintről hirtelen kiáltás hallatszik: „Tűz! Emberek! Tűz van! Grossmann úr lakása ég!” (Grossmann a törpe természetű, bivalyerős főápoló neve.)

A főápoló éppen ekkor nyit be Dr. Brandt cellájába, vele az egyik „nővér”, ekkor hallja meg a kiáltást: „Grossmann főápoló úr lakása ég! Tűz van!” A főápoló nyomban kirohan a cellából, ekkor ugrik fel – minden erejét összeszedve – Dr. Brandt a vaságy drótsodronyáról, és a részegségtől lábán alig álló „nővérral” (aki Grossmann főápoló kedvenc szeretője) hamar végez, két ütéstől ájultan esik össze az ittas nő. Dr. Brandt elveszi a nő zsebéből a kulcscsomót, lerángatja róla a koszos fehér köpenyt és fejről a fehér fityulát is, ezt veszi magára, és kiles a folyosóra, mely teljesen néptelen. A megszerzett kulcscsomóval minden egyes vasrácsos ajtónál sokat kell vesződnie, amíg a zárba illő kulcsot megtalálja. De nem üldözi senki, mindenki Grossmann (a tébolyda egyik „szebb” szárnyában lévő) égő, lángoló lakásában van, tüzet oltanak.

Dr. Brandt végre bejut a „ruhaörzőbe” is, saját ruháját persze nem találja, de a női kombinétól, a fehér köpenytől, a fityulától meg tud szabadulni és egy igen ócska, rongyos férfiruhába öltözik, fehéreneműt nem talál, csupasz testére húzza fel a nadrágot, az inget, a szakadt felöltöt.

Behatol a főápoló szobájába, pénzt keres, nem talál. Letolja a nadrágját és kínlódba egy ampullát kotor ki a végbeléből. Cián az, amit még korábban szerzett be, és azt még a bajai tébolydában, minden üteg, minden megaláztatás közepette is sikerült megőriznie. Benzint, alkoholt és petróleumot azonban nagy mennyiségben talál, sőt más gyúlékony anyagokat is, hamar talál gyufát is, sőt: cigarettát is, és arra olyan hideguérrrel gyújt rá, mintha máris szabad lenne... Pálinkát is talál, abból – épp csak szíverősítőnek – két-három kortyot iszik, azután azt is a padlóra locsolja, a petróleum és más tűzveszélyes anyagok közé, majd odadobja a még lángoló gyufaszálat. A ciánampullát a zsebében rejti el.

Grossmann-Zwerg főápoló „dolgozószobája”, irodája lángokba borul.

XI.

Dr. Brandt a részeg nővértől szerzett kulcsosomó legnagyobb kulcsával kinyitja a főkaput. Itt sem állja senki az útját, mert mindenki Grossmann főápoló lakásában segít a tűzoltásban. A tébolyda Baja város szélén áll, ahonnan hamar elérhető az országút. Ám Dr. Brandt egy szekéryomokkal barázdált, sáros mellékúton halad – vonszolja magát –, ez a mellékút nagyjából párhuzamosan fut az országúttal, de bokrok, cserjék, fák rejtik, ez biztonságosabb útja a szökésnek.

Dr. Brandt, mintha teljes, régen eltékozolt-elroncsolt géniuszának minden fortélyát, találeményességét, fantáziáját, rögtönzőképességét, intelligenciáját visszanyerte volna, magában-magához beszélve, tervez:

DR. BRANDT Most?! Hová? Haza! Haza! Kimegyek a Palicsi-tóhoz... Hazatérni Szabadkára... ott? Kimegyek anyám sírjához, a régi, akácos temetőbe...

Egy szekerező fuvaros fölveszi.

FUVAROS Bácsalmásig tán el tudom vinni... hogy onnan hogyan megy tovább és hogy hová megy, nem az én dolgom... ott már szerb parturujok mozognak, szerb előőrsök járőröznek... és mögöttük meg már ott van a demarkációs vonal, hogy az isten verje meg, az egész családom odavaló... Mi lesz itt?

A fuvaros egész úton iszonyatosan káromkodik, utasával nem is törődik.

Mindez a Csávoly és Bácsbokod közötti, alig járható földúton történik. Azután a fuvaros rászól az utasára:

FUVAROS Na! Szálljon le! Én nem megyek tovább... de az úrnak se tanácsolom, hogy továbbmenjen.

Dr. Brandt leszáll a szekérről, inkább leesik a gödrös, hitvány alföldi földút porába, és sokáig ott is marad, a földnek arccal esve. A fuvaros megindítja a két sovány lovat, hátra se nézve továbbdöcög, egy faluvégi, zsúptetős tanya felé.

XII. Az utolsó STÁCIÓ

Brandt doktor egy keresztútnál ki-döntött keresztre és corpusra talál. Hátára veszi a keresztet a corpuszal, úgy halad tovább elroncsolt testét vonszolva.

DR. BRANDT Haza. A Palicsi-tó partjára... ki, a szabadkai, régi, akácos temetőbe, anyám sírjához... hogy is szól az a vers?... Dezső verse: ...uárnak ránk akácos temetők...

Jó ott, édesanyám? Oda megyek. Kialszom magam melletted, mint régen, gyerekkoromban... Szép voltál, Anyám! Szép voltam én is... The game is over... Ehhez már nem kell cigány jósnőhöz menni... (nevet) ...Meghalok? Igen. De ez... ez, hogy meghalok, azt bizonyítja, hogy éltem! Létezem, mert meghalok... Még mindig van úti célom: az az akácos temető... a régi, Szabadka... visszatértem... A visszatérés, a viszontlátás: az a bátor alázat! Minden könyv, minden könyvtár úgyis porig fog égni, mint „dr.” Grossmann-Zwerg főápoló „dolgozósobája”...

Katonai vezényszó: „Állj!” Járőr jelenik meg, élén szerb tiszt. „A papírokat!” „Hová tart?!”

Dr. Brandt futni kezd a ritka, könnyű lombú ligeterdő felé, de a katonák utolérnek, karját hátracsavarják, a szerb százados elé vonszolják.

DR. BRANDT Szabadkára megyek... anyám sírjához... magyar orvos vagyok... magyar író vagyok, kérem, kérem, uram, engedjen tovább...

SZERB SZÁZADOS A papírjait!

DR. BRANDT Szabadkán tudom magam igazolni, uram...

TISZT Itt nem léphet át szerb területre! Ez a demarkációs vonal. Forduljon vissza!

A tiszt int a két katonának, hogy engedjék el a fogoly hátracsavart karjait.

Ekkor Dr. Brandt utolsó életerejével futni kezd, előre, inkább vissza: a múltba, a gyermekkorba, a kamaszkorba, az ifjúságba... az „akácos temetők” felé.

Az árok partján rohan, meg-megroskadva. Az egyik szerb katona vállgödrébe emeli puskája tusát, céloz, de a tiszt lenyomja a fegyvert.

TISZT Hagyd! Ne lőj! Elesik mindjárt magától is...

A járőr, élén a tiszttel utoléri Dr. Brandtot. A menekülő férfi ekkor dulakodni kezd a katonákkal, ám mielőtt azok legyűrik őt az árok szélén, hirtelen kirántja zsebéből a mérregampullát és szétharapja maradék fogaival. Belezuhan az árokba, fuldoklik, nyál és vér folyik ki szájsarkán, egész teste iszonyú görcsökben ráng, azután hátáról a hasára fordul, a görcsös rángás enyhül, majd megszűnik. Arccal fekszik az árokban, arca a vadvirágokra, a fűszálakra nyomódik.

SZERB TISZT Vége van. Bevisszük Suboticára. Emlékszem, apám mondta mindig, hogy a magyarok mennyire szeretnek végezni magukkal, szívesen választják az öngyilkosságot... akár egy kis kártyaadósság miatt is... Érdekes...

A *fürdőorvos* című filmforgatókönyvet András Ferenc film-rendező felkérésére írtam a DIALÓG filmstúdiónak. Az első változatot a kilencvenes évek elején írtam, később még két rövid változatot írtam, pl. Csáth katonarorvosi működéséről, ekkor ő már Olgával élt és már igen súlyos morfiumpfűgő volt, ezért egy év szolgálat után le is szerelték mint megbízhatatlant, főleg háborús szolgálatra. Az első változatokból pénz hiánya miatt nem készült film. Más rendezők is megfilmesítették Csáth tragikus életét, mely téma azokban az években úgyszólván divatba jött: tv-filmek és egy játékfilm is készült az ő oly gyorsan és oly magas szellemiségből aláhanyatló életéről. A *Fürdőorvos* (1999-es változat) c. forgatókönyvből készült egy rövidfilm: *Morfium* címen. Ezt a filmet többször is vetítette a televízió. És mindezek után nem történt más, mint ami oly sok filmforgatókönyvvel történt (*Radetzky-induló, IV. Károly és Zita, Rembrandt, Amrita Sher Gil, Budavár visszavívása, A. D. 1686* etc. etc.), kosztümös film lévén és a nagy, békebeli (XIX–XX.) századforduló kávéházaiban, bordélyaiban, a Monarchia híres gyógyfürdőhelyein (Karlsbad, Marienbad, Herkulesfürdő etc. etc.) kellett volna forgatnunk, erre persze producerek nem találtak, és a Magyar TV-nek, főképpen az egykori MAFILM rendszerváltás után is fennmaradt és kommerciálisan máig működő filmstúdióinak Csáth Géza (az egyik legnagyobb magyar novellista!) hirtelen fölragyogó, azután oly hamar besötétedő élete nem ért meg egy misét, nyilván nem láttak e témában és az ő személyiségében garanciát: az oly hön áhított „kasszasikerre”, a magyar kultúra nagy magányosáért, egy kevésbé ismert, de igen jelentős nemzeti érték, a Csáth-életmű és persze a Csáth-„halálmű” filmi megjelenítésére áldozatot hozni nem óhajtottak. Ekképpen maradt torzó a *Fürdőorvos*-forgatókönyv. Egy ideig meditáltam azon is, hogy regényt írok (ahogy tettem ezt a *Redl ezredes* forgatókönyvéből: *A Birodalom ezredese*) Csáth önpusztító életéről, amelynek kezdetén géniuszának hatalmas ígérete lenyűgözte kortársait és nagy rokonát: Kosztolányit is. Végül nem írtam meg ezt a regényt, de még lehetséges, hogy mégis megírom valaha!

(D. P.)

Dobai Péter

Marjenbad, Ferdinándkút a Rudolf-forrással – 1914/II/2

„Édes Olgám!”

Talán Csáth Géza, talán Georg Trakl írta
ezt a Meissenben sokszorosított, sárguló „Photochromie”
képeslapot, két morphiumampulla között, amikor az ezüst
euphoria *ezeréves másodperceket* ajándékozott ajzott,
tékozló tudatuknak, és halálos súlytalanságukhoz: túlvilági
tornatermeket, álomvitorláikhoz: örökzöld, trópusi
„Atlantisz”-öblöket!

Csáth doktor, fő-fürdőorvos úr éppen Navarrai Margit udvarában
vendégeskedett mint Styria őrgrófja, rangrejtve persze...
úton a Szent Föld, a Szent Sír, Mária kútja és a Via Dolorosa,
a Golgota, a Stációk nélküli, pihenőpadokkal, napernyős
függőágyakkal teli Kálvária felé...

Trakl pedig delizsánszon vagy könnyű homokfutón a fáradt
Fausthoz utazott, mondván neki, immár ne építene annyi gátat magának...

A marienbadi pavilonok fehér kagylóhéjai és az üvegcsarnokok
még néptelenek, pár fürdőszolga takarítja a mozaikkal kirakott
boltíveket, a márványfalakat, pár szép cseh leányzó szikrázó
tiszttára mossa az alabástromlapokon sorakozó cseh kristály-
poharakat, kezük oly biztos, oly finom, hogy behunyt szemmel
végzik munkájukat... Talán a vért s a véres verejtéket is
ugyanígy... ugyanilyen behunyt szemmel sikálnák le ama keresztfáról...

— — — Az első fény-rianásokra ébredő sötét fasorokban,
a tetszhalott lombokban még mély álom, még éjszaka van:
a Villa „*Lug ins Land*” rejtélyes ajtaján lefátyolozott
arcú asszony siet ki, bokáig felhúzott, súlyos szoknya suhog
haza, vissza a hideg hitvesi ágyba, bele a batiszthuzatú,
baljós párnákba, paplanokba, áttetsző medúza-hálóingben
hanyatt feküdni...

— — — A tíz Heller értékű békebeli postabélyegen
I. Ferenc József Imperátor pantheoni profilja — — —

„*Drága Olga!*”

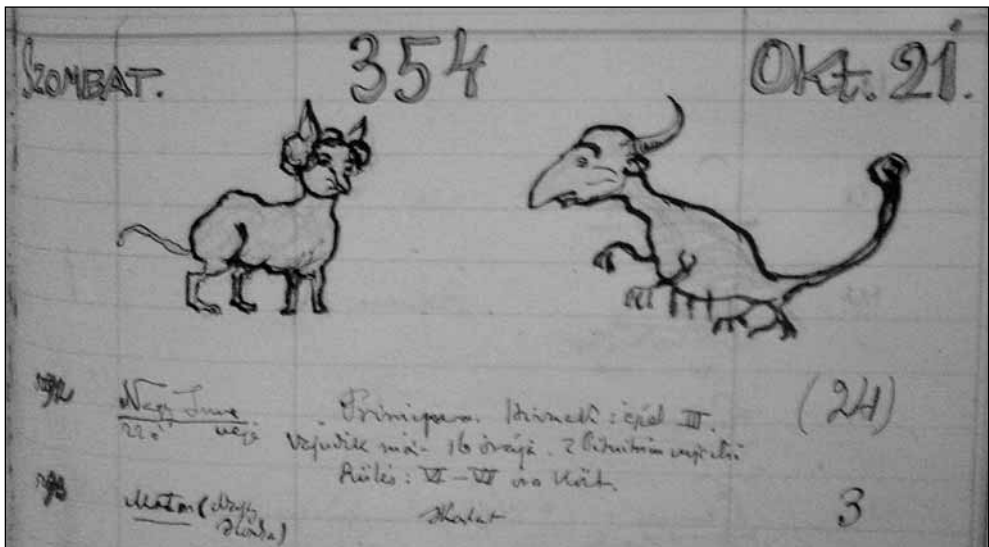
Azután riasztó-hirtelen trombiták, dobok a Kaiserwalzer-idillben:
frontok felé robogó felvirágzott katonavonatok!

„... ahová le fognak tenni,
síromra nem borul senki...”

Szarajevó! Belgrád! Piave! Isonzo! Tagliamento!
 Caporetto! Doberdo! Judikária-hasadék! Szuronyrohamok!
 Kézigránátok! Gázálarcok! Gázgránátok! Rohamsisakok!
 Rohamkésék! Lövészgödrök! Futóárkok!
 Géppuskasorozatok! Összevérzett tábori képeslapok!
 És halál, halál, amit halottja csak emléknek érez — — —
 — — — Tömegsírok! Temető és temetkező tájak!
 Igen, innen Marienbadból indultak el a szép kadétek,
 a gavallérok, bele a rasant gépfegyvertűzbe,
 ólomba, lángba, mustárgázba,
 átkelni az Isonzón, az Ifjú Öröklétbe!

„Meine innigst geliebte Olga!
 Der kaiser hat gerufen
 Und wir zverden singend marschieren,
 Behalte doch meine hald verwelkenden Blumen,
 Falls musste ich fallen
 Für unsern Kaiser und unser Vaterland
 Verteidigend, dann Du an mich Erinnern
 Hab' und singe ein lustiges Lied
 Und tanze, wenn auch allein, einen letzten Tanz!
 Sieg!
 Nimm nie von mir Abschied!”

Briefzensur. Feldpost. Süd-Tirol. 9. März. 1917. Morgenröte, unser
 Angriff-Signal ist schon zu sehen! K. u. K. No3 Infanterie Regiment
 No9 Companie No13 Batallionsfähnrich dr. Csáth-Trakl. (Alig
 kiolvasható írással.)



Dobai Péter – 65

A magyar irodalom tele van magányos alkotókkal, Madáchtól Füst Milánig, Hamvas Bélától Tandoriig. Helyzetüket vagy a külső körülmények vagy alkotói személyiségük alakítja vagy mind a kettő. Műveik azonban mint a bűvópatakok terjednek térben és időben, a jelen és a jövő szellemi, kulturális közegeiben. Dobai Péter is ilyen magányos, sőt titokzatos alkotó. Nem csatlakozik senkihez és semmihez, a napi történések, politikai csatározások ideológiai harcok, klikkek alakulása, szétesése nem érintik meg őt, konokul és semmitől sem zavartatva építi a maga egyszemélyes alkotói univerzumát. Megszenvedte az életet, megjárta a mélységeket, a magány útvesztőit, hogy végül megtaláltja számára a legfontosabbat és a legfontosabb éltető értékeket.

Kevesen vannak olyanok mint ő, akik ilyen szuggesztív, álomszerű erővel tudják életre kelteni az elsüllyedt, személyes múltat és a közösségi történelmi múltat egyaránt. Különleges írói erővel éri el szövegeiben, hogy a felidézett, az elmúlt sokszor jelenvalóbbnak, élőbbnek hat, mint maga a jelen.

Műveit nem kíséri média vagy kritikai felhajtás, de alakítanak, hatnak, gazdagítják az életet, a kultúránkat, tudásunkat. Vers, próza, forgatókönyvek sorjáznak ebben a gazdag, mély, zárt, bonyolult tartalmakkal rendelkező életműben, amely még egyre formálódik és terebélyesedik, mint évgyűrűk a fán. És alkotójuk még csak hatvanöt éves!

Túlélő dalok vagyunk – ez a címe szívbemarkoló Cseh Tamást búcsúztató versének. S ő maga is a mindent túlélő dalok mestere.

Radnóti Zsuzsa

Az önpárbajozó

A kategóriák rabjai vagyunk. Nyilván azért, mert így reméljük, hogy eligazodhatunk a létezésben (és a létben), amely aligha kínál egyszerűen és pusztán a közvetlen értelmi megismeréssel elérhető megfejtést.

Ez a képlet, amikor Dobai Péterre gondolok, legalább kettős értelmű. A magyar irodalmi életben mindig erős igény mutatkozott arra, hogy a szerzőket különböző irányzatokhoz sorolják, iskolákba kényszerítsék. Ez jelentette – jelenti – az irodalmi érvényesülés útját, vagy éppen az attól való eltiltást. De mit kezdjenek az olyan alkotókkal, akik – művük alapján – nem viselik el a kategória-zubbonyokat. Zavartan tekintenek rájuk, s leginkább csak utólag ismerik föl értéküket – amikor már „ártatlanok” az uralkodó irodalom-ideológiai áramlat megítélése szerint. Dobai Péter semmiféle, nálunk honos aktuális kategóriába nem szorítható be. S ezen a ponton máris elérkeztünk a második értelmezéshez. Ennek megvilágításához a *Párbaj, tükörben* című novellájából idézek:

„Emlékek jöttek fel élesen, tisztán, pontos részletekhez asszociálva, csak az egésztől, a részletek egészéről nem volt emléke. A jelenségek, a dolgok, a viszonyok egyetlen rejtélye: egyszerűségük. Ezért nincs egészük a részle-

teknek, igen, ezért!: mert az egyszerűségüket, más szóval az időből rájuk eső részt, nem tudjuk körülzárni örök térrel, ahol halhatatlanul élve, őrizhetnénk, immár egy egész birtokában, annak valamennyi részét."

A magyar irodalom erősen a történetre koncentrál. Elmesélő, elbeszélő, anekdotázó – mindez érték, ne feledjük! –, s ezen keresztül igyekeznek eljutni magasabb jelenségsíkorig. Ugyanakkor azt látjuk, az olyan írásmódor – létezéshez való viszony –, amely a gondolati padlást közvetlenül a nyelvi szöveggel építi össze, zavarba hozza az olvasót, a kritikust és az irodalomtörténészt egyaránt.

Dobai Péter ez utóbbi utat követi. A létezés két szárnyát, a hétköznapit, az egyszerűt, a banálist nagyszerű írói teljesítményként összeköti a lét- és létezés-sík első pillanatban távolinak látszó pontjával. Olyan ez, mint amikor elképzelve tartjuk a térben egymástól messze eső két pont összefüggés-, illetve érintkezés-lehetőségét, mígnem egy merész gondolat össze nem hajtja a teret, mint egy papírlapot, s a korábbi távolság máris eltűnik.

Dobai Péter hajós és filozófus. Az olasz mellett e két „szakon” végzett, s máris nyilvánvaló, a hajós filozófus, és a filozófus hajós. Hiszen mindkettő utazásra vállalkozik: létezése végighullámoztatására a létben.

Műveinek ez a mezeje, írjon akár verset, a *Vitorlák emléke* igényével, vagy regényeket, novellákat, illetve filmforgatókönyveket. Nála a történelmi valóság is mindig csak keret. Ő tudja, a történelem a létezésnek adott helyzetbeli konstrukciója, amelynek ugyan elválaszthatatlan kapcsolata van a lényeggel, de nem azonos vele. A lényeg több ennél: párbaj – tükörben. Az ember valós, lényegi, végső (?) küzdelme az örök párbajtárssal, önmagával folyik. Akkor is, ha csak annyi az egész, mint egyik novellája címe mondja: Egyél, én megágyazok. S ha belekezdünk *A vadász* című írása örjögően szép, véget érni nem akaró első mondatába, s elérünk egy pontig, úgy érezzük, már az egészet olvastuk:

„Csónakja szétnyíló nádszálak közé ért, még alig révedt a víz, a nádas, a nyárvég-hajnali szélcsendben, mintha természetfölötti határvonalat húzott volna a part homokfövenye és a tó fekete tükre között, bevonta az evezőket, hagyta siklani ladiját, nádtorzsák éle horzsolta a palánkot, valahol megállt magától a csónak, kinyújtotta lábát, hátradőlt a ládára, amelyre bekecsét terítette és hanyattfekve, keresztbevetett lábbal, karbafont kézzel, nyitott szemmel várta a fölkelő Napot, valami nagy világűri munkával jelent meg az égitest és sokáig tartott, amíg az első színek – az égbolton fent és víztükroren lent – kitéltek és egy intenzitásban megállapodtak, a néma fénybefordulás lassan, alig észrevehetően ment végbe, mint őszökön a levelek színeváltozása, a nádas aljzata még átvilágítatlanul sötét volt, a rezdületlen és nyomtalan iszapszintből úgy szöktek föl – álomszerűen – az egyes szálak, mintha odafent nem egyformaságuk élő szövése várná őket, hanem szálanként külön a halál és nem is az, hanem a halál helyett is, csak a semmi, amelybe lengésük-imbolygásuk céltalan üzenetét viszik pusztá létezésüket kockáztatva azáltal, hogy vannak, hogy megszülettek szálanként egyetlennek és megkülönböztethetetlenül hasonlónak, szépnak és tehetetlennek vízfenék és égboltozat között..."

S látom a cserzett bőrrű, lét-batyus író, a bizonyosságért önmagával párba-jozót. Ez gyűrődik föl szövegtesteiben, nagyon magasra az irodalom hegyvonulatában. De ne feledjük: a hegyeket a csúcsokról ismerjük föl.

Elmer István

Z. Varga Zoltán

Az élet írója

Kultusz és önéletrajz Csáth Géza 1912/13-as naplóiban

A Csáth-kultusz. A Csáth-oeuvre befogadástörténetén végigtekintve jól látszik, hogy az értelmezésekben mennyire összeforr a szerző élete és műve. Mintha Csáth életművéről nem is lehetne másképp beszélni, mint legendává, mitikussá növesztett életét megidézve. Vagy inkább nem lenne érdemes? Mert még az egyébként elkötelezett Csáth-kritikusok is gyakran jelzik fenntartásaikat a vékonyka, „torzóban maradt” életmű „egyenetlen” poétikai színvonalával kapcsolatban. A tucatnyi, a magyar kisprózai kánon részévé vált, klasszikusnak számító novella mellett jó néhány tanmese jellegű, didaktikus, túlmagyarozottnak ható ún. analitikus novellát, egyetlen, szerzői szólamra épített színművet találunk, melyek alig többek Csáth meglehetősen rugalmatlan és sematikus pszichoanalitikus elgondolásainak illusztrációinál. Talán Csáth is a modernség azon művészei közé tartozna, akiknek sikerült „élettörténetüket” bevonni műalkotásaik közé, akik ideiglenes vagy végleges elhallgatásukkal (Rimbaud, Valéry, Duchamp stb.) tették még hangsúlyosabbá műveiket? Megfontolandó lehetőség, bár a fenti művészek – Csáthtal ellentétben – egy máris erős, telített oeuvre értelmezési terét tágították ki élettörténetük életművükbe való többé-kevésbé tudatos bevonásával. Az életesemények önmagukban, a művek jelentésképző keretén kívüli értelmezésével, mely a Csáth-kritika legdominánsabb vonulata, nemcsak a morálizálás elkerülése miatt kell óvatosan bánni, hanem azért is, mert ha magát a szerző életét tekintjük műalkotásnak, akkor eleve elvetjük a művészi, irodalmi tevékenység minőségének, jelentőségének megítélhetőségét és megérthetőségét. Márpedig Csáth esetében létezik olyan mű, vagy egyelőre maradjunk az írásmű kifejezésnél, amelyben a szerző önmagában megítélhetetlen élete az írói munka nyomán átalakul, jelentésselivé, egyszóval művé lesz: ez az írás Csáth *Naplója*.

Mielőtt rátérnénk arra, hogy Csáth naplói és egyéb önéletrajzi jellegű szövegei mennyiben járultak hozzá az alakja körül kialakult kultuszhoz – melyet Németh László rövid írása és Szajbély Mihály¹ monográfiája oly érzékletesen festett le –, érdemes futólag áttekinteni az életmű utóéletét. Dér Zoltán és Szajbély Mihály bibliográfiái nyomán tudjuk, hogy Németh László, illetve Bóka László a harmincas évek közepén készült írásaitól eltekintve több mint negyven évig hallgatás vette körül műveit: sem újabb kiadások, sem tanulmányok nem tették hozzáférhetővé Csáth írásait. Az életművet ekkortájt körülvevő csend magyarázata részben abban is rejlik, hogy a magyar irodalmi modernség a húszas évek derekán megnyilvánuló poétikai törekvései meglehetősen eltértek a „századfordulós epizstemé” talajában gyökerező Csáth-féle irodalom- és világszemlélettől. Csáth írásai stílustörténeti szempontból a naturalizmus és a szecesszió, gondolati szempontból a pozitívizmus hatása alatt álltak. Szerzőjük nem kevesebbet várt a művésztől, mint az élet titkainak megfejtését.

¹ Németh László: Csáth Géza, in. *Két nemzedék*, Budapest, 1970, illetve Szajbély Mihály: *Csáth Géza*, Gondolat, Budapest, 1989

Csáth művészi szerepfelfogása, ars poeticája heroizmusra hajlik. A modernség második hulláma – túl az avantgárd tapasztalatán – viszont már sokkal fogékonyabb az irodalmi alkotófolyamat nyelvi sajátosságai iránt és eltávolodik az írás kifejezés- és ábrázoláselvű felfogásától, az esztétikumot pedig inkább a formák kiváltotta hatásban keresi. A különböző művészeti ágak összeolvasztása, az összművészet eszménye helyett az irodalom sajátosságai kerülnek az alkotásmódok homlokterébe. Csáth műveinek viszonylagos elfeledettsége tehát bizonyos tekintetben annak tudható be, hogy a húszas-harmincas években látványosan átrendeződtek a poétikai értékek, s a változóban lévő elvárási horizontban épp a közelmúlt „normái” tűntek a leginkább elavultnak. Csáth újrafelfedezésére egészen a hatvanas évekig kellett várni. Ekkor Illés Endre és Dér Zoltán válogatásai, tanulmányai nyitottak utat a szövegekhez. A közönség töretlen érdeklődését monográfiák, az író születésének kerek évfordulóin megjelentetett folyóiratszámok, két film és egy tévéfilm, majd a kilencvenes évek közepétől meginduló életműkiadás jelzi.

Vajon miért vált Csáth kultikus figurává, mit látott benne az őt újra felfedező nemzedék? Miért éppen ebben a történelmi pillanatban került elő és talált új közönséget Csáth elfeledettnek hitt életműve? Kissé merésznek tűnik Csáth újrafelfedezését és kialakuló kultuszát összekötni a hatvanas évek magyarországi és jugoszláviai kontextusával, mégis meg lehet kockáztatni az állítást: egy olyan nemzedék tűzte zászlajára Csáth életművét – s még inkább sorsát –, melynek az ismert politikai helyzet beszűkítette jövőképét, mely az önpusztító értelmiségi magatartást heroizmusként értelmezte. Csáth képe a szenvedő ember képe, az áldozaté, aki egy ellenséges és rosszul berendezett világban önként vállalja, sőt siettet a szükségszerű bukást, akinek szenvedéstörténete végül üdvtörténetté válik. De Csáth képe egyszersmind a lázadás, a tiltakozás képe is, s ez a tiltakozás már nem redukálható csupán politikai okokra, hanem az élet általános berendezése elleni formátlan vád, melynek eredete inkább lételméleti, mint társadalmi. A deviáns viselkedésmintákat megtestesítő csáthi hősök, a konformista, a társadalom számára hasznos, hatékony, támogatott, elismert vagy elfogadott életvezetési stratégiákat egy bizonytalan kimenetelű életformára, egy közelebbről meg nem határozott, ám a létezés teljesebb, autentikusabb átérzését ígérő kalandra cserélik. Csáth hősei Faust követői, akik a bűnt és pusztulást is vállalják a megismerés és a jelenlét teljesebb, az emberi kondíciókon túlmenő megtapasztalásáért. Csáth fikatív és önéletrajzi írásainak világában az ismeretlen és a tiltott mindig olyan rejtélyt, titkot tartogat, mely a legdrágább ár megfizetését is érdemessé teszi: a korlátok vég nélküli áttörése a szabadság ígéretét tartogatja számukra. Csáth írásainak állandó jegye továbbá a létezés kérlelhetetlen determinizmusára való hivatkozás. A végletes kettősséggel jellemzett csáthi hősnek – ártatlanság és tisztaság az egyik, romlottság és pusztulás a másik oldalon – a gyermek a leghívebb képe, aki, mint tudjuk, morális értelemben nem önálló lény: jón és rosszon túli feltételek közé vetett, az erkölcsi helytállás lehetőségétől megfosztott lény, homályos büntudattal: „Witman fia a bagolyra gondolt, és átvillant az eszében az, hogy mindaz, ami az életben szép, nagyszerű és izgalmas, miért rettenetes, megmagyarázhatatlan és véres egyszersmind?” Az *Anyagyilkosság* eme mesteri mondatában található megnevezés is jelzi a csáthi hős morális értelemben vett „kiskorúságát”, így erkölcsi megítélhetetlenségét: a gyermeket csak (hiányzó) apján keresztül lehet megnevezni (*Witman fia*), a gyerek(ek), mint tetteikért, döntéseikért felelős (erkölcsi) lények tulajdonképpen nem is léteznek.

A Naplók és a Csáth-kultusz. Csáth naplója, helyesebben naplóí és levelezése a művész körül kialakult legenda fő forrásai közé tartoznak. Személyes jellegű írásainak saját, legendákkal körülszótt történetük van, hiszen naplóit és egyéb önéletrajzi jellegű írásait a titokzatosság és a bennfentesség légköre lengi körül. Az 1988-as Híd-beli közlésig, majd 1989-es könyv alakban történő megjelenésig gépiratos másolatban, szamizdatban terjedő ún. 1912–13-as naplóból már Illés Endre is idéz 1964-es novellaválogatásának előszavában, ettől kezdve pedig alig találunk Csáth-ról szóló írást, ahol ne szerepelnének e naplóból vett sorok. A filológiai hitelesség e kötet esetében felmerülő problémáin túl általában véve is elmondható, hogy a szélesebb közönség csak igen hiányos képet alkothat magának Csáth önéletrajzi munkásságáról: máig nem létezik olyan, filológiai igénytel megírt tanulmány, amely megpróbálná feltárni, hogy valójában milyen időszakokra terjedt Csáth naplóírói tevékenysége, mekkora terjedelmű szövegekről van szó, mi lett e szövegek sorsa?²

Az eddig ismertté vált naplók között is jelentős különbség van a Csáth-kultusz szempontjából. Igazi kultikus értékkel a naplónak csak fenntartásokkal tekinthető, az 1912-es év nyarat, illetve Csáth morfinizmusának történetét tartalmazó kötet bír. Anélkül, hogy részletesen elemeznénk azokat az okokat, melyek kiragadják ezt az írást az életesemények rögzítésének mimetikus monotonijából, s melyek végső soron irodalmi hatásúvá teszik, szinte magától értetődő, hogy e kötet népszerűsége nagyrészt két *beszédtalalom*, tabu megsértéséből adódik. A szexualitás nyílt, Szajbély Mihály szavával „pornográf regényeket megszégyenítő érzékletességgel”³ való ábrázolása, illetve a kábítószer-élvezet ezen írásokban történő megjelenítése még ma is megbotránkozást válthat ki, mivel társadalmi szempontból deviáns, elítélendő magatartásformákat mutat be.

A szexuális viselkedés szabályozása minden valaha létezett emberi közösség alapvető érdeke és feladata. Ez a feladat az írott törvényeken túl (a vérfertőzés tilalma, az erőszak tiltása, a kiskorúak védelme stb.) nagyrészt bizonyos társadalmilag preferált minták képzeletbeli elsajátításán (pl. heteroszexualitás, monogámia stb.) alapul. Következésképpen minden olyan gyakorlatnak vagy elméletnek, mely kívül esik ezeken a mintákon, a közösség szankcióival kell szembenéznie. A közösség éppen ezért különös figyelemmel kíséri tagjainak ilyen tárgyú publikus megnyilvánulásait, mert azok az adott közösségben preferált mintáktól való eltérésre buzdíthatnak. Messzire vezetne, ha megpróbálnánk feltárni azokat a társadalmilag tiszteletben tartott és ajánlott szexuális viselkedésformákat, melyek egyrészt a napló születésének idejében, másrészt nyilvánosságra hozatalakor domináltak a magyar társadalomban (egyébként '14–16-os naplója tanúsága szerint Csáth maga is tervezte a háború előtti és utáni szexuális szokások különbségének megírását!). Mégis, ennek hiányában is bizton kijelenthető, hogy a '12–13-as napló esetében nem maguknak e mintáknak a megsértése, hanem az arról való beszéd válthat ki megbotránkozást. „A kalandokban a perverziónak szinte nyo-

² Bár a Dér Zoltán és Szajbély Mihály gondozásában és utószavaival közzétett 1914–16-os háborús napló (Csáth Géza: *Fej a pohárban*, Magvető, 1997) filológiai szempontból valóban kifogástalan és részlegesen pótolja a hiányt, Dér Zoltán csak rövid kísérő írásában négyyszer utal még kiadatlan Csáth-szövegekre. Vö. Dér Zoltán: *Romlás és boldogság*, in. Csáth Géza: *Fej a pohárban*, 297–307.

³ Szajbély Mihály, i. m., 167

ma sincsen; és mégis azáltal, hogy le vannak írva, perverznek hatnak”⁴ – mondja Földényi F. László Csáth szóban forgó naplójáról írott kitérő tanulmányában.

A pornográfia számos meghatározási kísérlete közül két vonást érdemes említeni. Az egyik, hogy amíg létezik pornográf film, fénykép, festmény, regény stb., egyszóval *artefaktum* addig értelmetlen emberek közötti pornográf kapcsolatról beszélni. A pornográfia *ábrázolási mód*, tehát (még ha ódzkodunk is egy elsődleges valóságról beszélni) *megkettőződést* jelent, legalábbis annyiban, hogy valamilyen emberi tevékenység eredményeként, ettől a tevékenységtől elválasztható, attól függetlenül létező tárgyként létezik. A másik jellemző vonás, hogy pornográf alkotás mindig felkínál egy külső nézőpontot, a voyeur nézőpontját, és éppen a tekintetnek való szándékolt kitettsége teszi pornográfá. Manapság, amikor a műfaj emancipációjának vagyunk tanúi, és hajlamosak vagyunk azt olyan ábrázolási konvenciónak, kódnak tekinteni, amely különböző kompozíciókba helyezve a kontextustól függően sajátos értelmet, funkciót kaphat, akkor a moralizálás veszélye nélkül megállapítható, hogy Csáth ’12–13-as naplója mindkét fenti jellemzőt magáénak tudja, vagyis olvasható pornográfiaként is.

A 1912–13-as *Napló* kultikusvá válásához hozzájárulhatott továbbá, hogy a *Napló*ban egy szélsőségesen maszkulin nézőpont artikulálódik.⁵ Az írás a különlegesen potens hímet teszi meg hőisévé, aki hódításainak elbeszélésével önmagát korlátlan nemi képességek, a fallosz, a tudás, a hatalom korlátlan birtokosaként írja le. A nők birtoklásáért és a férfítársak legyőzéséért vívott „nemi versenyben” a többi hímet a kasztráció különböző fokozataival jellemzi⁶, míg saját képességeit mágiikusnak, földöntúlinak mutatja be.⁷ Semmiképp sem lenne azonban szerencsés a *Napló*ban megjelenő férfi-önképet egyszerűen „torznak” tekinteni, mert formálásában a kultúra férfierényeinek, mintáinak való megfelelés is kitetszik.

A másik botránykő, amely sok olvasót szerzett a *Napló*nak és amely igen fontos szereppel bír a kultikus Csáth-figura megalkotásában, Csáth kábítószer-függőségéhez kötődik. Ez a vonás oly elválaszthatatlanul tartozik Csáth arcképéhez, hogy egyrészt Kosztolányi nekrológja nyomán életművének fő osztályozási elve lett, másrészt pedig az *Ópium* című novella közvetlen életrajzi élményének, esetleg megvalósítandó életprogramjának tekintve megalapozta az egész életmű életrajzi keretben való értelmezését. Nemcsak arról van szó, hogy a Csáthról kialakult kultikus kép szerint egész életműve egyfajta önéletrírói program eredménye, hanem hogy alakjában az „élet” és az irodalom mitikus egysége valósulna meg: Csáth az „élet” írója; nem egyszerűen irodalmár, aki mindig kívül marad művén, aki csak „irodalmat” hoz létre, abban az értelemben, ahogy az szembe-

⁴ Földényi F. László: *A halál tükrében élt élet*, Holmi, 1991/4, 514.

⁵ Az 1912/13-as *Napló* feminista szempontokat is felvető elemzéséhez lásd Németh Zoltán *A férfivágy apoteózis*a című tanulmányát. Kalligram, 2001/7–8, 61–70.

⁶ „Dezső is megpróbálta, hogy áldozzon vele, a fiúnak azonban a penise lekonyult, és bosszankodva abbahagyta az ostromot” (11); „A férj vasárnap megérkezett. Nejével rögtön szobába vonultak. A szerencsétlen azonban hamar kiadta minden erejét...” (22); „Dicker, az igazgató, a stoszi Katona Jóska pendant-ja, irigyem (akit azonban a nemi versenyben éppolyan föltétlenül vertem, mint a dúsgazdag és jóképű Katonát)” (24)

⁷ Nemi szervét varázsvesszőnek (54) nevezi, egy csábítás során varázslóként ér el sikert (54), a női nemi szervet több ízben is „kehelynek”, a közösülést pedig „áldozásnak” hívja.

állítható lenne az „élettel”, hanem olyan hős, akinél élet és írás nem válik szét (tehát alkotásmódja nem mimetikus!), mintha Goethe negatív képmása lenne, az élet és az irodalom harmóniájának kifordított képe. Ez a képmás némileg meg is magyarázza Csáthnak a magyar irodalmi kánonban betöltött felemás, a klasszikus irodalmi kánon és az alternatív, ellen-kultúra határán lévő helyzetét. Természetesen ennek a képmásnak az igazsága, a szövegek egyedüli értelmezési horizontjaként való használhatósága vitatható. Keresztúrszky Ida igen meggyőzően mutatta ki, hogy az *Ópium* novellát Csáth morfinizmusának tükrében olvasó értelmezők milyen nagyvonalúan bánnak az ún. életrajzi tényekkel (az *Ópium* bizonyíthatóan a szerző morfinizmusának kialakulása előtt keletkezett), figyelmen kívül hagyva más, eszmetörténetileg indokoltabbnak tűnő értelmezési lehetőségeket.⁸ Mégis, ha az *Ópium* novellát nem közvetlenül a szerző morfinizmusával, hanem egy másik szöveggel, a '12–13-as naplójával hozzuk összefüggésbe, akkor a két írás intertextuális kapcsolatain keresztül jól láthatóvá válik egy, az életmű egészét átható azonos elvű világlátás és ábrázolásmód.

Az írás színterei. A *Napló* nyitó soraiban Csáth egy egész ars poeticát fejt ki, melyben megnevezi és jellemzi írói pályájának legfontosabb szakaszait. E passzust fontossága miatt érdemes teljes terjedelmében idéznünk:

„Rettenetes és nyomasztó gondolat, hogy nincs többé kedvem az íráshoz. Mióta az analízissel behatóan foglalkozom, és minden ízében elemzem az öntudattalan lelki életemet, nincs többé szükség rá, hogy írjak. Pedig az analízis csak szenvedést hoz, keserű életismeretet és kiábrándulást. Az írás pedig gyönyört ad és kenyeret. Mégse! Nehezen megy, aggályokkal. A születő gondolatot mintegy csírájában megöli a kritika. A legfelső elintézetlen ügyeim pedig nem tudom papírra tenni. Az az érzés gátol, hogy mások éppolyan tisztán olvasnak benne, mint én az írók írásaiban, én, a psychoanalitikus. – Mégis vaserővel kényszerítem magam, hogy írjak. Írnom kell. Ha nem is lesz számomra többé az írás életműködés soha, legalább legyen játék. Játszanom kell, ha nem is mulatok, mert ez ad csak esélyt rá, hogy valaha sok pénzt keressek.”⁹

Ez a részlet egyrészt a pszichoanalízis központi szerepét jelzi életművében, és elsősorban ott, nem pedig életében, mivel megjelenése irodalmi teljesítményében okoz változást! Csáth írói válságát, irodalmi pályájának törését az irodalomtörténet többnyire a kábítószer-függőség kialakulásával, vélt vagy valós betegségeivel, magánéleti problémáival magyarázza. Magyarázható-e vajon szellemi és poétikai történésekkel és eseményekkel ez a válság? A *Napló* e sorai nyomán a pszichoanalízissel való megismerkedés, az analitikus beszéd- és gondolkodásmód előtérbe helyeződése magyarázza az írásmód átalakulását, az írás korábbi műfajainak és kereteinek (novellisztika) háttérbe szorulását, sőt az elhallgatás tényét. A pszichoanalitikus szemlélet, gondolkodás és beszédmód elsajátítása azzal jár, hogy az irodalom pozitivistá legitimációja immár elégtelennek bizonyul: a pszichoanalízis

⁸ Keresztúrszky Ida: *Az örök ópium – Megalkotható-e Csáth Géza Ópium című novellájának új olvasata?*, Üzenet, 1997, 642–665.

⁹ Csáth Géza: *Napló*, Babits Kiadó, Szekszárd, 1989, kiemelés tőlem (Z.V.Z.)

hatékonyabb eszköz az irodalomnál a lélek konfliktusainak, titkainak, mélyének megismerésére és talán megoldására. Ezen kívül az analitikus szemlélet nagyobb fokú reflexivitást is jelent, az „őszinteség” illuzórikusságának tudatosulását, az igazságbeszéd naivitásának felismerését. De mi a helyzet, ha – mint Csáthnál – a pszichoanalízis beszédmódja alárendeli és feloldja az irodalmi beszédmódot, valamint paradox módon éppen a közvetlenebb önéletrajzi írásmód válik uralkodóvá az analízissel való megismerkedés hatására? Milyen kapcsolat tételezhető az életmű kései szakaszában (naplók) az irodalmi, az átképzelt „igazság” és a konkrét, az életrajzi igazság között? Miféle alternatívát jelent a naplóvezetés a közvetlen haszon és előny reményével kecsegtető analitikus beszédmóddal szemben?

A *Napló* kezdő sorai az írásnak legalább három, de talán négy különböző jelentését és szerepét is meghatározzák pályája során. Az első, egyértelműen pozitív meghatározás szerint az írás „életműködés”, amely „gyönyt ad és kenyeret”. Az írás ezen felfogása azonban, az analízissel való találkozás következtében, már a múlté, többé nem képviselhető választás. Az írás másik, ezzel a felfogással nyilvánvalóan ellentétes, tehát negatív konnotációt hordozó meghatározása felszólító módban, a jövő lehetséges és feltételes birodalmába vetül, mégpedig a „játék” metaforáján keresztül.

Írás és játék lehetséges kapcsolatainak körültekintő vizsgálatára e helyütt nincs lehetőség. A kontextus alapján világosnak tűnik, hogy Csáthnál a játék csak mint másodlagos érték, a komollyal, a teljes és elsődleges jelenléttel szembeállítva jelenik meg. Fentebb már említettük, a Csáth-kultusz nem kis részben azon a feltételezésen alapul, hogy az író műveiben mitikus módon egybeesik élet és irodalom. Itt a játék fikatív jellege, a játékot kísérő másodlagos valóság tudata, tehát az irodalom irodalmiságának, megcsináltságának, „mesterséges” emberi és történelmi konvenciókon nyugvásának tudata mint értékvesztés aposztrofálódik az életműködésként elképzelt írással szemben. Ez a különbségtétel azonban egyben poétikai formációk történeti határát is jelzi: a modernség határát, vagyis annak a történeti küzdelemnek kiteljesedését, mely során az irodalom és a művészet szembenézett sajátos társadalmi és kulturális meghatározottságaival, tisztázni kívánta a nyelvnek, az alkotóknak és a befogadóknak a műalkotás létmódjában, jelentés- és értékképzésében betöltött szerepét. A játék fogalmának egyenjogúvá válása jól szemlélteti e harc állomásait. Ebből a szempontból tehát Csáth életművében is – igaz, negatívumként – megjelenik a modernség kérdése: a játék mint egy lehetséges, új művészi magatartásforma, szerepfelfogás, alkotásmód. Mielőtt azonban megvizsgálánk, hogy mi is lehet a játékként felfogott irodalom, írás Csáthnál, térjünk még vissza egy pillanatra a *Napló* nyitó soraihoz.

Csáth ugyanis megjelöl még egy másik lehetséges írásmódot is e szövegben, amelyet azonban teljes egészében hiányként határoz meg: „*legbelső elintézetlen ügyeimet pedig nem tudom papírra tenni*”. Az önéletrajzi írásmód eme határozott visszautasítása, lehetetlensége azért érdekes, mert e sorok után következik Csáth naplója, amely elvileg ezen írásmód *par excellence* megnyilvánulása. Talán a *Naplót* kellene a játékként felfogott írásnak tekinteni? Esetleg egy negyedik, e szövegrészben csak hallgatólagosan feltételezett írásmód lenne a *Napló*? Vagy a *Naplót* nem is lenne szabad írásnak tekinteni, abban az értelemben, hogy feltételezzük, Csáth eleve csak a nyilvános írásmódot tartotta írásnak? Az írásnak ez a leszűkítő meghatározása azért is valószínűtlen, mert Csáth korában már jó néhány publikált napló legitímálta a műfaj nyilvánosságát; Csáth maga is alkalmazta a naplóformát

elbeszéléseiben, arról nem is beszélve, hogy pszichológiai tárgyú írásában G. kisasszony naplóját vizsgálva többször is felhívja a figyelmet az elemzett szöveg irodalmi értékeire, ezzel pedig maga is az irodalom összes jótéteményéből részesülő műfajnak minősíti a naplót. A naplóvezetés tehát egyáltalán nem marginális, az írás értéktelített teréből kirekesztett tevékenység. A személyiségteremtő identifikációs munka Csáth-féle, irodalmi projektumának pedig egyenesen kivételezett terepe. Egyszóval Csáth nagyon is számolt a naplóval az írás lehetséges felfogásai között.

Ahhoz, hogy képet alkothassunk a *Napló* szerepéről, el kell azt helyezni a Csáth által választott egyéb írásmódok között. Ezzel egyúttal felmérhetjük a Csáth-és Brenner-szövegüniverzumok ez idáig megelőlegezett, de homályban maradt kapcsolódási pontjait. A *Napló* kezdő sorai maguk is utalnak a Csáth-életmű naplón kívüli részeire, másképpen nem is lehetne értelmezni az „írás mint gyönyör és mint életszükséglet” kijelentést. Bár Csáth pszichoanalízissel való megismerkedését – mely az időbeli viszonyítási pontként szolgál az írás különböző fajtái közt – nem lehet pontosan meghatározni, nyilvánvaló, hogy a szövegrész a nagyrészt 1911–12-ig írott novellákra, vagyis tulajdonképpen novellisztikájának csaknem teljes egészére utal e címen, ugyanis ezen időpont után már alig ír novellát. Gyönyör, pénz, életműködés írása tehát a novellák tematikájában a gyermekkori traumák és félelmek utóhatásainak feldolgozása; a karakterek (életkor, nem, társadalmi helyzet, foglalkozás stb.) pszichológiai határaival szembeesítő konfliktusok ok-okozati összefüggéseinek felkutatása, álom és valóság egymással párhuzamos világai közötti titokzatos kölcsönhatások ábrázolása; élet, halál, szerelem kimondhatatlan összekapcsolódásának szimbolista megjelenítése (harmónia és disszonancia) és az „élet már-már misztikus felfogása” (Bori Imre); narratológiai szempontból gyakran a keretes szerkesztésmód formájában visszatérő hetero- vagy homodiegetikus elbeszélésmód, melyet az elbeszélő erős értékelő, ideológiai nézőpontjának dominanciája nemritkán monologikussá és didaktikussá tesz; nyelviileg a kispróza formáknak színesztéziákkal, az érzékelés, az érzékiség (a szó nem erotikus értelmében) és a testiség szókészletének állandó metaforikus vonatkoztatásaival egyfajta líraiságba való átoldása. A novellákban az irodalmi munka az egységes, jól körülhatárolható világkép, valamint a nyelvi, stiláris szint homológiaián alapul, a benne megvalósuló írói szerep pedig a téma és hozzá természetesen, organikusan és szükségszerűen kapcsolódó nyelvi forma uralásában nyilvánul meg. Az írás tevékenysége az írói szubjektivitás vitalitásigényének állításán keresztül (életszükséglet, kenyér, gyönyör) az „én” abszolút jelenlétének megvalósítására törekszik.

Ha ekképpen festjük le a novellairó Csáth írói munkáját, akkor miként jellemezhetjük az írás fentebb megjelölt további lehetséges terepeit? A következőkben a *Napló*t az írásnak az elutasítás (játék) és a lehetetlenség (önéletrajziség) között elterülő köztes terében igyekszem értelmezni, s megmutatni, hogy a *Napló* írásmódja mennyiben tér el Csáth novellisztikájának fent bemutatott irodalomszemléletétől.

A *Napló* időszerkezete, narratív felépítése. A Csáth *Napló*t az életmű egészében értelmezők hangsúlyozzák az új írói szerep, új írásmód keresésének szükségét az írói pálya alakulásában. Farkas Zsolt a naplót a novellától a regény felé tartó folyamatban helyezi el, ám e nagyepikai forma – véleménye szerint – nem fért össze Csáth művészi alkotásával, hajlamaival, munkamódszereivel, világlátásával.¹⁰ Dér Zol-

¹⁰ Farkas Zsolt: *Csáth a lélekvesztőn*, Jelenkor, 1990/1, 46–48.

tán – már a '14–16-os napló ismeretének fényében – a naplót a regényformára való felkészülésként olvassa.¹¹ Tehát a naplóírás nemcsak a szerző életrajzához képest (a kábitószér-függőség kialakulásának következményeként) értelmezhető. A kérdés az, hogy miben nyilvánul meg a novellairás programjától való eltérés a *Naplóban*?

Az 1912–13-as *Naplót* végigolvasva két szerkezeti sajátosság szökik szembe: az elbeszélés nem lineáris időrendje, illetve a választott műfaj narratológiai szabályainak megsértése. Mindez természetesen feltételezi a szöveg identitását, önazonosságát, vagyis hogy a kötet illetően való elrendezése nem pusztán a szerkesztői önkény műve. Csáth 1912–13-as *Naplója* a *Feljegyzések az 1912. évi nyárról* címet viselő résszel kezdődik, mely visszatekintő jellegű és az elbeszélő életének 1912. május 29. és 1912. augusztus vége közötti időszakát meséli el egyetlen lélegzetű történetként. E rész cselekményvázát a Stubnyafürdőn elcsábított nők számbavétele alkotja, amely nem követi szigorúan a kronológiai sorrendet, jellemzőbb rá egyfajta asszociatív történetmondás. E szakaszban találunk példát a belső, kiegészítő prolepszusra: a türelmetlen elbeszélő a történetmondás és az eseménysík párhuzamát megszakítva előreszalad, hogy a korábban történt események előtt mesélhesse a történet egy későbbi fordulatát: „az azonban már egészen a saison végén történt, addig még sok minden várt rám” (36). A naplóíró legfeljebb egyetlen napról készült feljegyzésén belül alkalmazhatja ezt az írói fogást. A visszatekintő nézőpont kínálta rálátásra és a *Napló* ezen részének utólagos szerkesztettségére következtethetünk abból is, hogy a szöveg – csakúgy mint a *Morfinizmusom története* címet viselő ugyancsak visszatekintő, analeptikus betét – gyakran él a *gyakorító elbeszélés (récit itératif)* elbeszélésmódjával: egy adott időszakban állandó gyakorisággal ismétlődő eseménysort csupán egyetlenegyszer mond el. Bár a napló műfaja nem zárja ki eleve ezt a technikát, mégis sokkal inkább az *egyszeri elbeszélés (récit singulatif)* elbeszélésmódjára alapul, vagyis egyedi eseményeket mindig külön mesél el. Mindez az elbeszélő és az elbeszéltek viszonyának tisztázásakor nyer majd fontosságot.

A következő szerkezeti egységet az 1912. szeptember 19-től 1913. január 10-ig terjedő, Budapesten töltött időszak valódi naplóformában történő elmesélése alkotja, még ha az egyes bejegyzések meglehetősen szórványosak is, például az október 2. és december 3. közötti események teljesen kimaradnak. Eddig a pontig az elbeszélés ideje és az elbeszéltek ideje párhuzamosan halad (eltekintve a prolepszusok imént említett betétjeitől, melyek azonban soha nem utalnak a teljes elbeszéltek szakasz időbeli végpontján túl), így valószínűsíthető például, hogy az első rész lejegyzésének időpontja valamikor a két rész között eltelt időszakban keresendő (1912. augusztus vége és szeptember 18-a között). A harmadik különálló rész, a *Morfinizmusom története* viszont megbontja az elbeszélés két szintje közötti párhuzamosságot és linearitást: újból egy összefüggő, egységes szövegrészt olvashatunk, mely a kötet kezdetét megelőző eseményeket mondja el az időben visszaugorva, vagyis az 1910. április 9-e és 1912 július között eltelt időt veszi számba az elbeszélő, a kábitószeraadagok növekedését és ennek vélelmezett okait követve. Az utolsó szerkezeti egység a tulajdonképpeni napló, vagyis a második rész folytatása, amely azonban csupán három nap eseményeinek lejegyzését tartalmazza: 1913. január 31., február 6. és március 12. történéseiről értesülünk a *Napló* abbamaradása előtt.

¹¹ Dér Zoltán: *Romlás és boldogság*; in. Csáth Géza: *Fej a pohárban*, 303.

Látható tehát, hogy egy olyan időkezelési eljárás szervezi a kötetet, mely korábban egyáltalán nem volt jellemző a novellaíró Csáth egyenesvonalúságot kedvelő elbeszélői technikájára, de egyúttal a napló műfajának narratológiai sajátosságai sem írják elő. A napló megtartja ugyan a novellák világának magyarázó, az ok-okozati összefüggések erős „logikájára” épülő szerkesztésmódját, ám a történetmondás és a történet ideje közötti homológia megbomlása megingatja a végső és egyértelmű magyarázat létezésébe vetett hitet is, amely oly gyakran teszi didaktikussá Csáth novelláit.

Numerisztikus világkép. A *Napló*ban Csáth megkülönböztetett helyet juttat a szexuális élmények, képzelgések, tervek megírásának. Az ún. „erotikus írásmód” behatóbb elemzésekor azonban nem szabad megfeledkezni arról, hogy Csáth nagyrészt figyelmen kívül hagyja a naplóvezetés elbeszélői kötöttségeit, mivel – amint az korábban kiderült – a *Napló* jelentős részei nem a napi eseményekre koncentrált írásmóddal készültek. Ez pedig hatással van a benne megnyilvánuló írói magatartás értelmezésére is. A szexualitás *Napló*-beli megjelenítését hiba volna az ábrázolt események síkján vizsgálni, s elfeledkezni arról, hogy leírásuk nem hagyja változatlanul ezeket az élményeket. Ezért a szexualitás megírása elsősorban nem pornográfia az 1912/13-as *Napló*ban. Az erotikus jelenetek ugyanis nem „áttetszők”: nem az bennük a különös, hogy valaki (valóban) átélte, hanem hogy le is írta őket. Ezzel az olvasó figyelme az ábrázolt eseményről a megírás miéértje és hogyanja felé fordul. Ennek szellemében jár el Földényi F. László Csáth *Napló*járól írott tanulmánya. „Az írás azonban nemcsak az események rögzítését jelenti ebben az esetben, hanem azok beteljesítését is. A szexuális kalandok nem az ágyban érnek véget, hanem a papíron.” Elemzésének további részében azt állítja, hogy a *Napló* alapján Csáth a szexuális aktus megélését alárendeli annak jövőbeli megírásának: „a nőekkel lefeküdve Csáth szinte nem is őket élvezi, hanem a későbbi rögzíthetőség élményét.”¹² Figyelemre méltó olvasata azonban feltételezi a megírás közvetlen közelségét, naplószerűségét, vagyis, ti. napról napra követi az eseményt, márpedig éppen ez hiányzik a *Napló* hódításokat elbeszélő első szakaszából: a *Feljegyzések*... elbeszélői technikáinak vizsgálatából kiderül, hogy az nem az írás és az élmény kvázi egyidejűségére építő naplóvezetés eredménye. A hónapokkal később írott visszaemlékezés már nem annyira a közvetlenül megélhetetlen, elidegenedett élmény megélését, reálissá tételét, ezáltal főszereplő-elbeszélő önmagával, saját tetteivel való azonosulását szolgálja, hanem sokkal inkább az elmúlt, tovatűnt dolgok nosztalgikus újraélését a jelen távolságából.

Ezek az önálló epizódokként is olvasható részek azonban valódi naplórészletek közé illeszkednek, melyek elfedik, sőt tagadják visszaemlékező jellegüket. A napló nem az emlékezés műfaja, mert bizonyos értelemben tagadja saját emlékbeszéd voltát. Olyan visszaidéző, evokatív beszédmódot használ, mely úgy próbálja jelen lévővé tenni a múltbeli eseményt, cselekedetet, érzést vagy gondolatot, hogy eközben igyekszik eltüntetni annak múlt jellegét. Nem sorolható tehát a saját emlékbeszéd voltukat elismerő visszaemlékező szövegek közé, mert az emléket, memóriát egyúttal a teljes jelenlét hiányának tekinti. Az elmúlt teljes jelenlétének visszaállítására tett erőfeszítés talán a szexuális aktusok leírásában ragadható meg leginkább.

¹² Földényi F. László: l. m., 514.

A közöslés leírása kivételesen fontos színtere az efféle evokatív beszédmódnak: a csábítás történetének elmondása, az aktusok megtervezése és értékelése, a pozíciók, testhelyzetek katalógusának segítségével hívása újraélhetővé teszi az élvezetet és kielégülést *előkészítő és kísérő imaginárius teljesítményt, szexuális vágyat*.¹³ Ennek ellenére „a vágy helye a naplóban akkor is kényelmetlen, ha szabadon kifejezik, mivel természetesen írott, papírra rögzített, tehát emlék vagy hiány állapotában lévő vágyról van szó”, írja Béatrice Didier¹⁴ a napló műfajáról szóló monográfiájában. A *Napló* „erotikus jeleneteire” nem is jellemző az eksztatikus beszédmód: az élvezet nem a nyelvben van „megcsinálva”. A reflexió, az értékelés még a szenvedély, a mámor, az elragadtatás legelsőbb hullámain is képes úrrá lenni: hiába dionüszoszi az ember, ha az írás apollóni. „A legszenvedélyesebb pillanatokban is figyeli önmagát, vagyis a szenvedély, aminek parttalanak kellene lennie, reflektálttá válik.”¹⁵ Az „önfeledtség”, az én-vesztés, az öntudat ideiglenes kioltása a kábítószer és a nemi öröm révén, a heves vágy, hogy megszűnjünk önmagunk lenni, hogy mássá legyünk, csak ideiglenes: a naplóíró az írás abszolút józanságával ellensúlyozza énvésztes-mámorban megtapasztalt szédületét.

Az írás, a napló ezért valamiféle alternatívát kínál a mámorral szemben az élvezetek optimalizálásában. Az írás szerepe az élvezetek maximális, idilli, örökké tartó birodalmának biztonságosabb megkonstruálása, amely tulajdonképpen valódi fikciós munka, a „végtelenségig vitt élvezetek” utópiájának felépítése. Ez a fikció tulajdonképpen végigkíséri és kísérti Csáthot egész életműve során. Szajbély Mihály *A naplóíró Csáth* című tanulmányában a ’14–16-os napló kapcsán hívja fel a figyelmet az idill fontosságára, ám a novellák között is találni példát az idill megteremtésének vágyára (*Szombat este*). Az idill, az időtlen, örökké tartó élvezet azonban inkább csak ritkán elérhető szélső pont marad Csáth életművében, így a *Napló*ban is. Helyette inkább egy kompromisszum jellemzi Csáth írói világát: belátva a „végtelenségig vitt élvezetek” tervezetének lehetetlenségét, az élvezetek optimalizálására tesz kísérletet. És ez az a pont, ahol a *Napló* kimutatja összetartozását a Csáth-életmű többi részével, a novellák és a tudományos, publicisztikai írások világával. Az *életoptimum* csáthi fogalmából ugyanis hiányzik a transzcendens, a végtelen, az örökkévaló lehetősége: az anyag pusztulásának nincs alternatívája, az egyetlen képviselhető választás, minél több lehetséges élvezetmennyiséget kinyerni a véges élettartamú anyagból. Az *Ópium* című novella egyértelműen hirdeti e felfogást: az ópium segítségével sem érhető el az örökkévalóság, legfeljebb húszmillió évet rabolhat belőle az ópiumszívó, amely több ugyan, mint száz év, ám az örök megsemmisülés perspektívájából nézve mindkettő véges, mérhető, a végtelentől minőségileg különböző időtartam.

Az életoptimum, a mélységes materializmus, a mérhető gyönyör programja tulajdonképpen „adekvát” megnyilatkozási formát talál a napló műfajában. A napló történetileg a leltárból, a számadásból alakult ki; az emberiség legelső írásos emlékei tulajdonképpen naplók, hiszen mind a suméroknál, mind az egyiptomiaknál az

¹³ Vö. Szajbély Mihály: *A novellista Csáth és a pszichoanalízis*, in. *Egy elmebeteg nő naplója – Csáth Géza ismeretlen orvosi tanulmánya*, Magvető, Budapest, 1978, 245.: „leírásuk maga is kétségtelenül kielégülés volt!” – írja a szerző a *Napló*-beli szexuális jelenetek megszövegezéséről.

¹⁴ Béatrice Didier: *Le journal intime*, PUF, Paris, 1978, 131.

¹⁵ Földényi F. László: i. m. 513.

egyik első felhasználási területe a gazdasági tranzakciók pontos nyilvántartása volt. A XVII. században, Angliában, illetve Franciaországban megszülető modern napló pedig egyértelműen a polgárság kereskedelmi tevékenységének terméke. Ebből a szempontból Csáth írói attitűdje („egy könyvelő precizitásával írja le...”, „egy gazdasági tranzakcióban van körülbelül annyi érzelem, mint...” stb.) a napló műfajához is köthető és egyáltalán nem egyéni, hiszen Stendhal vagy Amiel ugyanolyan lelkiismeretességgel jegyezte szexuális és anyagi bevételeit és kiadásait, mint Csáth. A nemi élet és a kábítószer gyönyöreinek optimalizálása, a kiadások és a bevételek összegzése, nyilvántartása fontos pillére a numerisztikus világszemléleten nyugvó életprogram kivitelezésének. A megszállottság, amellyel Csáth a számokhoz kötődik,¹⁶ újra felveti a rögzítés miértjének kérdését. Véleményem szerint itt nem a Földényi F. László által feltételezett elidegenedett, neurotikus, az élménnyel primer szinten azonosulni képtelen szubjektivitás motiválja a leírást. A pontosság, amellyel Csáth visszaemlékezni látszik egy több hónappal a leírás előtti morfiumadagra vagy egy felszarvazott férj vonatjának érkezésére, ismét csak a színrevitel kidolgozottságára hívja fel a figyelmet. Az emlékek nem egyszerűen csak valószerűnek kell lennie – bár kétségtelen, hogy a számszerűség mindig kivált egyfajta valóság-effektust –, hanem a kiszámítottság, a tökéletes időzítettség, a logikus egymásra következő benyomását kell keltenie. A történetként megírt élet eseményeit dramatizálva a regényesség érzése keríti hatalmába az olvasót (köztük a naplóit újraolvasó Csáthot is), így a lejegyzés az irodalmi mű elrendezettségének magasabb szintű szükségszerűségében részesíti az élet eseményeit. Az irodalmi, művészeti minták hatása a történetmondásra egyébként nyilvánvaló: a *Napló* lapjain feltűnnek a Nibelung-monda alakjai („mint a menekülő Walsung ivadék, Siegmund” (51)), Izolda. Előfordul, hogy egy elcsábított nőt „új fejezetnek” (33) nevez, máskor az „ugyanerre a lapra tartozik” (60) fordulattal köt össze két szerelmi históriát. A regényes, fiktív olvasat lehetőségét pedig elsősorban a megidézett hős archetípusok szövegre vetülése teremti meg. A *Napló* főszereplőjének kalandjait, kalandjaihoz fűződő viszonyát, lehetetlen az európai irodalom híres férfihőseinek intertextuális hálóján kívül olvasni: a naplóban ott kísért Faust és Don Juan, „a tudomány és a kéj – baudelaire-i – barátai”. Nem véletlen a többszöri utalás Casanova emlékirataira, melynek olvasása a szexualitás, a kábítószer, a kulináris élvezetek mellett ugyancsak az öröm forrásaként jelenik meg a *Napló*ban (10, 119). Ebből a szempontból az olvasás jövőbeli öröme veszi át az írás elveszett gyönyöreinek helyét a naplóban: az élet megírásának lehetetlenségét az eleve csak játékként, csak irodalomként, csak majd fikcióként olvasható élet megírása veszi át. Véleményem szerint ez az ingadozó, az elutasításon és a lehetetlennel való szembenézésen át vezető állandó küzdelem adja a *Napló* modernitását és teszi azt hallatlanul izgalmas, ízig-vérig irodalmi művé.

¹⁶ „Mérleg 1913. januárról: / Kerestem: 260 koronát. / Költöttem: 390 koronát. / Coitus: 45-ször. / Olga élvezett: 58-szor. / Vele való életemben coitus történt eddig 424 – és pedig végbement 345 nap alatt, ami annyit mond, hogy naponta 1,268 coitus történt ezen a 345 nap alatt. (1911. szeptember 15. – 1912. január 31-jéig, leszámítva a nyári 100 napos távollétet, a 20 vasárnapot és Frédi betegsége idejéből 30 napot (tulajdonképpen 42), amikor nem találkozhattunk, s így más nővel voltam kénytelen élni (Óriási bánatomra.) / Elhasznált / M: 170 centigramm / átlag naponta tehát / 5,6 cg = 0,056” – Csáth Géza: *Napló*, Babits Kiadó, Szekszárd, 1989, 126.



A Szabadkai Nemzeti Színház, a felújítás előtt



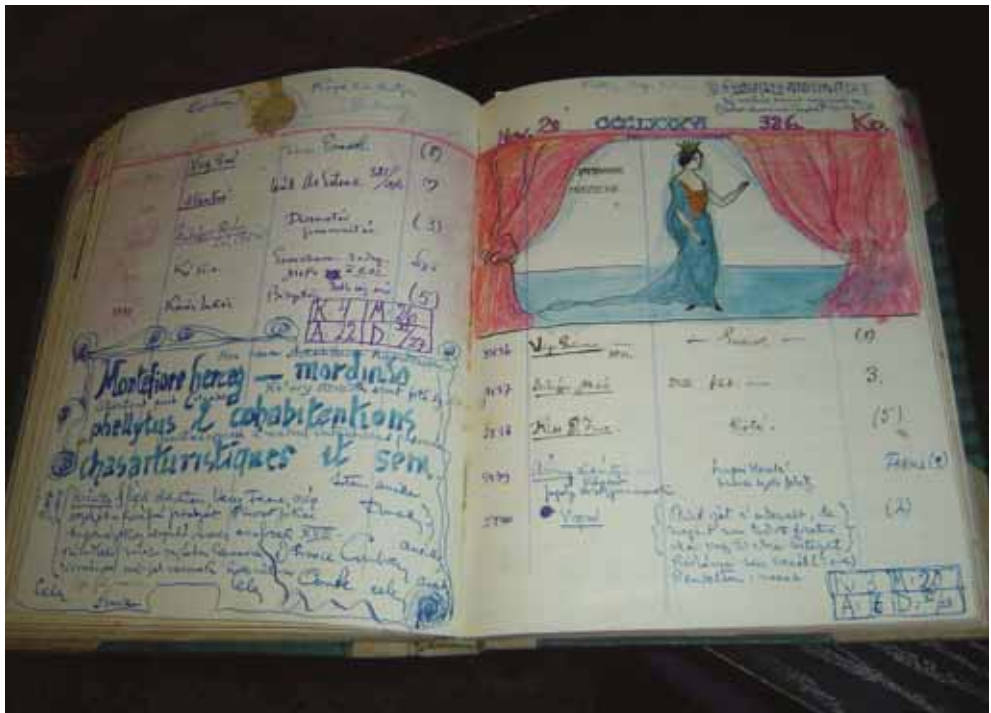
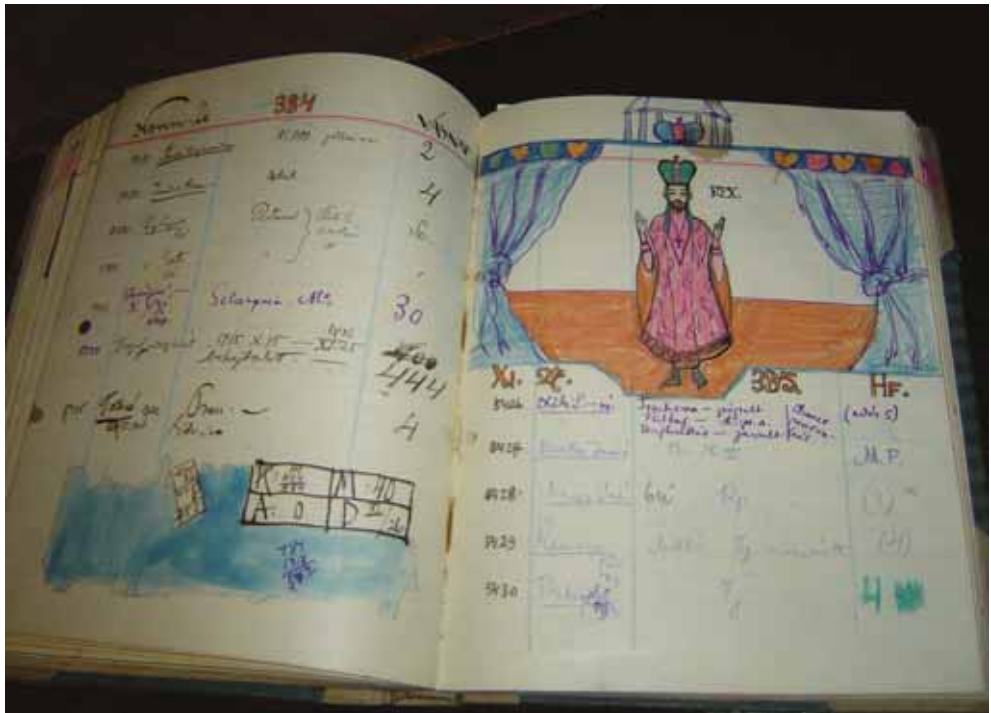
A polgármester háza – ezt az egy házat tartotta Szabadkán esztétikusnak Csáth Géza



A magyar és a szerb emléktábla



Csáth Géza halotti maszkja (az alsó)



Részletek Csáth Géza naplójából



Az Ősz Hegedűsei című vázlat, amelyet nagyon szeretett volna megfesteni



Rémalakok



Korai festménye mutatja stílusát és szárnypróbáit. Sokat szenvedett saját képzőművészeti hiányosságai miatt, amelyeket igyekezett pótolni, de ideje nem maradt rá...



AZ ŐSZ HEGEDŰSEI



AZ ŐSZ HEGEDŰSEI (RÉSZLET)



MAGYARORSZÁG



KÉK FÁK

Miklós Marcell színművésszel, Csáth színpadi alakítójával közösen készült alkotás, a színész a színdarabban megjelenő filmben festi a képet



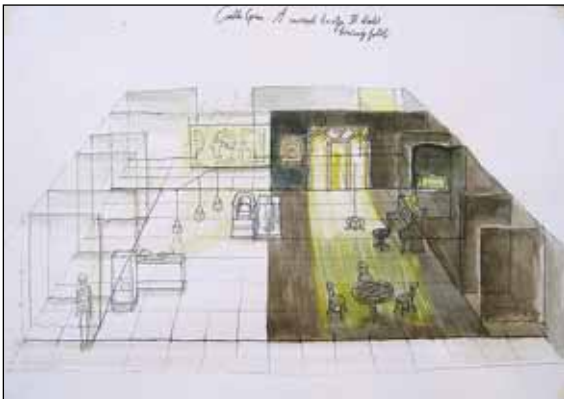
KÉT BOGÁR... A RETTENETES VARÁZSLÓ ÉTELEI



ESTI ANGYAL



PLAKÁT
(A VARÁZSLÓ KERTJE, NEMZETI SZÍNHÁZ)



DÍSZLETTERV
A BUDAPESTI NEMZETI SZÍNHÁZ
A VARÁZSLÓ KERTJE ELŐADÁSÁHOZ



HÜGEIA – MINT A SZÍNDARAB
SZELLEMI „FŐSZEREPLŐJE”

„Csak egy közönséges olvasó vagyok”

Csáth Géza lányával, Olgával Elek Szilvia beszélget

A tragédia idején – szülei halálakor – a kis Brenner Olga néhány hónapos volt. Hányattatott gyermekkorra és az előtte sokáig eltitkolt sötét múlt ellenére derűs, harmonikus, édesapja emlékét távoli objektivitással szemlélő ember lett belőle. A ma kilencvenéves Brenner-Csáth Olga mindig is kerülte a nyilvánosságot. Bár ő is egész életét – zongoratanárnóként – a művészetnek áldozta, a nagy író leányaként mégsem szívesen mutatkozik. Ritkán beszél magáról, kevés interjúi közül a leghosszabbat és legkimerítőbbet tizenkét évvel ezelőtt adta a Petőfi Irodalmi Múzeum munkatársának. Akkor hosszasan és részletesen mesélt családjáról, gyermek- és ifjúkori éveiről, ezért most, amikor készülő Csáth-számunk és a közelgő évforduló okán ismét felkerestük őt otthonában, olyan kérdéseket intéztünk hozzá, amelyeket eddig még nem tettünk fel neki. Az alábbiakban beszélgetésünk egy-egy részletét közöljük.

Elek Szilvia: – *Jól tudom, hogy Olga nénit Csáth Olgának hívták, vagyis nem a Brenner nevet viselte lánykorában?*

Csáth Olga: – Igen, volt egy hivatalos magyarosítás.

– *Mikortól?*

– Elég régen tulajdonképpen, akkor még nem is azért, hogy Csáth legyen, hanem azért, hogy a német nevektől szabaduljunk.

– *Ez 1945 után történt, vagy még azelőtt?*

– Nem, utána.

– *Tehát addig Brenner Olga néven tetszett szerepelni. A Csáth név valójában honnan származik? És miért Géza?*

– Csáthot az apám találta ki. A Gézáról meg fogalmam sincs, jól illet, szépen hangzik

– *Gondolom, szét akarta választani az orvosi szakmát és a művészi pályát. Talán ezért talált ki másik nevet.*

– Nem is tudom, hogy előbb született-e a Csáth, mint az orvosi diploma. Brenner néven nem írt ő irodalmi dolgot.

– *És a bátyja, Dezső, miért lett Jász?*

– Hát, ő is kicsit pancsolt az irodalom körül. Újságcikkeket írogatott, van egy pár novellája Jász Dezső néven.

– *Szándékosan nem akarta felvenni a Csáth nevet?*

– Gondolom, igen, meg talán nem is kapott volna szabad utat Csáth Gézától, hiszen két testvér ugyanarra... Nem, ez a téma nem jött szóba soha, nem hallottam erről a családban.

– *Dezső bácsi Olga néni nagybátyja volt, aki felnevelte, felneveltette Olga nénit. Őt a kollégák, családtagok hogyan szólították? Brenner Dezsőnek?*

– Igen, mindig. Egyébként neki nagyon kevés megjelent írása volt. Nagyon hamar áttért ő a patikárius

mesterségre, és akkor már nem alkotott.

– *Ha jól emlékszem, ő is úrt zenekritikát...*

– Talán a kezdeti időkben.

– *Olga néni mennyi idős volt, amikor megtudta, mi történt a szüleivel?*

– Hát, tudja, én zárdában voltam neveltetésben, és ott mindenfélét sutogtak. Ilyen szóbeszédéből hallottam először róla, de nem fogtam fel valószínűleg ennek a súlyát és kiejtettem a memóriámból. A családban nem beszéltek erről. A nagyapám rosszalotta egészében véve – úgy hiszem – a fiataloknak ezt a modernkedését. Mármint Csáth és Dezső is egy húron pendült, csak hát Dezsőnek nem volt olyan alkotói vénája, mint Csáth Gézának.

– *Beszéljünk édesapja naplójáról. Hogyan szerzett róluk tudomást?*

– A férjem leutazott '56 után rögtön Újvidékre, hogy a hagyatéket feldolgozza. És meg is tette. Kosztolányi Mariska volt az, aki az összehányt dolgokat felhozta egy nagy bőröndben, és rendezte. Jász Dezső például akkor nagyon bedolgozott, különböző témák szerint csomagolta össze az anyagot, és ezt adtuk mi le a Széchényi könyvtárba.

– *De ebben benne voltak a naplók?*

– Nem, arra Dévavári Zoltán tette rá a kezét, és nem is engedett beletekinteni. Most már a feleségéé mind.

– *Olga néni nem is tudott ezekről a naplókról?*

– Nem, nem tudtam. Amikor 1988-ban kiadták, akkor szereztem tudomást róla.

– *És amikor először olvasta a naplót, mit szólt hozzá?*

– Én utólag tudtam meg, mikor már sokan ismerték. Az ember lassan beletörődik... Nem lehet kapálózni,

hogy azért, mert nem tetszik, ne jelenjen meg.

– *Elég megdöbbenő a szöveg.*

– Hát igen, ez volt a cél.

– *Az igazi nagy műveket mikor olvasta?*

– Ó, én már '45 előtt gépeltem másolatokat. Nem is tudom, egyik gépelésből ment át a másikba. Ezek nem voltak még kiadva.

– *Amikor ezekkel találkozott, egyértelmű volt az Ön számára, hogy ezek milyen nagy művek?*

– Hát, hogy micsoda nagyok, az nem. Csupán annyi, hogy '45 előtt Bóka Csáth novelláiból írta a szakdolgozatát. Ez volt az első eset, amikor Csáth a nagy ismeretlenségből előjött. De ez is csak egy szakdolgozat volt, vagyis tulajdonképpen nem nyilvános. Csáthot én ugyanúgy olvastam a családban, mint minden mást, de ő tabu téma volt nálunk, ki sem ejtettük a nevét, még a nagyapám sem, aki pedig nagyon hozzáértő volt, zongorázott, fordított. Még öelötte sem lehetett ilyenről beszélni.

– *És a fia tehetségéről ő vajon mit gondolt? Tisztában volt ezzel?*

– Nem, nem.

– *Mára Csáth már méltó helyen áll az irodalomtörténetben, a nagyok között.*

– Igen, bár én úgy találom, hogy kezdetben túlzottan felfuttatták. Fel volt fújva. Annak idején rengeteg kötetben, szinte hetente jött ki sorozatban, más-más kiadásban. Akkor ez jó üzlet volt.

– *Beszéltünk már a novellista Csáthról, a naplóíró Csáthról, de talán térjünk most át a zeneszerző Csáthra. A kéziratok között nagyon sok dal van. Ezeket kabarékban adták elő. Hallott ezekből?*

– Nem, előadást nem, csak amit megírtak róla. Nagy Endre kabaréjával

ban. Ez a tízes, húszas években lehetett. Aztán a negyvenes évek után ezek már nem nagyon hangzottak el.

– *Nemrég került a kezembe egy levél, amit Csáth Weiner Leónak írt.*

– Nagyon jó barátságban voltak. De én sajnos nem ismertem már őt.

– *Érdekes, ahogyan Csáth kritizálja Weiner zenedarabjait; például egy hegedű-zongora szonátáját tételenként elemzi egyik levelében.*

– Ez nem azt jelenti, hogy nem tett szert neki, ő Weinert mindig kedvelte. Bartók, Kodály, Weiner valahogy kicsit össze voltak mindig kötve nála.

– *Nagyon korán felismerte Bartók jelentőségét.*

– Igen, amikor Bartókot még kifütyülték, ő már tudta, mekkora zeneszerzőről van szó. Hivatásos zenekritikus is volt tulajdonképpen, a Nyugatban rendszeresen írt zenekritikát. 1908-ban jelent meg az első szám, és ebben az évben már Csáthnak is jelent meg benne zenekritikája. Persze nem volt akkor még mélységesen szakszerű mindegyik, voltak közöttük amatőr dolgok is.

– *Tudjuk, felvételizett a Zeneakadémiaira is.*

– Magától tanult ő, jól játszott ösztönösen, de nem volt ez egy profi munka, nem vették fel.

– *Erről mit tetszik tudni, úgy hallottam, a felvételire elvitte egy saját darabját.*

– Hű, az nagy baj lehetett, az szemtelenség, nem fogadták azt el. Ha Bach mellé odatesz egy Csáthot is, azért az szemtelenség.

– *Ez is közrejátszhatott abban, hogy nem vették fel?*

– Valószínű, meg talán a fellépése sem volt valami szerény, gondolom. Ezt rossz néven veszik a Zeneakadémián. Nem egy tudományos szakág ez. Lehet, hogy ilyesmikkel is elfűrészelte magát.

– *Nem volt állandó tanára?*

– Nem, azt hiszem, nem. Nagypapa jól zongorázott, de nem hegedűs volt.

– *Az elmúlt években egyre több film vagy színpadi alkotás foglalkozik Csáthtal. Az Ópium, A Wittman fiúk, A varázsló álma, a Morfium, csak hogy néhányat említsek. Mit gondolt ezekről?*

– Nem tudom, én mindig azt nézem, hogy őszintén közel áll-e a rendező ehhez az egészhez, vagy csak be akarja dobni. Én vagyok a laikus, többszörös laikus az egészben, nem tudok szakszerűen hozzászólni.

– *Tetszik tudni, hogy érettségi tétel már Csáth Géza?*

– Igazán? Az irodalomórákon – az unokámtól tudom – őt mint a morfinista írókat aposztrofálták.

– *Az biztos, hogy egyedülálló módon tudta megírni az önpusztítás folyamatát. Úgy, ahogy eddig talán senki más.*

– Igen, profi módon közelített hozzá. Magyar nyelven talán nem is volt előtte ilyen.

– *Arról mit lehet tudni, hogy Csáth milyen nyelveket beszélt?*

– Hát, talán semmilyen.

– *Kosztolányi írja egy helyen, hogy nem beszélt nyelveket.*

– A franciát szerette, de inkább csak felvágott vele.

– *Vajon Puccinival milyen nyelven levelezett?*

– Igen, volt egy Puccini-tanulmánya is, és kapott köszönő képeslapot is tőle. De hogy milyen nyelven... Puccini olaszul írta meg a lapját Csáthnak...

– *A zenei írásokat mikor olvasta?*

– Az úgy történt, hogy '45 után nem sokkal megkapta Járdányi Pál a feladatot, hogy szedjen ki a Nyugatból

zenei cikkeket Nagy elragadtatással végezte ezt el, és akkor kerültek napvilágra Csáth zenei írásai. Járdányi írt egy nagyon szép méltató cikket, aztán a zenetörténész Demény is. Ebből született aztán az *Éjszakai esztétizálás*. Én is akkor ismertem meg ezeket az írásokat.

- *Ha Csáth munkáit kellene rangsorolni, hogyan tenné?*

- Hát, ki tudnám válogatni azt a nyolcat-tízet, ami igazán egyedülálló.

- *Melyek lennének ezek?*

- Van egy pár telitalálat, mint novella. Mint például *A kút*, ami nagyon

tetszik. Aztán *A tor* című. Nagyon tetszik, egyszerű és nincsen benne semmi keresettség. Nem mindegyik ilyen. De *A kút* nagyszerű, ahogy az izgalmat fokozza, és nem is mesterkél. *A béka* vagy *A fekete csend* – az ilyeneket nem szeretem. Én azokat szeretem, amik még logikusak. Vagy mondjuk: *A Kálvin téren*. A többit nem érzem valószínűsnek, de persze egy pszichiáter máshogy látja ezeket, én csak egy közönséges olvasó vagyok.

A beszélgetés

2009. augusztus 3-án készült.



VLADÁR CSABA
OLGA NÉNI PORTRÉJA

Elek Szilvia

A dalszerző zeneszerző

Csáth Gézáról jól tudjuk, hogy a zenélés mindennapi tevékenységei közé tartozott. Szenvedéllyel muzsikált, éppoly lángolással, mint ahogy gyógyított, írt, vagy ahogy egész életét élte.

A zeneszerzés pedig talán összes szenvedélyei közt is a legkedvesebb lehetett számára. Meglepő magabiztossággal és öntudattal vetette papírra hangjegyeit, holott professzionális zenei képzésben soha nem részesült. Zenekritikáit pedig a magasan kvalifikált muzsikus hangján írta, és ítéleteiben, ízlésében – rendkívüli módon – sohasem tévedett, sőt, csalhatatlan megérzéseiben gyakran jóval megelőzte kora képzett zenetudósait is.

Kisgyermekkorra óta mindig hatalmas zeneszerzői terveket dédelgetett. Sok-sok műbe belekezdett, és sokat félbe is hagyott. Naplóiból ismerjük nagyravágyó operaterveit, levelezéseiből a különféle szövegkönyvekre vonatkozó elképzeléseit. A nagy tervek végül nem váltak valóra (például sok helyütt egy Bayreuthban előadandó operáját emlegette), de azért jó néhány kisebb lélegzetű darabot megírt, sőt némelyek bemutatásra is kerültek közülük.

A zeneszerzés, mint minden más alkotómunka, rendkívül időigényes, és Csáth hiába élt a morfiumnak köszönhetően „egy nap alatt ötezer esztendő, és egy esztendő alatt kétmillió évet”, nem várhatjuk el tőle, hogy a gigantikus formák, szimfóniák és oratóriumok mestere legyen. Képzelmük csak el egy napját; Brenner doktor szokásos reggeli klinikai vizitjei után délelőtt betegeivel foglalkozik,

ebédidőben ebédel, sziesztázik, kicsit zongorázik vagy hegedül, délután tudományos munkáin dolgozik és újra beteget vizsgál, majd este ír, komponál, valamint hangversenyt hallgat, vacsorázik, naplófeljegyzéseket készít... Még elgondolni is döbbenetes.

Hát bizony, valószínű, hogy ezért talált rá a novellairásra, épp ezért választotta ezt az irodalmi formát legfőbb kifejezési eszközként, mert a novella rövidségénél fogva viszonylag gyorsan elkészülhet. Egy, két, három este alatt akár. A dal tulajdonképpen valamennyire a novella megfelelője lehet a zenei műfajok berkeiben. Rövidsége ellenére tömör esszenciája egy történetnek, minidramának, ami Csáthnál is legtöbbször tragédia. Nem véletlen tehát, hogy Csáth zeneművei közt a legtekintélyesebb helyet – számukból kifolyólag – a dalok foglalják el. E dalok – egy kivétellel – magyar költők verseire készültek, s az egyetlen, Csokonai: *Rózsím sírja felett* című daltól eltekintve kizárólag Ady-, illetve Kosztolányi-versekre.

Az Ady-dalok hollétéről sajnos nem tudok. A Kosztolányi-megzenésítések egy része viszont szerencsére a Csáth-kottahagyaték lapjai között található. Érdemes ezeket a dalokat kicsit alaposabban megszemlélni, szövegválasztásukat áttanulmányozni, dallam- és hangzásvilágukat meghallgatni.

A gyerekkori naplók (Csáth és Kosztolányi naplói) tanúsága szerint a két unokatestvér rendszeresen beszámolt egymásnak újonnan keletkezett műveikről, egymás alkotásait pedig

lelkesen bíralták, értékelték. Vagyis kettőjük viszonya egy rendkívül inspiráló, egymást segítő, ösztönző alkotói és baráti kapcsolatra épült. Kosztolányi beszámolóí között gyakran találkoztunk olyanokkal, amelyekben Csáth irodalmi vagy zenei szárnybontogatóit méltatja, és Csáth szövegei is bővelkednek a Kosztolányi-írások hosszúságos elemzésében. Nyilvánvaló, hogy a közös gyermekkor, az azonos családi háttér, a mindkettejükben csordogáló „Brenner-vér” nagyon hasonló érzelmvilágot, művészi hátteret nyújtott, s a világ szemléletében is megegyező értékrendet alakított ki mindkét ifjú alkotóban. Nem meglepő tehát, hogy Csáth számára kézenfekvő megoldás volt, hogy dalainak szövegéül unokabátyja verseit válassza. A szövegek nem szorultak értelmezésre, magyarázatra, biztos, hogy Csáth pontosan tudta, ki az a „szegény gyógyszerész-segéd”, vagy az a hölgy, akinek „a szeme zöld, és sárgára festi haját”. Csáth témaválasztásain jól látszik, mennyire hasonlít lelki alkata Kosztolányiéhoz. Az általában édes-bús, melankolikus, de időnként játékos Kosztolányiból neki inkább csak a bús, melankolikus, sőt, néha a tragikus kellett. Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában fellelhető kották között a következő, Kosztolányi-szövegre komponált Csáth-dalokkal lehet találkozni:

Szekerek a holdfényben

Az üllői úti fákhöz (eredeti verscím: Üllői-úti fák)

Takarodó

Zongora-dal

Őszi hangulat (eredeti verscím: Finales, 1.)

Kisvárosi fotográfia

A szeme zöld és sárgára festi a haját (csak zongorakíséretként van meg, eredeti verscím: A sárgahajú nő)

A dalok megzenésítésében Csáth a legkülönbözőbb zenei stílusokat alkalmazta. Mivel rendkívül nyitott, befogadó személyiség lehetett, s minden újat szívesen magáévá tett, kompozíciós stílusa is sokféle, eklektikus. Időnként szívesen használta a kor divatos „népies műdal” stílusát, benne verbunkos és más népi elemekkel, máskor a francia impresszionisták hang- és színkeveréseit vagy a szikárabb, bartóki hangzásvilágot, sőt néha az új bécsi iskola beszűremléseit sem vetette meg.

A *Szekerek a holdfényben* talán az egyik legrejtélyesebb költemény, és hozzá méltóan különös hangzásvilágú a Csáth által komponált zene is. Hideg, eszköztelen muzsika ez, fekete, démonian tragikus, a balladai homály igazi zenei ábrázolása. Tökéletes az összhang a szöveg és a zene között. Rokon lelkek: a két szerző közötti egyértelmű és letagadhatatlan rokonság ebben a dalban a legnyilvánvalóbb.

Szekerek a holdfényben

Látod ott az éjszakán?
Négy szénás-szekér
a holdfénybe
ingva, félve
az útszélre ér.
A sejtelmes éjszakán,
a rejtelmes éjszakán
négy nehéz szekér.

Mint ősrégi babona,
multakról beszél.
Nincs kocsis fenn.
Tudja isten
merre, merre tér,
a sejtelmes éjszakán
álom-terhes éjszakán
e sok vén szekér?

A nyomukba borzalom...
 Újszülöttjeér
 messzehangzón
 sír az asszony
 s nézi merre tér
 a sejtelmes éjszakán
 álom-teljes éjszakán
 a sötét szekér.

A menyasszony fölzokog,
 sír s a könnye vér.
 Az ég oly bús.
 Mint a koldús
 sírva, nyögte kér
 s lomposan cammog tovább
 a világos éjszakán
 a síró szekér.

Hull a harmat hűvösen,
 a telt hold fehér.
 Száz kísértet
 ront az éjnek.
 MÉR jön erre, mér,
 a sejtelmes éjszakán
 a szent, selymes éjszakán
 négy nehéz szekér?

Az üllői úti fákhöz Csáth legde-
 rűsebb Kosztolányi-megzenésítése.
 A dal végén felbukkanó szomorúsá-
 got, nosztalgiaát a zeneszerző érdekes
 módon festi le. Míg maga a dallam a
 többször elhangzó refrénnel együtt ki-
 csit könnyedebb, kabaréba valóan fül-
 bemászó hangvételi, a bevezetés és a
 codának felhasznált bevezető ütemek
 furcsán, lezárás nélkül, ködbe vesző-
 en hálnak el. Ezzel megkapó, viszont
 akkori füllel hallgatva igen modern
 harmóniák és formai képződmény jön
 létre. A dalt először Medgyaszay Vil-
 ma adta elő Nagy Endre kabaréjában,
 1908-ban.

Üllői-úti fák

Az ég legyen tivéletek,
 Üllői-úti fák.
 Borítsa lombos fejetek
 szagos, virágos fergeteg,
 ezer fehér virág.
 Ti adtatok kedvet, tusát,
 ti voltatok az ifjúság,
 Üllői-úti fák.

Másoknak is így nyíljatok,
 Üllői-úti fák.
 Szívják az édes illatot,
 a balzsamost, az altatót
 az est óráin át.
 Ne lássák a bú ciprusát,
 higgyék, örök az ifjúság,
 Üllői-úti fák.

Haldoklik a sárgult határ,
 Üllői-úti fák.
 Nyugszik a kedvem napja már,
 a szél búsan dúdolva jár,
 s megöl minden csirát.
 Hová repül az ifjúság?
 Feleljetek, bús lombu fák,
 Üllői-úti fák.

A *Takarodó* című dal, illetve az
 alapjául szolgáló költemény keletke-
 zésének időpontja nem igazán tisztá-
 zott. Maga a vers Kosztolányi *Mágia* cí-
 mű ciklusában került kiadásra, 1912-
 es dátummal, Csáth dalának első elő-
 adását pedig egyes források 1908-ra
 teszik. Könnyen lehet, hogy Csáth
 még kéziratos formában jutott hozzá
 a vershez, de az sem kizárt, hogy az
 korábban már más gyűjteményben
 vagy önállóan megjelent valahol.

Mindenesetre a körülbelüli kelet-
 kezési időpont csak azért lényeges,
 hogy megállapíthassuk: huszonéves
 fiatalemberektől ilyen életösszegző,
 tragikus hangú és érzelmű szöveg
 és zene igencsak bizarr hatású. Akár

komikusnak is tekinthetnénk (Csáth 1908-ban még csak 21 éves volt!), ha nem ismernénk a zeneszerző végül szomorúan és valóban tragikusan végződő rövid élettörténetét. A dal, mint a vers is, nagyon rövid. Benne a komponista kiválóan talált rá a legfőbb zenei motívumra, a takarodót fújó trombita rövid, jelzésszerű szignáljára, amely először dúrban, majd azonnal mollra váltva szólal meg. A hatás bizony erős és félelmet keltő.

Itt érdemes megjegyezni, hogy Csáth időérzéke sem átlagos, tökéletesen megérezte, hogy ez a szöveg, ezzel a zenével csak ennyi lehet, se kevesebb, sem több. A dalt Medgyaszay Vilma adta elő (meglepő tény, hiszen „férfidalról” van szó) Nagy Endre kabaréjában, 1908-ban.

Takarodó

Az élet arany trombitáján
a búcsúzó dalát fuvom.
Völgyekbe bágyad lassan, árván
bércekre zengő indulóm.

Szemem kiégett a gyönyörtől,
fáradt a szám, kezem, fülem
és egyre lázad, égre hördül
sok vérpiros, sötét ütem.

Tüdőm se bírja. Nyomban éj lesz
s mégis olyan vad-szenvedélyes
a vágyam, ez a korcs titán.

Könny hull reám az alkonyégből,
keserű szám is elfehérül
és vér hörög a trombitán.

Az 1908-as dátumozású *Zongora-dal* megzenésítését egy 1937-ben született kéziratos másolat (másolója ismeretlen) adja hírül. Sajnos sem bemutatójáról, sem pedig az eredeti kéz-

irat fellelhetőségéről nem tudunk. Pedig jelentős és érdekes dalról van szó. Hangulata, témaválasztása és a szélsőséges érzelmek, a nagyság elérhető határait súroló (az érzelmi mélységeket, és főleg a zenei megvalósításban a forma méreteit illetően), fiatalosan nagyot akaró hangja mindkét szerzőnél ismerős, de Csáthban talán még erősebb. Felvetődik a kérdés: vajon melyik alkotó hatott jobban a másikra? Vagy kölcsönös hatásról, esetleg oda-vissza hatásról lehet szó? A nagyravágyást, a fellengzős, eltúlzott tervekkel Csáth művészetében gyakran a morfium hatásának tulajdonítjuk, pedig látható, mindkettejükben eredendően, talán a közös „Brenner-vér”-nek köszönhetően is, már ifjúkorban ott található ez a tulajdonság.

A dal zenei nyelvezete Csáth eddig ismert dalai közül a legromantikusabb, és talán a legkevésbé előre mutató. Lehet, hogy a zongora mint hangszer és mint „fekete madár” lefestésére a robusztus, XIX. századi faktúrát találta igazán alkalmasnak? A kíséretben Mendelssohn-, Brahms-, vagy Liszt-émlékek köszönnek vissza, sok hatalmas repetáló akkorddal, tremolókkal és fortissimóval, és a dallam is széles, érzelmes ívekben gazdag.

Elmondható, ebben a dalban a legszembetűnőbb Csáth hiányos zeneszerzői tudása. Az énekhanggal való bánásmódja (nem lehet egy tenoristát minden előzmény nélkül a legmagasabb regiszterbe kényszeríteni, és ott hosszan, hangosan énekelteni, főleg nem egy hosszú dal végén), valamint a formálás néhány furcsasága árulkodnak erről. Ez már a nagy forma világa, s ebben bizony komponistánk adósunk marad az alaposabb szakmai hozzáértés hiánya miatt. Ezt leszámítva a dal remek és hatásos, nagyon szépen követi a vers hullámvázát, érzelmi vonulatait.

Tararwó

- Roszvolanyi

ez élet arany trombi - tá - ján a bűnhődés sálat fűszem

Végezte bűvad lánai ár - vén Deicabre zengő in du - lom

szem ki esett a csómu...
 ...
 ...

crescendo e ralliando
 egyre lassab egyre hódítól for vépiro sötét útem

Tudom se biga nyomba ej kez smegis utan vad reuuz

de-lyes a va qam ez. zorca titan King hull rean az alkony

egből keseri szan is el fe= he- nul Es

Rall. marcato
Vér kőregra trombi- tan

Zongora-dal

Ó, zongora, te néma zongora,
 ébredj a csendes, alvó lány-szobán,
 dallal, holdfényel keltsd fel őt szelíden
 és mondd el, hogy az én szomorú szí-
 vem
 s holdfényes arcom érte halovány,
 ébredj a csendes, alvó lány-szobán.

Ó, zongora, te síró zongora,
 ha a szobákba már mind alszanak,
 riaszd fel őt, hogy mindig ott lebegjen
 az én komor, éjfélstét szerelmem,
 és lássa sápadt, vézna árnyamat,
 ha a szobákba már mind alszanak.

Ó, zongora, te zengő zongora,
 süvölts az éjbe, lelkem hangszere
 és háborogjon vézesen, mogorván
 lelkedben a pihenő zeneorkán,
 tengermorajjal, csókokkal tele
 süvölts az éjbe, lelkem hangszere.

Ó, zongora, te dörgő zongora,
 tüzes szerelmek gyötrő éjjelén,
 ijeszd sötét halálmelódiákkal,
 hogy gyermeklelke félve zengjen által
 és sírva, nyögve boruljon elem
 tüzes szerelmek gyötrő éjjelén.

Ó, zongora, te fekete madár,
 tárd szét viharvert, szörnyű szárnyaid,
 dúld össze párnáját, tépd szét az ágyát
 s hozd el nekem a lázas éjszakán át,
 leányrabló, hatalmas, buja griff,
 tárd szét viharvert, szörnyű szárnyaid.

Kosztolányi *Négy fal között* című, 1907-es kötete *Változatok* címet viselő ciklusának része a *Finale* című háromrészes vers. Ennek a versnek 1-gyel jelölt első két versszakát zenésítette meg Csáth *Őszi hangulat* címmel. A dal kottájának címezése Csáth kézírásával:

„Őszi hangulat

Kosztolányi verse

1907. szept. 12-én

Ezt a dalt Lányi Hedvignek ajánlom”

Lányi Hedvig naplójából tudjuk, hogy gyakori látogató volt házukban Csáth és Kosztolányi. A napló tanúsága szerint 1907 júniusában Kosztolányi első, *Négy fal között* című verseskötetét ajándékozta Lányi Hedvig édesapjának, ez év augusztusában pedig Lányi Hedvig arról számol be, hogy beleszeretett Brenner Jóskába, a medikusba, aki „magas, barna, nagy sima haja van, az arca sápadt, a szemei olyan különösen néznek”. Valószínűleg e szerelem viszonzásaként kapta az ifjú hölgy ezt a melankolikus dalt. A megzenésítés érdekes ötvözete a közkedvelt népies múdal (ma magyar nóta) és a század eleji magyar dalirodalom hangzásvilágának.

Finale

1.

A néma őszi tájra nézek.

Ajkam lezárt és hallgatag.

A szürke égen pár madár száll,
 rám ritkuló fák hajlanak.

Nem nézek hátra, ámde érzem,
 mögöttem áll egy lányalak.

Ő is a ritka fákra bámul
 s éppily merengő, hallgatag...

A *Kisvárosi fotográfia* című dal Kosztolányi *A szegény kisgyermek panasza* című ciklusának „A patikának üvegajtájában” kezdetű versére készült. A versciklus megjelenési időpontja 1910, a dalt nem tudjuk. Csáth ebben a dalban nem a teljes költeményt használta fel, hanem a tíz versszakból

1907. sept. 12 = en

Ősi hangulat.

M. 12

szavai: ...

És a dalt dányi Hódjancsok ajándékul yf. ...

Handwritten musical score for the first system. It consists of a vocal line on a single staff and a piano accompaniment on two staves. The key signature is one sharp (F#) and the time signature is 3/4. The music is in a simple, folk-like style.

ú néma ősi táj-ra né-zet a pam lerát és

Handwritten musical score for the second system. The vocal line continues with the lyrics "ú néma ősi táj-ra né-zet a pam lerát és". The piano accompaniment provides harmonic support with chords and moving lines.

malca-tag ú nére é-ger pat ma-doi náll

Handwritten musical score for the third system. The vocal line continues with the lyrics "malca-tag ú nére é-ger pat ma-doi náll". The piano accompaniment features some triplet rhythms.

raín ritu-ló fél haj la - nar

Handwritten musical score for the fourth system. The vocal line concludes with the lyrics "raín ritu-ló fél haj la - nar". The piano accompaniment ends with a final chord.

mindössze hetet. A fennmaradt dalok közül ez a legkuszább kottaképzű mű. Kéziratában javításokat, áthúzásokat láthatunk, bár a lejegyzés még elég szép és harmonikus. (Csáth későbbi zeneműveinek kottáiból következtethetünk szenvedélybetegsége előrehaladására is; minél több morfiomot használt, darabjai annál nehezebben olvashatók.) A zeneszerző, más dalaihoz hasonlóan, itt is alkalmazza a recitativós technikát, valamint gyakoriak az unisono dallammenetek (a kíséret a dallamot követve ugyanazt játssza). Ettől jön létre az a szikár, hideg hangzás, amely felismerhetővé teszi Csáth dalait. E dalt hallgatva, harmóniáiról és formálásáról Puccini juthat eszünkbe, ami annál inkább magától értetődő, hogy tudhatjuk, Puccini Csáth egyik kedvenc zeneszerzője, példaképe volt. Elég Csáth híres Puccini-tanulmányára, elemzéseire és kettőjük személyes, baráti viszonyára gondolnunk.

A patikának üvegajtájában

A patikának üvegajtájában
búsul, búsul
egy gyógyszerészsegéd.

És fuvolája egyre fújdogálja
szegény, szegény
egyűgyű énekét.

Ha elmehetnék innen messze tájra,
igen, igen,
így szól a fuvola.

Csak menni, menni, mindörökre menni,
tovább, tovább
s nem tudni, hogy hova.

A temetésemén sok nefelejcs lesz,
virág, virág,
virágos sír fogad.

Fiatal szája így ríkatja folyton
búsan, búsan
az ódon sípokat.

Ki tudja, mért s ki tudja, hogy mióta?
Zenél, zenél
s ki tudja, hova jut?

Az ablakon lenéz egy szőke asszony,
lenéz, lenéz,
de oly sötét az út.

Olajlámpája vérvörösén ég már,
lobog, lobog
és künn köd és homály.

Kopott ezüstbillentyükön az újja
s az ősz, az ősz
ővele fuvolál...

A szeme zöld és sárgára festi a haját című dal Kosztolányi *A sárgahajú nő* című 1909-ben készült versére íródott. Ez a dal sajnálatosan csak töredékesen maradt fenn, mivel Csáth a dal első oldalán az énekszólamot (unisonóban a kísérettel) még csak leírta – bár szöveg nélkül –, de a további oldalakon az énekelt szólam teljesen megszakad. Így végül a dal egy komplett zongoraműként előadható, de dalként nem. Stílusa igen-csak összetett, eklektikus; csipetnyi impresszionista beütés és romantikus hangzatok, virtuóz zongorafutamok keverednek benne.

A sárgahajú nő

A szeme zöld
s sárgára festi a haját.
Ha rád tekint, megölt
e csillogó, színes agát,
e villogó, bűvös agát.
A szeme zöld
s sárgára festi a haját.

A csókja tűz,
titokzatos, vérforraló,
kacaja a halálba űz
s azt mondja, lenn a sírba jó,
a mély, a hűvös sírba jó.
A csókja tűz,
titokzatos, vérforraló.

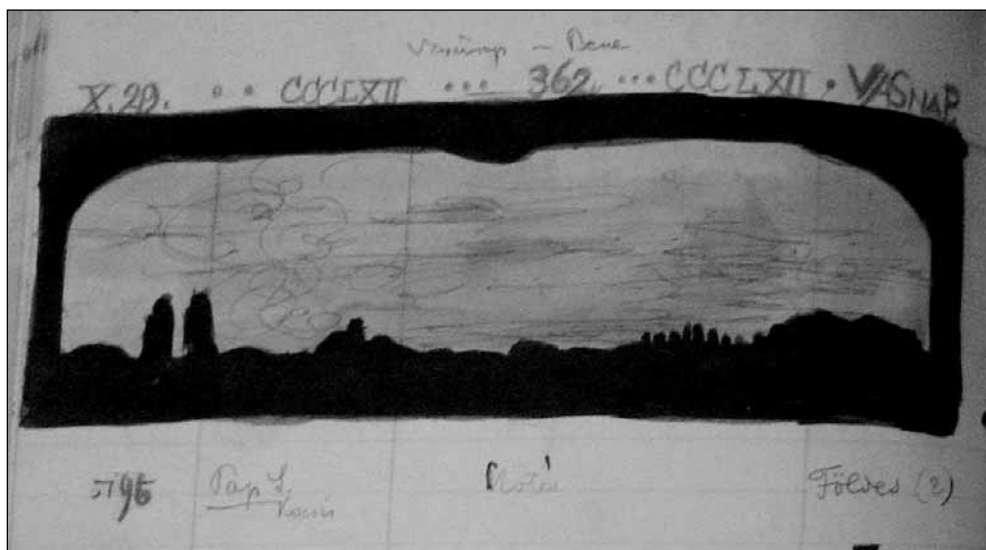
A lelke bűn
és mély, akárcsak a halál.
Ha nevet és az éjbe tűn,
hozzá anyák siralma száll,
bősz átka és siralma száll.
A lelke bűn
és mély, akárcsak a halál.

Bús éjeken
ó, hányszor átkozom haját.
Elátkozom, eltemetem
s fejem bilincessel fonja át,
selyem bilincessel fonja át.
Bús éjeken
ó, hányszor átkozom haját.

Csáth dalait megismerve nemcsak a zeneszerző, hanem az író Csáthról is tágabb képet kaphatunk.

Igaz, hogy zeneműveiben soha nem ért el olyan magaslatokra, mint irodalmi alkotásaiban, mégis zenéje, és ezen belül dalai, életművének fontos részét képezik. A korabeli dokumentumok szerint az akkori hivatásos muzsikuskok befogadták maguk közé, elfogadták szakmai kritikáit, véleményeit, tanácsait. Csáth, aki zenekritikusi tevékenységében is kimagaslót alkotott (egyetemi éveitől kezdődően rendszeresen írt zenekritikai cikkeket), még az oly jeles zeneszerzőnek is, mint Weiner Leó, gyakran küldött részletes, javítási javaslatokban bővelkedő kritikákat. Az élet különös szeszélye folytán épp Weiner Leó volt az, akiről Csáth a legelső és legutolsó kritikáját készítette, valamint az ő egyik művének néhány taktusát szerette volna halála után síremlékére vésetni.

Sajnos Csáth kérése nem teljesült. A máig jeltelen sírban nyugvó Brenner doktor csak néhány éve kaphatta meg az áhított kottafejeket, amelyek ha nem is sírján, de klinikájának kertjében őrzik ma is emlékét.



Kelemen Éva

Az élet arany trombitáján a búcsúzó dalát fuvom...

Gondolatok a zeneszerző Csáth Gézáról

Az elmúlt évtizedek során Csáth Géza – dr. Brenner József – irodalmi munkásságával, orvosi pszichoanalitikai cikkeivel értékelő és értelmező tanulmányok egész sora foglalkozott. Sokan és sokszor elemezték novelláit, hangsúlyozták zenekritikáinak, zeneesztétikai írásainak nagyszerűségét, s az életút egyre részletesebb feldolgozása, az ismert és újonnan felfedezett alkotások kötetekbe rendezése ismételten felkeltette az olvasóközönség egyre szélesebb rétegeinek érdeklődését a múlt század e különleges személyisége, *homo novusa* iránt.

Csáth Géza nevű zeneszerzőt azonban nem ismer a köztudat, annak ellenére, hogy írásaiból egyértelműen kiderül: életét napról napra végigkísérte, betöltötte a muzsika: hegedült, zongorázott, zeneműveket alkotott. Amit irodalmi munkásságából is nyilvánvalónak tarthatunk, azt fennmaradt művei is bizonyítják; kapcsolata e művészettel különleges, különlegesen egyedi volt. Mégis: kompozíciói közül életében igen kevés lett ismertté, s az emlékező utókor az irodalmi esteken alkalmanként fel-felhangzó zenei alkotásokat nem őrizte meg.

Egy komponista portréjának megrajzolásakor két lehetőség is kínálkozik a kutató számára. Egyfelől: megvizsgálni a zene, a zenélés – mint tevékenység – és az egyén kapcsolatát az életút egyes állomásainak tükrében, másfelől a művekből kiindulva megalkotni a zeneszerzői arcképet, s elhelyezni azt az adott kor társadalmi és kulturális viszonyai között. Jelen esetben azonban óvatosságra int az ígéretesnek induló, ám később bizarrá és tragikussá váló életút ismerete, valamint az a tény, hogy Csáth nem volt rendszeresen képzett muzsikusként. Így arra a kérdésre, milyen zeneszerző Csáth Géza, a válasz az életmű komplexitásában keresendő.

A fiatal Csáth Géza – a szabadkai ifj. Brenner József – rendkívüli intenciókkal megáldott gyermek volt. Szenvedélyesen rajzolt, festett, zeneszerzői, előadói álmokat dédelgetett. Csábította a művész-pálya, ám képességeit felmérni nem tudta. Önletrajza tanúsága szerint festő szeretett volna lenni, de rajztanára kinevette elnagyoló, vázaltszerű rajzaiért, furcsa színkeveréseiért. Apja, aki hegedűművészeknek szánta, inkább csak a város műkedvelő zenei életében betöltött szerepével és zeneszerzetével, mint meglehetősen konzervatív zenei ízlésvilágával hathatott rá: hiszen az ifjú szárnypróbálgatásairól mindössze annyit tudott mondani, hogy amit ír, az nem zene.

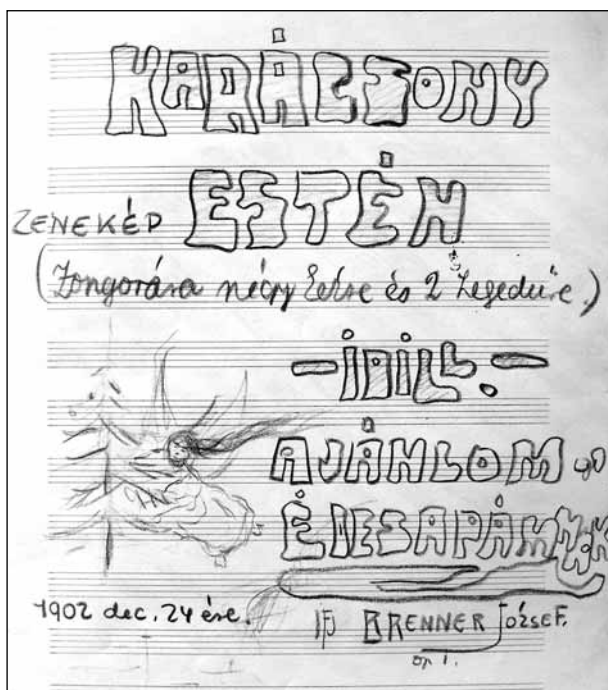
Szerteágazó tehetségét – melyben, mint fiatalkori naplójából tudjuk, így aztán ő maga sem bízott – a kisvárosi környezet, az irányított képzés, illetve

az értő biztatás hiánya miatt nem tudta megfelelően kibontakoztatni és korában tartani. Mindenbe sebtében belefogott: hol franciául, hol angolul tanul, unokabátyjával, Kosztolányi Dezsővel Heine-verseket fordít, de ugyanakkor tájképeket fest, tollrajzokat készít, 1902. december 24-ére elkészül, a „Karácsony estén – Idill. (zongorára négy kézre és 2 hegedűre)” írott első opusza is, melynek ajánlása édesapjának szól. Hegedűsként Sarasate *Cigányénekét* adja elő komoly tudással, tisztán, kitűnő technikával és csodálatosan meleg érzéssel, s hamarosan zeneszerzőként is debütál: vonósnégyessel lép a a szabadkai főgimnázium ifjúsága elé. Az 1903. évi március hó 1-jén megtartott hangversenyen „*Honvágy. Lyrai zeneköltemény*” címmel felhangzó kompozíciója vezető szólamát egyértelműen magának szánja: az első hegedű virtuóz motívumait a másik három hangszer homogén akkordjai kísérik, s a néhány ütemes, ad libitum csapongó hangszerszólo fölött olvasható előadási utasítások: *Lassan. Fájdalmasan. Jóval gyorsabban. Tűzzel növekvő indulattal. Mindig csendesebben és lassabban...* a minden iránt fogékony fiú bizonytalan lelkében feszülő indulatok, a gyorsan változó érzelmi hullámvázis megnyilvánulásai lehetnek.

A gimnázium utolsó évében a muzsika iránti nagy lelkesedése mintha minden mást háttérbe szorított volna. Rengeteget komponált. A ma ismert zeneszerzői hagyatékban (Budapesten és Szabadkán) fennmaradt, mintegy nyolcvan zenemű (dalok, hegedűdarabok, kamaraművek, valamint két terjedelmes vázlatfüzet) nagyobbik része ez idő tájt keletkezett. De még ennél is többet tervezett, s minden lehetőséget megragadott, hogy képezze magát. Tanulmányozni kezdte a zeneelméletet, zenetörténetet, rendszeresen járt hangversenyre. A gimnáziumi önképzőkörbe is azért jelentkezett, hogy Beethovenről, Wagnerről, Chopinről felolvashasson. Élénken foglalkoztatta a magyaros tematika,

telve volt hazafias lelkesedéssel. Öccse, Jász (Brenner) Dezső visszaemlékezése szerint a felvételi vizsga körülményeinek megérdeklődése ürügyén még Budapestre is felutazott, hogy Bartók Kosuth-szimfóniájának bemutatóján jelen lehessen, s a hallottak nyomán egy dolgozatában „*Sír a nóta, magyar nóta*” címmel írta le benyomásait. Úgy érezte, a muzsika az, ami számára az igazi életpályát jelentheti.

Középiskolai tanulmányai befejeztével, Csáth Géza – a szabadkai ifj. Brenner József, reménybeli muzsikus – felvételi vizsgát tett a Zeneakadémiára. A hegedű és a



zeneszerzés szakra szeretett volna beiratkozni, ám élete első komoly megmérettetésén kudarcot vallott: a bírálóbizottság véleménye szerint hangszeres tudása nem bizonyult elégségesnek, benyújtott műveiben pedig nem fedezik fel a biztató tehetség jelét. Nagyon gyorsan eldőlt hát, hiába a vágyott-elvárt? művészi pálya, valami mást kell tanulnia. Pillanatok alatt választott. Késedelem nélkül, még a sikertelen zeneakadémiai felvételi napján beiratkozott az orvosegyetemre. *„Nem okosabb lett volna akárcsak találomra beiratkozni valamilyen képző zenedébe s várni, amíg a technikát elsajátítod s nem üzérkedni, lócsiszárkodni, hasznossági szempontból cselekedni, s kockáztatni, hogy hármas művészből semmi művész légy?...”* – kérdőjelezi meg Kosztolányi unokaöccse-barátja hirtelen döntését. Ám Csáth elhatározása véglegesnek bizonyult. 1904 őszén Budapestre költözik, megkezdvi egyetemi tanulmányait. Mellette azonban tovább folytatja mindennapi megszokott művészi tevékenységét is: délutánonként, általában alkonyatig fest, a sötétség beálltával pedig muzsikál: hegedül, zongorázik. Néha papírra vet egy-egy tréfás zenei gondolatot, mint a *„Chemiai vizsga előtt”*, egy *„Canzonetta macabre”*-t, vagy egy tízütemes vidám kis dallamot: *„Szép fiú, jó fiú, mégis marha”* szöveggel. Nagy hatással van rá a főváros pezsgő, megújuló szellemiségű miliője. *„Ha egy hangverseny karzatán szorongtam – emlékezik Papp Viktor zeneíró –, ezt a komor szemöldökű fiút mindig megtaláltam valamelyik zugban. Hallgatott, tanult, tapasztalt.”* És egyre aktívabban kezdett írni a zenéről is: eleinte még a jól bevált szabadkai-bácskai publikációs lehetőségekkel élt, hamarosan azonban fővárosi lapok közlik zenekritikáit, szösszenetnyi hangverseny-tudósításait, elemző tanulmányait. És komponál, főként dalokat: többek közt Ady- és Kosztolányi-verseket zenésít meg. Ám újabb zeneművei már nemcsak kottafejekben, hanem írásaiban: különös gonddal szerkesztett novelláiban, szellemes szavaival estéről estére kiszórt zenekritikáiban is testet öltöttek. Amit a zene sajátos jelrendszerével, a hangjegyekkel már leírni, közvetíteni nem tudott, szavakkal tette: *„mert lehet valaki a legjobb és legtehetségesebb zeneszerző csak akkor bizonyíthatja ezt be, ...ha ismeri a módját, hogyan kell leírni gondolatait, hogy úgy hangozzanak, ahogyan ő elképzelte.”* Igen: Csáth nem érthette, mert alapjaitól nem tanulta, a muzsika szövevényes, nehéz mesterség-titkait. Ezért aztán az általa atonálisnak nevezett harmonizálás – mellyel saját kompozíciós stílusát (első-sorban hangszeres zenéjét) jellemezte, s melyben, hogy Debussy zenéjét megismerte, igazolni látta: csakugyan az új idők kifejezőmódja az, amit megsejtett – voltaképpen nem más, mint modulációk gyakran önkényes szabadsággal kezelt, rendszertelen egymásutánisága.

Egy írónak, festőnek, jelen esetben zeneszerzőnek még zsenéi és gyengébb darabjai is érdekesek lehetnek a művészi fejlődés vizsgálata szempontjából. Csáth azonban nem volt a szó általánosan vett értelemben igazi zeneszerző, számára ez a fajta alkotás a többes önkifejezés egyik erősen vágyott eszköze volt és maradt. Az ő zenei zsenéi azért bírnak rendkívüli jelentőséggel, mert nagyon értette a nyelv és a szó titkait. Így dalaiban, főként Ady verseinek megzenésítésekor, akár néhány akkorddal is létre tudta hozni azt a művészi hatást, amit szavakkal oly érzékletesen megfogalmazott: Ady *„témái, fordulatai olyanok, hogy Schumann, Schubert vagy Brahms-féle recipék szerint... daloknak ki nem készíthetők, és mégis kívánják a muzsikát, izgatják a*



zeneszerzőt... mert hangulatuk... különös és egyszersmint mély, intenzív...” Az alkotás e pillanataiban olyan muzsikus-poéta ő, aki melódiáiban mintha szavalna, aki zenei nyelvre fordítja a költő szavait, akinek gondolatritmusai, gondolattempói, előadási utasításai: *lassan, szenvedélyesen, csüggedten*, saját versértelmezéséből adódnak.

E kompozíciók – bár nyomtatásban nem jelentek meg – a ritka elhangzás pillanatai nyomán felkeltették a kortársak érdeklődését, s némelyikük megbecsülését is magukénak tudhatták: Kabos Ede Adyhoz írott levelében finom munkáknak, Németh Andor mélynek és tartalmasnak nevezi őket.

Csáth Géza – a szabadkai ifj. Brenner József, orvos – zenekritikusként eltöltött első évadja, mint azt Demény János *Éjszakai esztétizálás* című válogatáskötetében kiemeli, sajátos módon esett egybe a magyar művelődéstörténet kulcsfontosságú történéseivel: többek között Ady *Új versek* című korszakos jelentőségű kötete vagy Lechner Ödön: *Magyar formanyelv nem volt, hanem lesz* emlékirata megjelenésével, Bartók és Kodály népdalgyűjtő útjainak kezdetével, mely utak első eredményeként az 1906-os év végén megjelent közös népdalfüzetük. Csáth fiatal kora ellenére meglehetősen tisztánlátással és beleérzéssel ad hírt ezekről az eseményekről. Az elsők között méltatja a népdalfüzet jelentőségét, s hatását az alakuló, új magyar zenére. Bartók értelmezése kapcsán azonban jó, ha nem feledjük, hogy a Kossuth-szimfónia is milyen meglehetősen hatással volt rá, s mennyire magával ragadta gimnazista korában. Ez, mint egy nosztalgikus visszagondolás diákkora hazafias felbuzdulásaira, valamint rendkívüli művészetösztöne magyarázhatja korai elkötelezettségét Bartók

és az általa képviselt ifjú magyar zene iránt. Mert Csáth azért másként képzelte a magyar zenei fejlődés következő lépcsőfokát, nem ismerte, ismerhette fel a valódi parasztdal bartóki–kodályi értelemben vett megújító szerepét. Sem iskolázottsága, sem kulturális gyökerei nem teheték erre képessé. Az ő népdala nem volt más, mint a népies műdal – ilyen stílusban ő maga is alkotott –, és, mint az írásaiból is kitűnik, többek között ennek a műzenei formának tovább integrálódásától várta egy modernebb magyar stílus kialakulását. Mindazonáltal számára Bartók, akinek művészetét gyakorta méltatta, *nagy tudású theoretikusan képzett zenész* (a jól képzettség, saját tanulatlansága okán, mindig különös jelentéssel bír elemzéseiben), kinek hangszerelése az első zenekari szvitben üde és egyéni, s akinek zongoradarabjai csak tisztán hangzó zongorán játszhatók, mert *„egyszerűségükben is egy bámulatosan bonyolult, érzékeny kedély és a különösségeket kedvelő fül művészi életéről beszélnek”*.

Ugyanakkor Kodályról alkotott véleménye kezdetben nem volt egyértelmű. *Nyári este* című kompozíciójának első meghallgatásakor úgy vélte, a szerzőnek *„még fáj a feje a sok tudástól”*, bár később már annak a véleményének adott hangot, hogy az ősbemutató idején a közönség (saját maga is) még éretlen volt erre a finom, mély és impresszionista zenére.

Csáthot különlegesen bensőséges kapcsolat fűzte Weiner (Vándor) Leóhoz, akivel már egyetemi évei kezdetén ismeretséget kötött. Művészetéről kezdettől fogva nagy lelkesedéssel beszélt, a Nyugatban megjelenő első zenekritikáját (1908. február 16-án) is az ő műveinek szentelte. Számára Weiner az a várva várt új magyar szimfonikus, aki a maga testéből, agyából, idegszálából fakadó melódiát adja művészetéhez. Szoros barátságuk egyik ékes bizonyítéka a szerzői hagyatékban fellelt mű: Weiner diplomadarabjának, a *Serenade*-nak *„Zseniális barátomnak, Csáth Gézának”* ajánlott négykezes zongorakivonata. (Csáth később *Hegyszoros* c. novelláját ajánlotta Weinernek.) Egyik utolsó kritikusi megnyilatkozása is vele kapcsolatos, amikor pontosan hat év múlva – mintegy keretbe foglalva az életmű e szegmensét –, 1914. február 16-án, ugyancsak a Nyugat hasábjain, a komponista Vörösmarty Mihály *Csongor és Tündéjéhez* írt könnyed, elegáns és zamatos polifóniájú kísérőzenéjét értékeli meleg szavakkal. Érdeklődése, tisztelete Weiner iránt a továbbiakban is nyomon követhető: egy újabban közzétett levél (mely a címzetthez nem jutott el soha) bizonyítja, Csáthot még élete utolsó éveiben is foglalkoztatták a komponista legfrissebben elkészült művei. E levelében (több más kompozíció elemző értékelése mellett) azt az op. 12-es *Miniatűr képek* c. 1918-ban keletkezett, nyolc darabból álló zongoraciklust is említi, melynek Chopin emlékére írt *miniature*-je annyira magával ragadta, hogy végakarátában azt kívánta: a sírjára állítandó nagy, feketére pácolt tölgyfa keresztre e mű utolsó öt taktusát véssék. Ugyancsak ekkor jelzi, hogy viszontvéleményezésre küldi néhány meg nem nevezett Ady-dalát, valamint megzenésített Ave Mária-ját és Miatyánk-ját is.

De nézzük, mit is gondol Csáth a művészetéről, zenéről, zenei műveltségről, zeneszerzőkről, amatőr muzikusokról.

„A művészet nem luxus, nem játék vagy valami nemesebb, ideálisabb világnak a megvalósítása, nem másolása a természetnek: hanem egyszerűen az élet.... Az ember – a művész – kutatja azokat a koordinátákat, amelyek a

saját helyzetét (az én helyzetét) a körülötte forrongó életben kijelölik. Egészen egyenlő rangú munka ez a tudományéval” – olvashatjuk Csáth *Jegyzetek a zeneművészet fejlődéstanához* című írásában. És ha nem luxus, hanem az élet része, mindenkinek részesülni kell belőle, vagyis valamilyen módon hozzátartozik mindennapjainkhoz a melódia, a ritmus és a harmónia, a dal és a hangszerjáték. Ezen alkotóelemek fejlődése, egymáshoz való viszonyának változása nyomán jöttek létre a különféle zenei stílusok, születtek meg Bach, a géniuszok királya lebilincselő alkotásai, mely alkotások egyébként reggelre való muzsikák, „*tisztafejú nemrég mosdott embernek, aki reggeli kávé után zongorához ül*”. E fejlődés nyomán alkotott Mozart, a „*muzsika cukrászművésze*”, kinek szonátáit gonddal és szeretettel kell játszani, s komponált Beethoven, a komoly, férfiasan szentimentális ember, „*ki titánian viselte a válogatott komiszságokat, amivel a sors kedveskedett neki*”. Az ő műveit este, sejtelmes félhomályban, gyenge lámpafényben kell játszani.

Egyébként Csáth szerint általánosságban kétféle típusú zeneszerző van. Egyik a született muzsikus (az abszolút zeneszerző), aki szinte már gyermekkorában eljut a formák tökéletes megértéséhez, s többnyire egy-egy hangszer virtuóza is. A másik típus az, aki inkább művész és költő, akinek egyetemes törekvése, hogy valami módon kifejezze magát, és e kifejezésnek csupán egyik eleme a zene. Az ilyen *program-muzsikus*nak (akárcsak neki, általában gondja van a zeneszerzés mesterségbeli részével, aránylag lassan, nagy fáradtsággal tanul, nehezen birkózik a külső formával, „*éppen, mert figyelmét túlságosan is a kifejezni vágyott gondolat köti le*”. Ezek a túlságosan is kifejezni vágyott gondolatok Csáth zseniális szöveg- kompozícióiban – novelláiban öltenek testet. Hol emelkedett beethoveni címekben: *Eroica*, *Szonáta patétique, IX. szimfónia*, hol egyszerű önéletrajzi ihletésű tartalmakban, hol különös, komor álmokban, hol pedig valóságos zenei formában. Mert hiszen ki más is lehetne az a karmesterkedésbe belefáradt *furcsa úr*, mint az édesapa, aki bizonyára a valóságos szabadkai otthonban is olyan „*figyelmesen fújta le a port a zongora csillogó acélbordájáról, s óvatos kezekkel dugta gyomrába a kánfort a bestye molyok miatt*”, mint novellabeli tükörképe. És persze hogy a frissen érettségizett Brenner Jóskára gondolunk, mikor olvassuk: egy diák, első önálló pesti lakásába költözve – valahol a Józsefvárosban – elsőként könyveit és kottáit pakolta ki. A szekrény legfelső polcán, a könyvek vegyes gyűjteményében egy kis zenei lexikon is volt; a kottatárban Beethoven-szonáták, Bach: *Wohltemperiertes Klavier*ja két kötete, egy Chopin-album, egy füzetnyi Schumann és egy füzetnyi Grieg – a „*kékszemű, elmebajos, éjszakai szőke ember*” vad ritmusokban, méla és furcsa melódiákban testet öltő kompozíciói mellett ugyancsak itt kapott helyet három-négy kisebb darab egy magyar komponistától, „*akit különösen megkedvelt*” (Bartók? Weiner?), és végül „*egy saját szerzeményű, gondosan leírt dala*” is. Későbbi álomnovellái, s azt követően önanalizáló megfigyelései is nemegyszer a család, a fiatalkori boldog vagy szorongó, gyakran zenei vonatkozású emlékek felidézését jelentik.

Az alkotói gondolkodás egységességére, egyben kettősségére különösen jellemző példa az életműben fellelhető két kompozíció: egy novella és egy, a hagyatékban fennmaradt zenemű. Mindkettő a *Tavaszi ouverture* címet kapta. Az 1908-ban napvilágot látott novella szabályosan meghangszerelt, nyugodtan

mondhatjuk, nagyzenekari darab, ahol a három hangszercsoport: húros hangszerek (hegedű, brácsa, cselló, hárfa és nagybőgő), fafúvósok (fuvola, klarinét, pásztorsíp, angolkürt) és rézfúvósok (trombita, kürt, harsona) különféle kombinációja, néhol dinamikai utasításokkal kiegészítve tagolja a szövegeket. Az előírt hangszer-összeállítások csak megerősítik a szövegi tartalmat: harsonák is zengik a tél gúnyos *kenyeret! kenyeret!, tanulni! tanulni!* visszhang-kiáltásait, sántikálását a violák (brácsák) hangja kíséri, a friss föld szagát az angolkürt új melódiája jelzi. S kihűlt testét, mikor „a megfiatalodó föld magához szorította”, a fuvolákon alig hallható két magas hang búcsúztatta. A hangjegyekkel leírt kompozíció egy kamaradarab, mely ugyanezen év tavaszán, április első hetében készült. Öccse írja naplójában: „Józsi bátya este jön: s elég, ha várom és örülök... Tavaszi ouverture-je készülöben van (zongora négy kéz, két hegedű, pikoló, fuvola). A családnak írja. Mindannyiunknak jut szerep.” A szépen kidolgozott, piros színekkel díszített kézirat befejezési dátuma április 9. du. 1/2 2, s feltételezhető, hogy még aznap délután eljátszották a darabot. Csáth előírásából pontosan tudjuk a szereposztást is, e szerint: *fuvola Apa, I. hegedű Józsi, II. hegedű Dezső, Primo (zg.) Médi, secundo Anya, Csengettyű Laci*. Teljes a családi kör. Ennek a *Tavaszi ouverture*-nek azonban más a hangszerelése: nyoma sincs benne a szomorú elmúlásnak, harcossá megújulásnak, s ez a tavasz nem c-mollban könnyező, szentimentális lány: a partitúra ütemeiből idilli boldogság, békés derű árad felénk.

Csáth Géza – a szabadkai dr. Brenner József, orvos –, a Nyugat publicistája, a Világ zenei rovatának vezetője 23 éves korában, 1910 tavaszán adta be magának az első adag morfiumot. Siklós Albert egy évvel később, 1911 februárjában frissen megjelent *Hangszereléstanát* már enyhe mámorban (saját bevallása szerint 0,015 g szer bevétele után), reggelente az ágyban tanulmányozza. Nagy örömmel üdvözli, mert immár nyitva az út a dilettáns zeneszerzők előtt is, tanulhatnak hangszerelni. S ezt a tényt bizony nem szabad lekicsinyelni, hiszen egy egész sereg autodidakta így jut olyan ismeretekhez hozzá, melyekhez annak idején ő nem jutott. Megvan már a lehetőség arra, hogy a zene elmélete iránt érdeklődő „*otthon – vidéken – idő és mester híján egyedül képezze magát*”. Még ez év folyamán, zenekritikusi pályája betetőzéséként *Zeneszerzőportrék* címmel jelenik meg válogatása, és *Az elmebetegségek pszichikus mechanizmusa* címmel napvilágot lát az orvosi szakma nagy érdeklődését kiváltó tanulmánya. Mint színpadi szerző és egyben zeneszerző is, a főváros nyilvánossága elé lép: bemutatásra kerül a *Hamvazószerda*, az a „*merészebb technikájú álomjáték*” (Ignotus), melyben a színpadi játék szövetébe tudatosan belekomponált zenei hangzásokkal akarta fokozni a cselekmény szimbolikus hatását.

Am ezen a ponton az oly ígéretesnek induló pályáiv megtörni látszik. Megtorpan. Egyre több, számára nehezen érthető, nehezen megmagyarázható kudarc éri. Nem kapja meg a remélt tanársegédi állást a Moravcsik-klinikán, korszakalkotó Puccini-tanulmánya sem nyeri meg a hón áhított Greguss-díjat. „*De nem szabad csüggednem – jegyzi le naplójában –, tehetségemben bízom, és kitartással eredményt fogok elérni. Újra fogom kezdeni, ha kell százszor és ezerszer.*” Ez az újrakezdés azonban már nem megy olyan könnyen. Egyre

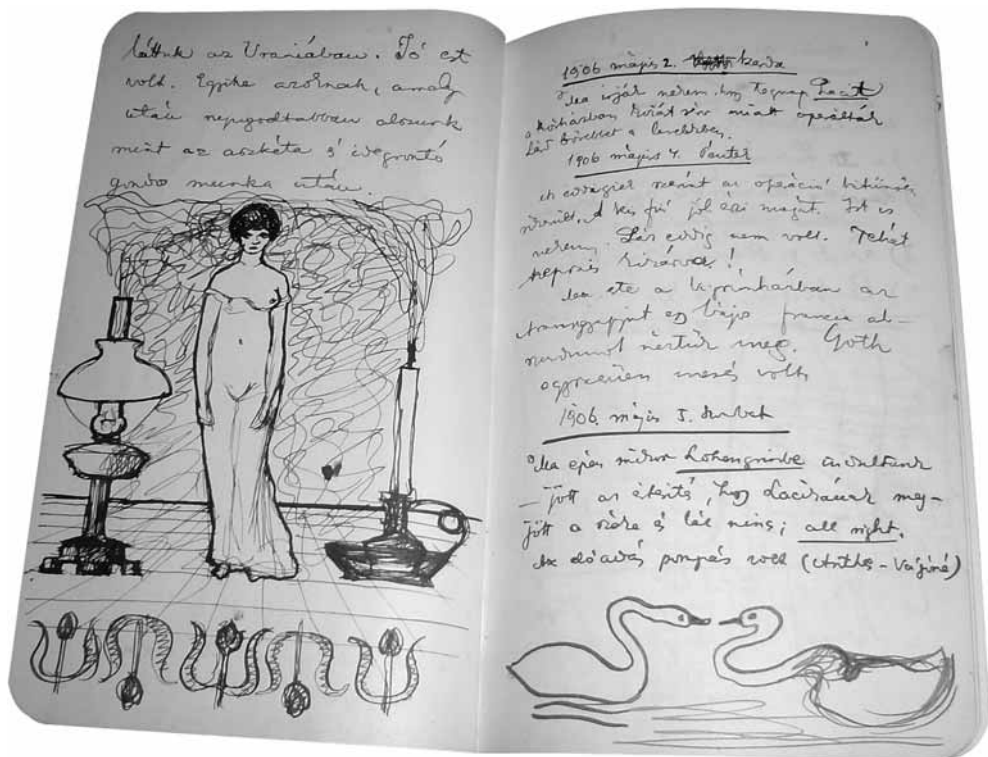
kevesebbet ír, s Budapest forró és aszfaltos poklából vidékre költözik. Csendes melankóliával gondol azokra a fiúkra, akik „kezdetben még örömmel és felfokozott várakozással hallgatják Beethoven első szimfóniájának bevezető akkordjait, mert ők is eljutnak abba az állapotba, amikor be fogják maguknak vallani, hogy néhány... tétel... kivételével, már alig tudnak a zenéért lelkesedni”. Szimbiózisban él a kábítószerrel, immár együtt gondolkodnak. De társa marad a zene, melyért ugyan már nem lelkesedik, mégis olyan szervesen beépült mindennapjaiba, hogy nem tud, nem képes elválni tőle. Alkalmoszerűen még komponálgat is, vagy javítgatja, rendezgeti kidolgozott, de zöld dolgait, színezgeti hangjegyeit. 1913. január végén írja naplójában: „amíg nem jön Bözsi a kis jasszlány leülök a Naplegenda mellé, melyet tegnap kezdtem, és hogy jobban élvezzem és **tovább tudjak menni** [Cs. G. kiemelése] az expozíció megkonstruálásával, veszek 0,002 P-t 4 % oldatban. Minden egészen jó volt, de csakhamar megbántam, mert szellemem élénksége elveszett”. Később már inkább csak játszik: örömmel hegedül vagy undorral zongorázik. 1915 márciusában pedig az esti fél hatos kábítószeradag bevétele után „sakk... utána következik a hegedülés. Egy órát játszom rendesen. Jelenleg Goldmark Concertóját, Mendelssohn hegedűversenyét, Lalo Symph esp.-ját tartom műsoron. Nem biflázom az egyes részeket, mint a virtuózok szokták, hanem kétszer háromszor eljátszom ugyanazt a kisebb nehéz vagy kétes részletet. Technikám így talán nem fejlődik olyan céltudatosan, de viszont a zenélésem is kevésbé, sőt talán egyáltalán nem hasonlít a kényszermunkához és favágáshoz, amely műveletek nézetem szerint a legközelebbi rokonai a virtuózok idegvesztő gyakorlatozásának. Hét órára harangoznak. Leteszem a hegedűt.” Leteszi a tollat is, lassan nem marad más, csak a meg nem valósított tervek sora. S a zene mint pszichikai izgatószer helyét átveszi a valóságosabb izgatószer, a morfium. A lelki démonoktól üldözött, testében meggyötört orvos-író utolsó ismert kompozíció-torzója a zenei hagyatékban fennmaradt, 1918-as datálású, Tavasz című egyoldalmi vázlat-töredék. Ez a tervbe vett új *Symphonikus kép-torzó* különös módon szimbolizálja az egész életművön végigvonuló ezerhangú, boldog kiteljesedés utáni vágyat, mely oly sokszor már karnyújtásnyira volt csupán, ám végül mégis beteljesületlen álmom maradt.

Csáth különös és ritka szenvedélyű lelke ingerlő titkokat rejtett. Számos kitűnő elemzés ellenére sem fogalmazható meg egyértelműen, hogyan és miként függött össze betegsége rendkívüli tehetségével, irodalmi, zenekritikai, orvosi teljesítményével, s nem tudhatjuk, hogyan alakul tovább élete, ha nem lesz oly fiatalon a kábítószer-mámor foglya.

Nem tudjuk, mi lett volna, ha folytatja orvosi pályáját, újabb és újabb novellái, zenekritikái látnak napvilágot. Nem tudjuk, mint teljesedett volna ki életműve, s rejtve marad, hogy a *szubtilis, elragadtatott, az örület és az álmom hátán mozgó lelkiállapotokon* túl mit vitt magával agyonhasznált teste kopott orvosi táskájában. És nem tudjuk, leírt hangjegy-kromoszómái ellenére sem: ha megfelelő képzésben részesül, zeneszerzői munkássága milyen irányban fejlődött volna tovább. Izzó zenei tehetsége mit engedett volna számára? Képműveletlen ötletei milyen kompozíciókban öltöttek volna testet? Esetleg „szilaj, szangvinikus, magyar stílusban” íródtak volna? Vagy a kezdeti próbálkozások

kiérlelt folytatásaként azt a *nervosus*, de az élet mindennapi fájdalomtól mentes hangzásvilágot érezte volna sajátjának, melyben meghallik a szél zúgása, a nád susogása, megszólal a természet maga? Nem tudjuk, ha elkészül áhított operája, teret nyert volna-e benne természet és művészet prózában oly sokszor megfogalmazott párhuzamossága, vagy verista novelláihoz hasonlóan a betegesen kifinomult harmóniák... érzéki hangszerelés, az emberi lelkek megmarcangolása – mint példaképe, Puccini operáiban – jutott volna nagyobb szerephez. Meg nem írt darabjai szervezett harmóniai és formai ismeretek birtokában, vajon hogyan feszegették volna a tonalitás határait; az elméleti felismerésen túl, vajon eljutott volna a tizenkét hang egyenrangú felhasználásáig?

Ámde tudjuk, hogy életének alig több, mint harminc esztendejébe beszorítva Csáth Géza – a szabadkai dr. Brenner József, orvos, író, zenekritikus – alkotásaiban irodalom, zene és festészet hármasságát egyvelegét meglepő egészként kezelve, s azt sajátosan elegyítve alapos természettudományos ismereteivel valami olyat hagyott az utókorra, amelyhez hasonló addig sohasem létezett.



Kéner Balázs

Szakmai barátság a század elején

Csáth Géza két ismeretlen levele Bíró Lajoshoz

Az idei Csáth-megemlékezésben több minden közrejátszott: elkészült az első magyarországi Csáth-emléktábla az író-orvos egykori munkahelyén, a mai SE Pszichiátriai és Pszichoterápiás Klinika kertjében 2005-ben, a Szabadkai Népszínház Budapesten is bemutatta nagy sikerű, *Emma* című Csáth-darabját 2006-ban, és 2007 márciusában került a mozikba Szász János alkotása, az *Ópium – Egy elmebeteg nő naplója*, amely külföldön is nagy sikert aratott. Nem volt megállás, a Nemzeti Színház 2008-ban mutatta be Elek Szilvia *A varázsló kertje* című dokumentumdrámáját, és készülöben van egy átfogó Csáth-honlap is.

Csáth Géza a Nyugat-korszak talán legérdekesebb és legélvezetesebb művésze. Juhász Gyula „a magyar Maupassant”-nak nevezte, Karinthy „nagy tehetségű író”-ról beszél, akinek „zenekritikáiban a legnemesebb irodalmi ízlés párosult komoly hozzáértéssel – modern volt, a szónak abban a valódi jelentésében, amivel az emberi kultúra ismeretének birtokában szólunk hozzá a kultúra fejlődéséhez”, s Kosztolányi így nyilatkozott róla: „Józsi unokaöcsém gyönyörűen fest és rajzol. Józsi csodálatosan hegedül, remekül zongorázik, zenét szerez, nagyszerű író, kitűnő orvos, pompás emberismerő, démonian mulatságos cimbora (...) Brenner Jóska családunk legtehetségesebb tagja...”

Ma már mindenki számára elérhetőek Csáth naplói, melyekben beszámol morfinizmusának történetéről, valamint különböző szexuális kalandjairól is. Az sem újdonság, hogy ő volt Bartók Béla első méltatója; Pucciniról írt tanulmánya pedig nemcsak itthon, hanem külföldön is elismerést szerzett – a zeneszerző levelezőlapon köszönte meg Csáthnak a méltató szavakat.

Zeneműveiről, képzőművészeti munkáiról, orvosi tevékenységéről, leveleiről viszont még keveset tudunk. Sajnos Csáth Gézára is rátelepedett a feledés homálya, sőt, egy időre a „gyanús írók” közé is bekerült: Németh László például a sznobok kedvenceként beszélt róla; csak azért emlegetik, hogy műveltségüket, választékos ismereteiket fitogtassák. Persze ezen nem is lehet csodálkozni, hiszen 1932-ben Csáth már teljesen elfeledett író volt – halála után 13 évvel.

Novelláit sikerült egy kötetben összegyűjteni, naplóinak kiadását a szabadkai Dér Zoltán vette kézbe – ezekben Csáth levelezései is napvilágot láttak. De sajnos még mindig találunk szétszórva ismeretlen írásokat: Szegeden, a Magyar Tudományos Akadémia levéltárában, az Országos Széchényi Könyvtárban, Szabadkán és a Petőfi Irodalmi Múzeumban is.

Az itt közreadott, eddig publikálatlan levél a Petőfi Irodalmi Múzeum kéziratárának 1994. évi szórványából való, V.5365/23/1-es jelzettel, 22,4×17,3-as levélpapíron, autográf tintairással. Ahogy a dátum is mutatja, Csáth Géza 1909. május 22-én írta a címzettnek, Bíró Lajosnak:

Szombat
1909. V. 22.

Kedves Lajos

A Férfiaktól el vagyok ragadtatva. Bizonyítva láttam tegnap este azt, – amit néhányan tagadtak – hogy a te embereid egész emberek és realis karakterek. Ezenkívül pompásnak találtam a konstruálást és a stílust. Az alakok, csupa bravúrus portré!.. És a fejlődésben valami komoly erő, amely állandóan reprezentálja az írói arc kontúrjait! Nagyon örülök a szép sikereidnek.

Melegen üdvözöl tisztelőd

Csáth Géza

Csáth a diplomája megszerzése után, 1909. június 25-től 1914-ig (kiseb-nagyobb megszakításokkal) a Moravcsik Ernő által vezetett Budapesti Elme- és Idegkórtani Klinika gyakornoka volt a Balassa utcában – egy korábbi tanulmányomban már feltártam, hogy Csáth az épületben lakott és alkotott is.

A levél még az ezt megelőző korszakból, az egyetemi évek utolsó hónapjából való, amikor Csáth Géza unokabátyjánál, Kosztolányi Dezsőnél lakott rövid ideig, a József körút 71.-ben. Sajnos az író-orvos naplói közül csak az 1912–13-as és az 1914–16-os háborús írásai ismeretesek, így nem tudhatjuk, mit jegyzett fel még magának az adott napon, 1909. május 21-én Bíró darabjáról.

Bíró Lajos életkora szerint a Nyugat nemzedékéhez tartozik, Ady talán legjobb barátja volt. Bíró már viszonylag fiatal korában a legnagyobb magyar novellisták közé sorolták. Színpadi sikerei vetélkedtek a legsikeresebbekével, regényeit a legkelendőbb olvasmányok közt emlegették. A Budapesti Napló társszerkesztőjeként ismerkedett meg az ugyancsak elismert novellista Csáth Gézával. Ady Endre 1905 februárjának elején (párizsi hazatérése után) kezdett dolgozni a Vészi József által vezetett lapnál, s még abban az évben, augusztus 7-én Lengyel Géza, Szini Gyula és Hegedüs Gyula társaságában Csáth Géza is az újsághoz szerződött. Csáth csaknem két évig volt a Budapesti Napló munkatársa. A közös munkáról Kosztolányi Dezső is beszámolt 1907-ben: „...a környezet bátorított. Költők, regényírók és novellisták dolgoztak itt, Ady Endre, Szép Ernő, Kabos Ede, Bíró Lajos, Lengyel Géza, Hegedüs Gyula. Egyik asztalnál Csáth Géza Wagnert és Puccinit füttyörészte, a másikon tudósok vitatkoztak Herbert Spencerről és Nietzschéről.”

A levélben említett darab (*Férfiak*) Bíró Lajos első fontos műveinek egyike, amit a Nemzeti Színház mutatott be 1909. május 21-én. A Nyugat XII. számában Fenyő Miksa is beszámol a sikeres színmű előadásáról: „Ami ebben a darabban történik, az érdekli, megragadja az embert. (...) Suggestív ereje van.” Ahogy Csáth is megemlíti a levélben Bíró karaktereit („a te embereid egész emberek és realis karakterek”), úgy Fenyő is felhívja a figyelmet erre: „Típusoknak

mondották némelyek Bíró férfait, holott egyéniségek; a merevségük, az a körrülmény, hogy állandóan egy kiugró tulajdonságokkal vannak felénk fordulva, olybá tüntetik fel őket, mintha egy bizonyos fajtának a symbólumai volnának.”

Nem meglepő, hogy elnyerte Csáth tetszését a színmű. Az író-orvos már ekkor elkezdte behatóbban tanulmányozni az elme rejtelmét és a freudi pszichoanalízist; Bíró darabjában a szereplők személyiségével és annak változásával is foglalkozik – a kor kezdődő divatjának, a lélekelemző írások előzményének tekinthetjük ezt a művet.

A második, eddig publikálatlan Csáth-levél ugyancsak gratuláció Bíró művéhez – ez már 1910 decemberéből való, szintén a Petőfi Irodalmi Múzeum kéziratárából, V.5365/23/2-es jelzettel. Hasonlóan az előzőhöz, ez a levél is 1994-es szórvány hagyaték, autográf tintairással. Csáth egy félbehajtott 16,9×26,4-es levélpapírra írta sorait – a levélhez egy kézzel megcímzett, bélyeg nélküli, 9,1×14-es boríték is tartozik.

Ngy.

Bíró Lajos
úrnak, író

Budapest
Buda, Oszlop u. 33.

Budapest
1910. XII. 11.

df
Bíró Lajos
úrnak, író
Budapest
Buda. Oszlop u. 33.

Kedves Lajos!

Új darabodat a „Sárga liliomot” tegnap láttam. Nagyon tetszik nekem, néhány jelenete pedig egyenesen elragadó.

Szívből gratulálok a nagy drámaírói fejlődésedhez, amelyről a darab tanúskodik és a nagy sikerhez, melyet tegnap a hetedik táblás ház már biztosan bizonyított.

Melegen köszönt
Őszinte tisztelőd:

Csáth Géza

Bíró Lajos *Sárga liliom* című háromfelvonásosát 1910. november 30-án mutatták be a Magyar Színházban. Nem az első színpadi drámája volt ez Bírónak – elismert íróként üdvözölte a színházi életet. Az irodalmi és drámai anyag arról a korszakról szól, amit Bíró Adyval szívott magába még Nagyváradon: rossz kompromisszumokra éhes polgárság, gögös nemesség, rangkorság és

szolgalelkűség. Ebbe a világba tör be a szerelem, mely megváltoztatja egy romlott, elkényeztetett nagyherceg és egy zárdából éppen kiszabadult polgárlány életét. Az irodalomtörténet a polgári kritikai realista drámaírás egyik legjobb magyar darabjának tartja a művet – még ma is nagy sikerrel játsszák a színházak.

A levelek tartalmi részén túl érdemes összehasonlítani a két kézírást: az 1909-est és az 1910-est. Az első még kiegyensúlyozott íróról árulkodik, a második viszont zilált, zavaros elmére utal: a sorok összefolynak, nehezen kerekíti a betűket, olvashatatlan szavakat ír. Nem véletlen, hisz Csáth naplójából tudjuk: 1910. április 10-én, reggel ½ 6-kor szúrta magába az első morfiomos fecskendőt – s onnantól rabjává vált a szernek. A második levél keletkezésekor tehát Csáth Géza pontosan 8 hónapja élt a bódító hatású fájdalomcsillapítóval.

Köztudott, hogy Csáth színikritikákat, esszéket is írt. Bár az említett Bíró-darabról nem közölt írást, a Polgár 1910. január 16-i számában beszámol a drámaíró másik művéről és magáról a szerzőről: „Bíró Lajos, aki mint drámaíró a múlt év májusában mutatkozott be a Nemzeti Színházban [az első levélben említett darabról van szó – K. B.], ezekben az új dolgaiban kiforrott színpadi tehetségnek látszik.”

Sajnos Bíró Lajos egyik válasza sem áll rendelkezésünkre – érdekes lenne elemezni a gratulációk fogadtatását is, talán ez is feladata az irodalomtörténetnek. Az viszont így is tény, hogy Csáth rendszeres levelezéssel tartotta fent a barátságokat, munkakapcsolatokat, s Bíró Lajos *Férfiak* című színpadi darabja és a *Sárga liliom* is nagy hatást gyakorolt Csáth Géza további írói munkájára.



A Budapesti Napló munkatársai (balról jobbra): Erős Gyula, Pfeiffer Ignác, Lengyel Géza, Rózsa Miklós, Bíró Lajos, Kabos Ede, Csáth Géza, Hegedűs Gyula és Kosztolányi Dezső

Danics Zoltán

Az elmeorvos tébolya

Nem túl szofisztikált humorú emberek gyakran viccelődnek azzal, hogy a pszichiátert és a bolondot csak az különbözteti meg egymástól, hogy az egyiknél vannak a kulcsok, illetve az orvos felé nyílnak az íróasztal fiókjai. Otromba tréfa, de be kell lássuk, van némi alapja. Különösen Csáth Géza, alias Brenner doktor példája mutatja, mennyire valós lehet a pszichiáter pszichés érintettségének kérdése. No persze nem úgy van ez, mint a másik szólásban, hogy aki bemegy a malomba, maga is lisztes lesz. Sokkal inkább van szó arról, hogy abba a bizonyos malomba már eleve olyan emberek mennek, akik érzékenyek a mentális zavarokra. Érzékenyebbek és sérülékenyebbek. Ebben közösek a pszichiátriai betegek, a pszicho-szakemberek és a művészek.

Csáth kortársa, a pszichoanalitikus Hollós István *Búcsúm a Sárga Háztól* című írásában (Cserépfalvi, 1926) ekképpen fejezi ki az említett érintettséget:

„Mert mindannyian egyszer, valahol félelmetes ködben szunnyadtunk, ahonnét nagy ajjal-bajjal verekedtük fel magunkat a mába. De a mából visszamenni nem bátorságos. Hárman mégis visszamerészkedtek a ködbe: a Hős, aki megverekedett vele, a Költő, aki mesét szőtt belé, az Elmebeteg, aki elveszett benne.

Az elsőt csodáljuk, a másodikban gyönyörködünk, a harmadiktól rettegnünk, mert valamennyien voltunk hősök, voltunk költők és tudom, Barátom, hogy ezt most másképp kellene mondanom, de az igaz és mégsem bántó szót még nem sikerült megtalálnom erre... igenis voltunk egyszer – mint az elmebetegek.”

Csáth/Brenner író volt, pszichiáter és különösképpen érzékeny, kreatív, de ugyanakkor igen sérülékeny ember, akinek vulnerabilitása súlyos morfindependenciába torkollott, majd paranoid pszichotikus zavarrá, féltékenységi tébollyá fejlődött és tragikus véghez vezetett.

A lélek érzékenysége és a művészi vagy más tehetség gyakran karöltve járnak. Nem minden lelkiileg labilis ember válik művésszé, de kiegyensúlyozott pszichéjú személyek ritkán képesek gyöngyöt izzadni magukból. Kierkegaard így látja a művészt:

„Szerencsétlen ember, aki mély kínokat rejt a szívében, de ajkai úgy vannak formálva, hogy miközben sóhajok és kiáltások hagyják el, mindez úgy hangzik, mintha szép muzsika lenne.”

„Sorsa hasonló ama szerencsétlenekéhez, akiket Phalaris bikájában lassú tűzön kínoztak, üvöltözésük azonban nem juthatott el a türannosz fülébe, hogy rémítse őt, számára ez édes muzsikának hangzott.”

Brenner József tehetsége magvait már gényjeiben hordozhatta, hiszen családja tagjai (*„Iszonyú átkunk van nekünk a lelkünkön, nekünk, kikben Brenner vér csörgedez”*) között több kiemelkedő művészt és tudóst találhatunk. Unokatestvére volt pl. Kosztolányi Dezső, de van a rokonok között kulturális miniszter és pszichoanalitikus is.

Már serdülő korában verseket írt és kiemelkedő tehetséget mutatott zenében, képzőművészetben (festészetben) egyaránt. Ügyvéd apjának zeneszeretete benne is folytatódott, de nem lévén türelme a gyakorláshoz, inkább zeneszerzésre és zenekritikák írására adta a fejét. Emellett rajzolt, festett és egyre többet írt. Első írása tizenhat éves korában jelent meg.

Tizenhét évesen leérettségizett és minden művészi talentuma ellenére, vagy talán éppen azt kompenzálандó, a budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem orvosi karára iratkozott. Döntésében az is közrejátszhatott, hogy zeneakadémiai felvételije nem sikerült, és mint a tehetséges, de labilis lelkületű emberek gyakorta, a kudarcot rosszul tűrte, ezért a frusztrációval fenyegető helyzeteket kerülni akarta. Egy írásában meg is említi, hogy nem bízott eléggé zenei tehetségében. Az orvosi hivatás választása praktikus előnyei mellett a segítő szakma lelki kiegyensúlyozó hatását is biztosította számára, ideig-óráig.

Az egyetemet kiváló eredményekkel végezte, noha közben a Budapesti Napló zenekritikusaként is működött és *A varázsló kertje* című novelláskötetet is kiadta. 1909-től az egyetem újonnan megnyitott Elmekórtani Klinikáján bentlakó gyakornokként dolgozhatott Moravcsik professzor mellett, aki nagyra tartotta tehetségét. Tanársegédi kinevezésére azonban az 1910-től egyre elhatalmasodó morfin-addikciója miatt nem kerülhetett sor. A szer hatásairól, a morfinizmus okozta gyönyörökről és gyötrelmekről kivételesen plasztikus, saját élményű képeket festett naplójában és néhány novellájában (*Az ópium*). Ugyancsak érzékletesen írja le a kábítószerfüggő kétségbeesett próbálkozásait a leszokásra és az elcsüggesztő visszaeséseket, önnön vergődését. A szerre való rászokása látszólag a tudóbajtól való félelme miatt történt. Ma azonban már tudjuk, hogy egy tényező nem elegendő az addikcióhoz, hanem kell legyen genetikai, biokémiai és személyiségbeli alapja is. Bizonyos diatézis (hajlam), idegrendszeri sérülékenység talaján fejlődhet ki stresszhatásra, ami Brenner esetében az apicitis (tüdőcsúcshurut) hamisnak bizonyult gyanúja lehetett.

A méreggel való birkózása visszavetette ugyan orvosszakmai fejlődését, előmenetelét, de művészi kreativitása ekkor teljesedett ki, szenvedései közepette. Csodálatos és borzongató világokat festett novelláiban, megjelenítve az emberi lélek tudattalan rétegeit is, a pszichoanalízis feltárta eladdig ismeretlen univerzumot.

Színműveit bemutatta a Magyar Színház és állandó zenekritikusi munkája volt szaklapokban. Puccini-tanulmánya a világhírű és ünnepelt zeneszerző figyelmét is felkeltette.

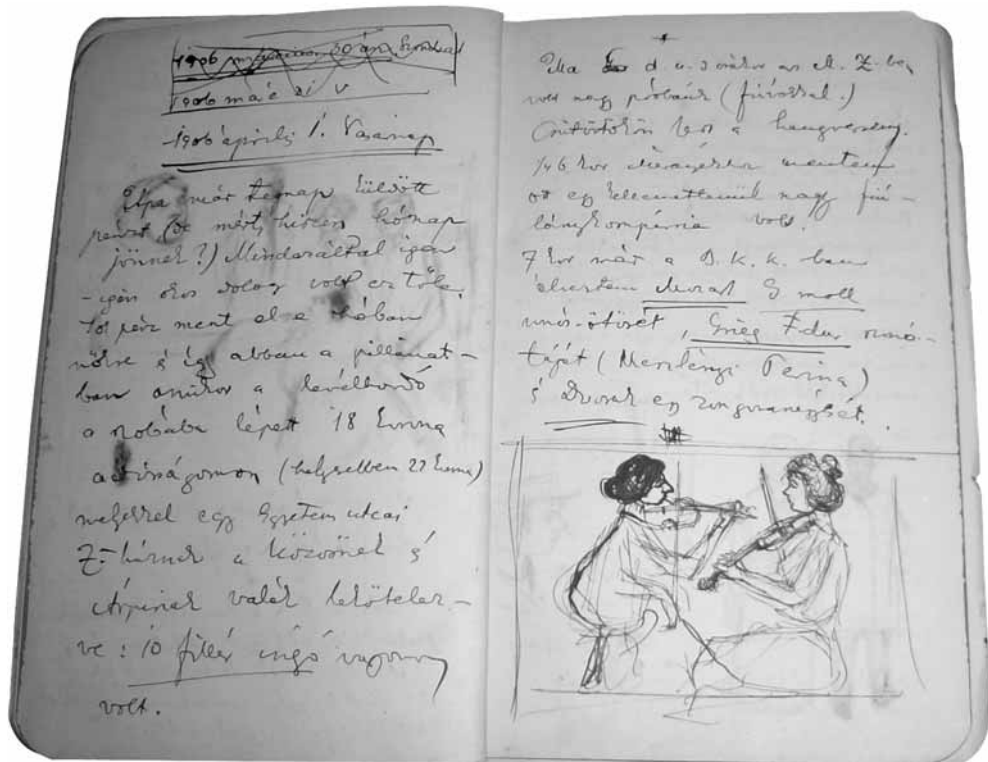
Művészeti írásai mellett érdekes módon pszichiátriai tanulmányai, publikációi – pl. *Az elmebetegségek pszichikus mechanizmusa* – is elismerésre találtak. Ez azért figyelemre méltó, mert a kábítószer rendszeres használata és a dependens állapot gyors leépüléshez szokott vezetni. A megőrzött magas szintű munkaképesség és relatíve jó szociabilitás arra utal, hogy Csáthnak volt miből leépülni, maradt még tartaléka néhány évre elegendő, hogy addig fantasztikus kincsekkel ajándékozza meg az utókort.

Persze a test és a psziché nem csalhatók meg sokáig, és a lelki labilitás is előbb-utóbb egyensúlyvesztéshez vezet. Brenner doktor először csak nem kapta meg a tanársegédi kinevezést és egyre több fürdőorvosi munkát vállalt, amely, valljuk meg, nem jelentette a szakma csúcsát, noha sok izgalmas ka-

landdal járt. Feltéve ha valósnak hisszük a csábítási történeteket és nem az írói munkásság részének. Aztán végérvényesen eltávolodott a pszichiáteri karriertól és körorvos lett, a fővárostól egyre távolibb falvakban.

Közben családi nyomásra vagy önmaga belátása miatt pszichiátriai betegként került zárt intézeti elvonókúrára, többször is.

Míg végül elérkezett a katasztrófális kifejllet. Elhatalmasodott rajta a féltékenységi téboly, a paranoid pszichózis. Erről gondolhatjuk azt is, hogy a többéves kábítószerhasználat folyamányaként történt, de ugyanakkora valószínűséggel lehetett a génjeiben és a pszichéjében hordozott hajlam következménye is. Ezt utólag csak vakmerő felelőtlenek tudnák eldönteni. Mindenesetre 1917-ben véglegesen fölmentik a katonai szolgálat alól és Regőcén telepednek le feleségével, Jónás Olgával, aki 1918-ban lánygyermeket szül. Brenner már nem képes úrrá lenni elhatalmasodó gyanakvásán és naplőfeljegyzéseiben feleségét szajhának nevezi, aki mástól szült gyereket. 1919 áprilisában zaklatott állapotban elvonókúrára kerül a bajai kórház elmeosztályára, ahonnan júniusban megszökik és hazagyalogol Regőcére. Július 22-én revolverrel megöli feleségét és öngyilkosságot kísérel meg. Egy szerb katonaoorvos megmenti és a szabadkai kórház elmeosztályára viszik. Innen szeptember 11-én megszökik, és mikor a határnál a katonák feltartóztatják, halálos adag kábítószerrel vesz be (Pantopont) és távozik ebből a világból. Fantasztikus és fájdalmas életút ér szomorú véget, valószínűleg törvényszerűen.



Harmatta János

Egy tékozló élet hatalmas tárlatai*

120 éve született Csáth Géza, alias Dr. Brenner József, a sokáig elfeledett író, zenekritikus és orvos, akinek emlékét ez a tábla hirdeti itt mögöttünk a falon.

Itt élt, ebben az épületben, és itt dolgozott, ide kapcsolódnak rövid orvosi pályafutásának jelentős évei.

Életműve, írói, zenekritikusi munkássága az utóbbi évek kutatásai és műveinek újrakiadása alapján kezd kibontakozni előttünk.

Ebben az épületben dolgozott azzal a betegével, akinek betegségétörténetét elsőként írta le és jelentette meg analitikus szemlélettel, Jung hatása kétségtelenül kimutatható. A könyvnyire sikeredett esetleírás a kor szintjén elfogadott tudományos munkának is számított. Kétségtelenül az egyik első, a pszichoanalízis akkori szemléletével folytatott elemzési kísérlet G. kisasszony kórtörténetének és körlefolysának követése. Olyan, mint egy másfél éves kezelési szakasz leírásával és G. kiasszony naplórészleteivel kiegészített részletes kórrajz.

Joggal írja Brenner József kolléga, a szerző, alias Csáth Géza, hogy tudtával ez az első részletes és teljesen keresztülvitt paranoia-analízis. Freud híres Schreber-esettanulmánya, ami 1911-ben, tehát szinte egyidejűleg jelent meg, a beteg napvilágot látott naplójának utóelemzése volt, nem pedig – mint Csáth Gézánál – a betegségállapot személyes végigkísérése. Csáth messze túlment az eset tüneti megrajzolásán, igyekezett az élettörténetből érthetővé tenni a tünetek kialakulását. Kezelésről viszont nemigen olvasunk az esettörténetben.

Eltekintve a korai pszichoanalitikus megállapítások mai relevanciájától, melyek részletezése messzire vezetne, Csáth Géza esetleírása egyedülálló kordokumentuma a klinika akkori kezelési és orvosi dokumentációs rendszerének. Orvostörténeti jelentősége igen nagy.

Az *elmebetegség pszichikus mechanizmusa*, amelyet Dr. Brenner József néven írt, és ezért sokáig nem sikerült beazonosítani, 1978-ban *Egy elmebeteg nő naplója* címmel jelent meg. Ekkoriban került a nyilvánosság elé József Attila *Szabad ötleteinek* jegyzéke is. Akkoriban mindkettőt nagy izgalommal olvastuk, később Csáth *Naplóját* is. Ezek a naplók, amelyek akarva-akaratlan sok szabad asszociációs elemet tartalmaznak, mint önelemző írások, hasonló elemző gondolatokat indukálnak az olvasóban, akárcsak a szürrealista festők képei.

Mai szemmel a pszichoanalitikusok Csáthot a korai pszichoanalízishez kötődő, azzal foglalkozó írónak tartják, aki maga nem volt pszichoanalitikus. Nem is szerepel sem az 1913-ban alakult Magyar Pszichoanalitikai Egyesület névsorában, sem később, 1918-ban a Budapesten tartott V. Nemzetközi

* Emléktábla-koszorúzás Csáth Géza születésének 120. évfordulója alkalmából, 2007. február 13.

Pszichoanalitikus Kongresszus résztvevői között. Nincs adatunk erősebb pszichoanalitikus szakmai kapcsolataira sem. Naplója ugyanakkor nem zárja ki egy pszichoanalitikus kezelés lehetőségét, bár szanatóriumi kezelése nem ebbe az irányba mutatnak. Betegségének elhatalmasodása miatt Freudnál tervezett kezelése végül is az ő ellenkezése miatt nem valósult meg. De a hazai pszichoanalízis – már Ferenczi Sándor könyvismertetését követően – mindig számon tartotta és értékelte Csáth esetközlését.

Életében, sorsában sajátos ellenfeszülő erők tragikus játékának vagyunk tanúi. A kibontakozó fiatal élet perspektívája, az új írást nyitott orvos, a szellemsen szárnyaló gondolat, a több szálon is megmutatkozó tehetség és e mögött a mélyben önsorsrontó és öndestruktív viszony saját magához, mely szinte előre látja és megírja sorsát, amelyet ugyanakkor maga is alakít – már ameddig ezt az alakítást önkaratúnak lehet tekinteni.

Orvosként nem könnyű Csáth Gézáról megemlékezni. Ugyanis egyszerre kell látnunk benne a tehetséges kollégát és a nehéz páciensét. Aki a hatalmas ambíciói mellett elkötelezetten lett függő, és emiatt életműve torzó maradt. Ennek feszültségét maga is érezte, és *Naplójában* világosan leírta: „Tehetségemben bízom és kitarással eredményt fogok elérni. Megalkudni, lemondani (egy kényelmes, szép és gazdag életről) ma semmi kedvem... *Még mindig látom és előttem van az irodalmi világsiker, egy könnyű és fényesen dotált fürdőorvosi állás, szép hotelben, terasszal, fehér teniszcipő, jó szivar, finom hálószoba, elképesztően elegáns rendelő, könyvek, finom, nem szorgalmas, de mindig előre haladó irodalmi működés, zene, harmincéves kor körül az első opera vagy némajáték, teljes nagyzenekari apparátussal, München, Párizs, utazások, német premierjei a darabjaimnak, később gyerekek, egy-kettő, mindaz a boldogság, ami e pillanatban, mikor enyhe hányingerem van a mai nagy dózis következtében, elérhetetlennek, soha el nem jövőnek tetszik.*”

*

Csáth Géza életének nagy ígérete és tragikus torzója halála után feledésbe merült. A késői utókor hozza elő és építi fel újra ezt az életművet. Miért ez a hosszú, lappangó feledékenység?

Megrendítő lehetett az a küzdelem, ami a hanyatló, pusztulásba rohanó fiatal tehetségért folyt a családi-rokoni körben, de barátok, ismerősök révén is. És hatalmas lehetett a tehetetlenségérzés is, amikor minden erőfeszítés hiábavalónak bizonyult, minden lépés rövidebb lett a kellenél.

A tragikus végkifejlet, amelynek drámájában a novellák képei szinte forgatókönyvszerűen valósultak meg, lezárta a környezet számára ezt a tehetetlenségérzéstől, büntudattól gyötört szakaszt. És ekkor jött a felejtés köntösébe burkolózó megkönnyebbülés.

Csáth Géza, alias Dr. Brenner József patográfiájának összeállítása még várat magára.

Csáth életre kelt műveiben és az utókor emlékezetében is.

Most, annyi évvel később egymásra rakjuk a könyveket, újraolvassuk a műveit, elemezzük az életrajzát és kutatjuk a rejtett indítékokat, a lélek bugyrait, az írói tehetség és a tékozló élet hatalmas távlatait.

Vajon rábukkanunk-e a húszmillió évre?

Mirnicz Zsuzsanna–Heincz Orsolya

Az Elérhetetlen keresése

A korai sérülések jelentősége
Csáth Géza pszichobiográfiájában

Az elemzés célja Csáth Géza élettörténetének legfontosabb pszichológiai momentumait rendszerbe foglalni, kiemelve azokat a fontosabb motívumokat, amelyek életének alakulását meghatározták. Noha dinamikus szemléletű feldolgozásról van szó, a családterápiás elméletek szempontjai is megjelennek, s nem elsősorban a pszichoanalitikus gondolatkörből kiinduló következtetések, hanem rendszerszemléletű és klinikai pszichológiai megfontolások hangsúlyozódnak.

Csáth Géza koraszülöttként, hét hónapra születik, s mivel az édesanya a szülésnél mellhártyagyulladásra kap, a korai fontos kötődési időszakot dajkával tölti. *„Születésemkor anyám mellhártyalobot kapott.”* *„Ezért születtem én 7 hónapra, és ezért kellett dajkától szopnom.”* Édesapja folyamatos anyagi gondokkal küzdő ügyvéd. A házassággal kapcsolatos adatok arra engednek következtetni, hogy a szülőket valódi érzelmi kötelék fűzte össze.

A korai anya-gyermek kapcsolat problematikusságát fokozza, hogy nyolc év alatt három testvére születik az anya ismétlődő betegségei mellett is. Decsy Etelka szívbetegsége régtől tudott, de küzd ellene: noha többször is kórházi kezelésre és ágyynyugalomra szorul, az egészséges időszakokban kirándul, zenél. Ő a legelső, aki a zene szeretetét érzékelteti a gyermek Józsikával. Két kisebb gyermekét már szoptatja.

Az anyáról Csáthnak a halál kivételével gyakorlatilag nincs emléke. Nyolcéves, amikor elveszíti, amit szenvtelenséggel él meg és dokumentarista naturalizmussal érzékeltet. Egy füzet mintáját idézi vissza arról az estéről. *„Halála előtti este odahívott mindhármunkat az ágyához, és bágyadtan, de szenvedélyesen megcsókolt mindenikünket, kétszer is. Emlékszem, hogy teljesen közömbös voltam.”*

A trauma tényszerű „beégetődése” az érzelmi feldolgozás teljes hiányára utal, ekkortól kezdődik Csáth életében a „kívülálló” érzelemmentes nézőpontjának felvétele.

Az apa másfél évig gyászolja gyermekeivel együtt feleségét, napi rendszerességgel járnak a temetőbe. Ezután, deklaráltan a gyermekek érdekében, új asszonyt hoz a házhoz, akit ünnepélyes körülmények között fogad. A *Mostoha* című Kosztolányi-mű tervezetéből érzékelhető, hogy a gyermekek nem fogadják el őt, a kölcsönös alkalmazkodási törekvések ellenére. A próbálkozások kudarcát jól érzékelteti, hogy az új anya a „kapott” gyermekeket nem érzi magáénak, két és fél év leforgása alatt újabb két gyermeket szül a családba, s ezzel biztosítja anyai pozíciójának szilárdságát.

Csáth szorongó gyermek és iskolás egy teljesítményorientált, ambiciózus, művészetkedvelő és betegségtől féltő családban. Gyermekeiket elsősorban

öccse, Dezső, és barátja, Kosztolányi, valamint a rokon Decsy fiúk társaságában tölti. Gyermekkori naplói nem annyira kapcsolatait, mint inkább művészszeretét, iskolai törekvéseit, bimbózó szerelmeit hangsúlyozzák. Érzelmi szálak is elsődlegesen ezekhez a területekhez fűzik.

Feljegyzésekből arra lehet következtetni, hogy édesapja szigorú kontrollt gyakorol, nemritkán indulatos is. A nagy családban ez részben szükség-szerű; a szoros kontaktus valószínűsége ellen szól, hogy az apát nem, vagy alig említi a gyermekkori naplói-ban. Ebben az időszakban Csáthnak pótanya-figurája van, akiről csak huszonvalahány évvel később, ám nagy szeretettel emlékezik meg: az apai nagyanyja.

A család életvitele a polgári családokéhoz hasonlóan, igényes. A teljes családot, főként férfitagjait, intellektuális-művészi beállítódás jellemzi, ez az érzelm kifejezés csaknem egyedüli tere (mind Csáth, mind öccse visszaemlékezései alapján).

A Brenner családban három jól körvonalazható téma ábrázolódik, amely a napló- és levéljegyzeteken gyakorlatilag végigvonul: mindennek előtt a betegség – egészség. A család nagy hangsúlyt helyez a fizikai egészségben való megmaradásra, a betegségek kivédésére, ami a XX. század elején haladónak számít. A családi gondoskodás elsődleges megnyilvánulása – a nagyanya és a mostoha részéről – az etetés, gondoskodó táplálás, így a levél- és naplójegyzetekben visszaköszönő téma – elsősorban az egyetemi évek alatt – a tárgyak és táplálék adásával való gondoskodás. Amellett is, hogy a korabeli szociokulturális hatások ebben közrejátszhattak, szükséges itt is megemlítenünk az orális öröm motívumát. Harma-

dik motívum a művészetkedvelés és a művészet aktív művelése, amely a családban közös tevékenységet is jelent, mint említettük, az érzelm kifejezés elfogadott „helye” és „ideje”.

Összegezve az apai és anyai hatásokat, Csáth gyermekkorából az anya reális emléke – és vele kapcsolatban, a pozitív emlékek – hiányoznak. A múltból elsősorban a tüdővéasztól való félelem és a naturalisztikus egyszerűséggel megélt halál kap hangsúlyt. A szeretet elsődleges tárgya szorososan összefonódik az egzisztenciális szorongás képzetével. Az érzelmi és biztonságihiány, a valódi szeretet lehetősége ebben a kontextusban elveszítettnek látszik.

Érzékelhető az anya iránti rejtett büntudat számos momentuma.

A fiatal Csáth egyik novellájában (*Találkoztam anyámmal*) az anya a születéskor hal meg, tehát közvetlen módon a gyermekének létezése öli őt meg. Itt még erős érzelmgazdagságról, szeretetvágyról tanúskodnak az író sorai. Serdülőként érzésvilágában megjelenik a hála, az anyához való fohászkodás nehéz helyzetben, hogy aztán, a morfinista időszakban teljesen eltűnjön a korai életkorra való emlékezés. Utolsó éveiben idézi fel Csáth újra édesanyját, ígérve: az ő halála napjára talán abbahagyja a szerhasználatot. Ez végül nem következik be.

Az elhagyó, azaz meghaló anya felé irányuló agresszív fantáziák a fiatal felnőtt kori novellákban mindinkább helyet kapnak. Az *Anyagyilkosság* – amelynek idején az író valószínűleg már ismerte az analitikus tanokat – teszi híressé az írot. E novellában a főhős fiúk már direkt módon okozzák az író által megformált, közömbös édesanya halálát, teszik ezt ugyanazzal a szenttelenséggel, ahogyan ő maga végignézte az anya halálát.

A dráma sokatmondó – végső soron előrevetíti Csáth történetének végkifejletét is, amiről később szólunk. A szeretetében megcsalt gyermek kegyetlenségének lehetünk tanúi. A novella érdekessége, hogy a gyermekek hidegvérű agressziója miatt az olvasó jeges döbbenetet, szorongást, nyugtalanságot érez – szinte a gyermekek helyett, mintha ő maga lenne az érzelmileg kiürrült gyermekek „terapeutája”.

Az elszenvedett gyermekkori trauma tehát az *Anyagyilkosságban* passzív átélésből aktív cselekvésbe fordul: a szereplők tevőlegesen, és nem csak fantáziában ölik meg anyjukat, ily módon megismételvén Csáth életének traumatikus gyermekkori motívumát. Ez is egy feldolgozási kísérlet, a trauma ismétlési kényszerétől motiváltan. A novellában már erősen érződik a nő iránti súlyos ambivalencia. A gyermekek szadizmusa a szerző más novelláinak is tárgya (pl. *A kis Emma*), ezekben hasonló szenvtelen-séggel ír.

(„Kifogyhatatlanul érdekelte őket a fájdalom misztériuma. Nemegyszer megkínózták egymást is.” „Ahogyan lehúzták magukhoz a leányt, csókolták, harapták, ölelték... ütni kezdték, csipkedték, leszorították, hengergették és megkínózták...” – Anyagyilkosság)

Vajon ki lehet ez a szadista, kegyetlen gyermek? A válasz egyszerű és egyértelmű.

Vajon Csáth apaképe alkalmas-e rá, hogy a terhelő anyai hatásokat elensúlyozza? Az apa kontrolláló, érzelmi szempontból távolságtartó ember, ugyanakkor rendkívül érzékeny – írja róla maga Csáth egyik levelében. Apa és fia művészeti érdeklődésükben találkozik, egyéb tekintetben az apa érzelmi szempontból teljesítmény-

orientált, ambiciózus és elfoglalt emberként jelenik meg a naplókban, aki a gyermekek nevelését nem érzi feladatának, általában visszafogott, s ugyanakkor szigorúan (például étel- és szeretetmegvonással – ez a kettősség is sokatmondó!) büntet. Támogató szeretete ismét az adásban nyilvánul meg (például pénzadomány), ugyanakkor elvár, követel a fiától. Csáth utolsó éveiben, a szerfűgges hatására véglegesen eltávolodnak egymástól.

A gyermek Csáth romantikus szerelmeitől a felnőttkori szexualitás felé haladva, éles hangsúlyváltás érzékelhető a naplók és levelek belső világában. Az egyetemi évek alatt, és elsősorban ezek után, a nőekkel való kapcsolata egyértelműen szexcentrikus kezd lenni. A nő nem más jelentenek a fiatal orvosnak, mint élvezetet, amelyre mértéktelen mennyiségben vágyakozik, és amelyhez kényszerűen, napi rendszerességgel nyúl. Nem ő választja a szexualitást, hanem ösztönei sodorják, szorongásaitól és bizonytalanságaitól, de akár minimálisan rossz közérzetétől is a nők mentesítik. Válogatás nélkül közösül szobalányokkal és úriasszonyokkal, férjes nőekkel és szűzlányokkal, egyfajta „vadászatként” értelmezi a szexet. A maguk realitásában azonban a nőket – valójában nem ismeri. Finom megnyilvánulásaik mellett meglepő érzéketlenséggel halad el, elmarasztalóan minősíti szeretőinek nagy részét, és a nők az orvosi szobában is tárgyasulnak általa mint „testek”. (Emlékezzünk: az anya sem volt más, mint egy beteg test!)

A nők hódítása fontos az életében, és ugyanakkor devalvál is, olyan enerósítés, amely nélkül nem tud élni. (Az általa is ismert Casanova történetével sok közös vonást találunk.) A háborús időszakban és új helyzetek-

ben a nők az elementáris kontaktus-szükségletet elégítik ki: a védelmet az egzisztenciális szorongás ellen, a valahová tartozás és a tükröződés vágyát. A nőket gyakran birtokolni vágyakozik, és az önmagában is tapasztalt hiányokat, negatívumokat rájuk vetíti ki (kéjsóvárság, hűtlenség). Mindezen túl izgalmat, veszélyt is keres bennük. Összességében, a nőekkel való viszonyt erősen átzínezi a szorongás, és e területen csapódnak le a mély, forrásuk tekintetében ismeretlen indulatok.

Csáth Géza első szenvedélye nem a morfin, hanem a szex – majd ebbe a képbe lépnek be a szerek. A nők iránti személytelen, ugyanakkor önerősítő és teljesítményorientált viszonyulása törvényszerűen éretlen és átmeneti kapcsolatokkal jár, tartós együttélésnél pedig csak problémákon alapuló és problémaelfedő, kodependens kapcsolatok kialakítására ad lehetőséget. Sorsa ekkortól törvényszerűen halad a későbbi irány felé.

A nőkhöz való viszony kifejezi az író rendkívüli narcizmusát és morális korlátainak hiányát a hűtlenség és a partnerválasztás vonatkozásában.

„Hasonlíthatatlan élvezetek közt, de minden lelki vonatkozás nélkül közösültem ebben az időben.”

„Valósággal lenyűgözte erőm és Istennek nevezett.”

„Sikerrel és teljes kéjérzéssel coitáltam Szidit és Olgát.”

„Az első napokban arra vetemedett, hogy nem volt elragadtatva tőlem – mégis meglőttem.”

„A kis lányt, egy 11 éves édes kis buja lányt szerettem volna összecsofolni...” „...mamája óhajt ez irányban velem összeköttetést létesíteni, lemondtam róla.”

„Összesen 10 nőt lőttem meg, ha beszámítjuk G.-nét, aki csak ezután jön.”

A második szenvedélye a morfinizmus, amely becslések szerint élete kilenc évét öleli fel. Az első morfin-adagot a tüdővészttől való félelem – itt ismét az anyamotívum köszön vissza – miatt adja be magának. *„Egy kis jobb oldali apacitis...” „Tehát mégis elért az, amitől a legjobban rettegettem.” „Tizenkettőkor vettem be az első brómadagot, kettőkor a másodikat... és este, a gyönyörű tavaszi nap sugaraiban fecskendeztem be... a 0,02 M-et.”* Kezdetben a szer az élvezetek fokozására szolgál, maga a nagybetűs Élet öröméhez vezető fő eszköz – egészen a függőség rövid idő alatt beköszöntő állapotáig. Ezután váltás következik: folyamatos a küzdelem a szerhatás ellen, háttérbe szorul az extázis, és nő a szenvedés. Valódi elvonókúrára kevés törekvést tapasztalhatunk, és amiben főleg a származási családja támogatja – felesége, Olga már szerfüggőként ismeri meg, és tud szenvedélyéről. A kisszámú leírásban a nő „gyógyszerként” említi a morfint. A fokozatosan kialakuló paranooid tünetek hatására esetenként kettőjük kapcsolata is megterhelődik; Olga ugyanakkor mégis segít férjének droghoz jutni – ez is a levelekből derül ki. Összességében Olga a szerfüggést (adatok és szemtanúk szerint) is inkább túri, mintsem lépéseket tenne annak megszüntetésére.

Csáth számára a szer jelentése mindemellett sokrétű lehet. Bálványozott és rettegett tárgy, amely csak az M és P titokzatos kezdőbetűk által szerepel a naplóban. A saját kémiai rendszerébe való drámai beavatkozás az orvosban az omnipotencia illúzióját ébresztheti. *„Egy nap alatt élni ötezer évet, ami egy év alatt körülbelül kétmillió évet jelent.”*

A morfin kilépés a világból az ösztönök szintjén – különösen a há-

borús helyzetekben generálódott, egzisztenciális szorongás helyzetében. Kifejezi a szerző azt is, hogy maga a szer miniatűr öngyilkosság, amelynek lehetőségét a maga részéről, végső soron elfogadja, és bátor döntésként jelöli meg. („Az öngyilkosság a legpregnansabb élés, életkívánás. A legizóbb, legmohóbb élet.”)

A morfin olyan szimbolikus tárgy számára, amely iránt megnyilvánul a más tárgyakhoz való ambivalens viszonya is (szereti és gyűlöli). Megfogalmazhatatlan hiány munkál benne, amelyre a szer pótolhatatlan gyógyír, s amelynek mibenlétét neki magának nem volt lehetősége megfejteni.

A szerfüggésre – ma már tudjuk – sajtósági kapcsolati minta jellemző, amely mintegy fokozza a probléma súlyosságát az érintett családokban. Nincs ez másként Olga és Csáth esetében sem. Olga elsődleges vonzereje kezdetben a szexualitás. Ő is test, kontrollálni és birtokolni vágyott, szenvedélyesen szeretett nő. Mindenben kiszolgálja férje vágyait, rendelkezésére áll féktelen szexuális étvágyának, túri okításait, utasításait, minősítéseit. Egy szenvedélytörténet kelléke és része. A házasság szélsőségek közt hullámszik, élvezetek, manipulációk, játszmák színtere. A kapcsolatban mindenkor központi szerepbe kerül a kontroll: Csáth neveli és birtokolni akarja nejét, ragaszkodik tisztaságának képzetéhez, kései időszakában még saját rokonainak is tiltja a vele való illetlen kontaktust. Mindeközben ő maga rejtetten retteg a szeparációtól. Folyamatos féltékenységekben él, esetenként nyomoztat a felesége után.

„Feleségét mások előtt Sonkának nevezte.”

„Mihelyt azt látnám, hogy O. csak anyagi vagy erkölcsi okokból, vagy

csak a kettő révén hú hozzám, mindjárt elhagynám.”

„Bámulatosan sikerült őt kianalizálnom. Minden kis apró ravaszkodását, fogását megmagyarázom neki.”

„Olga nem hitvesem, hanem nőcském, nőstényem.”

„Ha nem viselkedett jól, ennek mindig magam voltam az oka, mert engedtem, nem ütöttem nyakon...”

„Sokszor gondolkodtam, miért nem fog e nőn a művelés...”

„Megtiltom, hogy feleségemet ily bizalmas módon üdvözdöl... legfeljebb tiszteletteljes kézcsókod küldheted...”

„Folyton izgatott, pusztított, hogy visszaessem... Már úgy jött hozzám, hogy holttestemen tovább lép...”

„A férfi mindig jót feltételez a nőről, és későn veszi észre, hogy bestia kezébe került.”

Felmerülhet a kérdés: mégis mi tartja vissza a mártír Olgát attól, hogy férjét a szerfüggés megszüntetése felé terelje, vagy a házasságból esetlegesen kilépjen? A válasz a családterápiás szakirodalomban lelhető fel. Ahogyan Csáth a szertől, úgy Olga a mártírszerep általi dicsőségtől, azaz a szerfüggőtől függ. A két szerep negatív értelemben erősíti egymást, és a kapcsolat ettől spirálhatásban halad a lecsúszás irányába. Ennek mechanizmusa, hogy a szer hatására generálódó indulatokra és más rossz érzésekre (harag, büntudat, elvonási tünetek) nem magában a kapcsolatban, hanem a harmadik szereplő, a szer formájában van jelen a gyógyír. A mártírszerep, hasonlóképpen, „fájdalomcsillapító” hatással bír az érintettre. Az örvény pedig mindeközben egyre mélyül.

A szakirodalomban e kapcsolati mintát leghívebben Eric Berne munkái mutatják be. A szerfüggés kései

időszakában – racionálisan meg nem érthető módon – a függő és paranoid Csáth, valamint felesége, a mindent elviselő Olga gyermeket vállal: újabb megmentési fantázia és kísérlet. Itt köszönt be a teljes kudarccsal: két éretlen, szeretethiányos gyermeknek születik gyermeke – nekik pedig esélyük sincs rá, hogy kiemelkedjenek saját egocentrizmusuk csapdájából. Az író, rövid boldogság után, továbbra is a szer rabja, Olga pedig továbbra is a kapcsolatuk börtönében él. Csáth levelezésében lánya, Brenner Olga esztétikai élmény marad, nem pedig valódi kislány-személy, aki miatt felelősségvállalásra volna szükség. Olga továbbra sem tesz lépéseket a kezelés érdekében – ebben az időszakban is csak a rokonság próbálja kisegíteni Csáthot a problémából. A kódependencia egyértelmű esetét látjuk tehát Csáth és Olga házasságában – és ennek a patológiás rendszernek a szer mint megfogalmazhatatlan hiányt kifejező, alakatlan anyag a szerves része.

Csáthnak voltak próbálkozásai a megküzdésre és a megtisztulásra: ilyen volt az elaboratív élményfeldolgozást lehetővé tevő szépirodalom és a pszichoanalitikus érdeklődése. Utóbbi korszerű műveltséget adott a század elején. Csáth önmagát analitikusnak tartja, mások azonban őt nem, noha abban az időszakban Ferenczinék szüksége lett volna tanítványokra. Az analitikus tanokban feltehetően a világ megértésének lehetőségét, de nem kevésbé saját életmódjának igazolását látta. Ezzel együtt kiváló álomelemzések, analitikus szemléletű irodalmi alkotások származnak tőle.

A pszichiátriától való eltávolodást nyilvánvalóan befolyásolták nála szexuális kényszerei és a személyiségéből fakadó egyéb negatívumok. Vállalkozá-

sa azon a ponton mond csődöt, hogy a gyógyítást öngyógyításra próbálja használni – csakúgy, ahogyan a fürdőorvos szerepét is saját szexuális vágyainak zabolátlan kiélése jellemzi. S noha saját sérülése nyilvánvalóan motiválta abban, hogy gyógyító legyen, és a pszichiátria választásában is saját élettörténete befolyásolta – végül lecsúszott, vidéki orvossá vált, betegeinek okkal és ok nélkül is morfint kínálgatva. („Az élet hercege úgy nézett ki, mint egy kasznár.” „A környezetétől véres verekedéssel csikarta ki a mérget.”)

Másik lehetősége az írás volt. („Az írás pedig gyönyört ad és kenyeret.”)

Egy belső tér, ahol rendkívül őszinte, esetenként lírai sorokat is megfogalmazott. Itt a legérzelmesebb és a legagresszívebb is, minden sorában ő maga bújik meg, s ugyanakkor elrejt magát. Véres játékot játszik az ösztönökkel – nem érzékelvén az általa leírt gyilkossági fantáziák súlyos realitásának lehetőségét. S míg a háborús levelekben az írás még katartikus hatással bír számára, utolsó éveiben már nem tud alkotni, a konstruktív megküzdés a szereknek adja át a helyét. Az írás nyújtja számára egyébként a gyermekkori családdal való kapcsolatot, és önigazoló funkcióval is bír: nyilvántartást vezet pénzről, szexről, morfinról. Kívülállást ad a traumatikus eseményekhez képest, amely sokszor előnyös; mégis emlékezzünk: a kívülállás első momentumai életében az alaptraumájához kapcsolódik.

Az írás öröm, gyönyör a számára, s ugyanakkor fél is tőle, fél magát elárulni azon a belső téren kívül, ahová érzelmeit rejt. Sérültsége rejtett marad, álöltözetben, fantáziákban kerül az olvasó elé. („Az az érzés gátol, hogy mások éppolyan tisztán olvasnak benne, mint én az írók írásaiban, én, a pszichoanalitikus.”)

Mit keres tehát Csáth Géza? Nőkben, szexben, irodalomban, analitikus gondolatrendszerben?

Valami belső erőt. Talán „mindent elviselő”, kielégítő, megnyugtató, onnipotens, örömadó nőt/anyát. Az analitikus gondolatrendszerben ezt így látni. Magam azonban ennél egy lépéssel tovább merészkedem. Talán egy felemelő Erőt, amely vagy aki megmenti a világ bajától és a halál tapasztalásától, az anyagi létől; aki felülemeli az ösztönöknek való kiszolgáltatottságán – ezt sugallná Csáth esetében egy meglehetősen adekvát megközelítés, az egzisztenciális szempontokra kiemelt figyelmet fordító transzperszonális pszichológia.

Csáth félemler, aki önmaga kiegyesülését keresi. Feltétel nélküli, megnyugtató, zsigerig ható szeretetet. Tükörzödést valaki másban, aki megerősíthetné és kiegészíthetné őt. A kodependens kapcsolat kudarcos vállalkozásáról, illúziójáról van itt szó. Férfi-nő relációban ez lehetetlen. Olga (és mindenki más) képtelen ezt nyújtani – teherbírása korlátozott, a problémát nem látja át, és saját tagadása, gyengesége által egyre mélyebbre süllyed. Egyre inkább Csáth negatív világképének projekciós felületévé válik. A mártíromságot önként vállalja, sőt, ezen belül választja az anyaságot. A kudarc által generálódó kölcsönös vádaskodások egyre mélyítik a két fél szorongását, és ezáltal magát a függést – ez az egyedüli szorongásoldó lehetőség ebben a kapcsolatban, lévén hogy két félemler együtt nem képes kiegyesülni.

Olga anyává válik. A feleség már nem csodanő többé, nem tud Csáth mindent elviselő anyja lenni, mert valódi anyává válni kényszerül, és saját gyermekéről kell gondoskodnia. Olga megölésének formájában, Csáth

szimbolikusan elköveti eredeti traumájának fantáziált formáját, az anyagyilkosságot.

Az elementáris szeretethiány Csáth egyetlen naplórészletében fejeződik ki, élete utolsó évében, halott testvéreire emlékezvén. Itt már a saját személyével kapcsolatban is kénytelen őszinte lenni, nemcsak írásaiban.

„Szegény kis Ilonka... Amikor az agyérbetegsége közeledett, bűjt mindenkihez, akitől egy kis szeretetet kaphatott. Ölelte, csókolta, magához szorította. Így menekültem én O-hoz, Apához, Dezsőhöz.” (1919. 05. 11.)

Csáth Géza önerőből nem tudott megküzdeni traumájával. Az idő távlatából kijelenthetjük: a barátok által kezdeményezett klasszikus freudi pszichoanalízis sem lett volna megoldás számára. A kodependens kapcsolatok és a narcisztikus zavarok kezelésére ma már alkalmazunk módszereket, azonban ezek az ő korában nem voltak ismeretesek. A gyógyulás feltétele lett volna a probléma súlyosságának felismerése és vállalása, a tagadás felszámolása és a kodependens kapcsolat hosszú távú, nehezen elérhető változtatása (például a mai családterápiás módszerekkel). Csáthot segíthette volna a felépülésben a művészet, a gyógyítás és az irodalom – amennyiben nem az ösztönök, hanem az egocentrizmusból való felülemelkedés (transzcendencia) irányára tudott volna rátalálni. Az anyakapcsolatból és a háborús traumatizáltságból fakadó egzisztenciális szorongások kezelése kiemelten a dinamikus és transzperszonális módszerek által lehetséges.

Az írás a halhatatlanság ígérését hordozta az író számára. Szimbolikusan végrendeletében arra kéri barátját, Kosztolányit, örökítse meg az ő történetét. *(„Dezső, átkozott légy, ha min-*

den iratot, amit erre szántam, nem közölsz Desirével, és könyvet nem iratsz vele.”)

Részben sikerrel járt, és ebben túlnőtt önmagán. A szeretettel másokhoz tartozás lehetősége Csáth életében elsősorban a belső térbe, az irodalom átmeneti terébe szorult vissza. Itt mégis kibontakozik benne az olyannyira áhított egységélmény vágyott-elutasított lehetősége – nemcsak az anyával, hanem az emberi

séggel, az embertársakkal szembeni elfogadás, bizalom ígéretében. Ezzel az általa sohasem elért, csak érintett lehetőséggel zárom előadásomat, G. kisasszonytól idézve.

„A Napnak alsó kihűlt részéből indulnak ki a Nap láthatatlan karjai. Az ő millió és millió karjai, végükön fejjel, nem egyebek, mint láthatatlan sugarak összetételei. A mi énünk tehát nem más, mint láthatatlan sugarak összege!”

Felhasznált irodalom

- Dér Z. (szerk.): Csáth Géza levelezése és naplói (1000x ölel Józsi) Életjel, 2007
 Dér Z. (szerk.): Emlékkönyv Csáth Géza születésének századik évfordulójára, Életjel, 1987
 Dér Z., Szajbély M. (szerk.): Fej a pohárban, napló és levelek 1914–1916, Magvető, Budapest, 1997
 Szajbély M. (szerk.): A varázsló halála, Nap Kiadó, Budapest, 2004

E számunk szerzői

Bánki Éva (1966) – író, műfordító, egyetemi oktató, Budapest

Csáth-Brenner Olga/Székely Endréné (1918) – zongoratanár, Budapest

Danics Zoltán (1957) – pszichiáter, pszichoterapeuta, Budapest

Dobai Péter (1944) – író, költő, dramaturg (Budapest)

Elek Szilvia zongora- és csembalóművész, zeneszerző, író, szerkesztő

Elmer István (1952) – író, szerkesztő, Budapest

Harmatta János (1944) – pszichiáter, pszichoterapeuta, pszichoanalitikus, Budapest

Heincz Orsolya egyetemi oktató, klinikai szakpszichológus, Budapest

Kelemen Éva (1956) – zenetörténész, Budapest

Kéner Balázs (1985) – újságíró, Budapest
Kosztolányi Dezső (1885–1936)

Lukáts János (1943) – irodalomtörténész, novellista, Budapest

Mirnicz Zsuzsanna egyetemi oktató, szupervizor, Budapest

Németh István Péter (1960) – könyvtáros, költő, irodalomtörténész, Tapolca

Radnóti Zsuzsa (1938) – dramaturg, Budapest

Sárközi László költő, Budapest

Tüskés Tibor (1930) – irodalomtörténész, Pécs

Vladár Csaba (1962) – képzőművész, Nagykovácsi

Z. Varga Zoltán – (1970) – irodalomtörténész, egyetemi oktató, Budapest

Zalán Tibor (1954) – költő, író, drámaíró, Budapest

Halálművészek hétköznapijai

Csáth Géza novellái

Aligha lehet egy íróról méretesebb ostobaságot állítani, mint hogy „megelőzi korát”. Korát nem előzi meg senki, legföljebb az utókor egyes tagjai többször nyúlnak vissza hozzá, mint másokhoz, és az ő nyomdokain lépnek tovább. Van író, aki talál magának afféle arkhimédészi pontot, amelyre helyezkedve kísérletet tesz a világ kimozdítására. Ha megelőzné korát, egyúttal kiszakadna korából és kötelékeiből, valójában éltető gyökereit veszítené el.

Csáth Géza talált-e magának efféle arkhimédészi pontot? Alighanem talált. Kiszakadt-e Csáth Géza kötelékei, éltető gyökerei közül? Dehogyan szakadt! Legföljebb némiképp messzebbre voltak képesek „elburjánzani” ezek a gyökerek.

A családi háttér mint élményforrás, mint kibocsátó fészkek, szinte kötelező jelleggel kapcsolódik a XIX. századvég íróihoz. Csáthnál azonban ez az eredeztetés aligha állja meg a helyét, csak kevéssé van jelen írásművészetében akár az útnak indító kisváros (Szabadka), akár a forgatagos nagyváros (Budapest). Arról pedig, hogy a hasonlóság felismerhető helyszíneit vagy figuráit teremtené meg, szó sincs. (Mint például Kosztolányinál az *Aranysárkányban* vagy a *Pacsirtában* találhatunk hasonlóságot a környezet alkotó személyeivel és elemeivel – pedig Kosztolányi az unokabátyja, barátja és írói példaképe Csáth Gézának.)

Az otthon kibocsátó és visszahívó erejénél fontosabb Csáth Géza számára a maga teremtette műveltség. Nemcsak csodagyerek, de sokoldalúságával is kitűnik. A művészetek több ágában is jártas, tehetséges festő és zenész, sőt a zenekritikában is maradandót alkot. A művészetet tehát belülről és kívülről egyaránt ismeri, elmélyülésre és távolságtartásra egyaránt képes. Legkorábbi írásai éppen a zenekritikák, tehát a művészeti bírálat korábban bontakozik ki, mint maga az alkotói tevékenység. Ez a sorrend, ez a fordított(nak tűnő) logika azonban nem válik kárára sem a kritikusként, sem az alkotónak.

Csáth könnyen és igényesen ír. A könnyedség azonban nem föltétlenül velejárója az igényességnek. E két erény szerencsés ötvözetét megőrzi novelláiban is. Sőt! Alig akad a XX. század első évtizedében magyar prózaíró, aki olyan hiteles párbeszédet tudna leírni, mint Csáth Géza. Nem esik a valóságot hajhászó népieskedők hibájába, mint időnként Móricz, de még Németh László is, és nem válnak párbeszédei íróasztalnál kiosztott szerepfelmondásokká, mint időnként még Babitsnál is. Nyoma sincs továbbá annak az anekdota-népiességnek, annak a „balladás ízeskedésnek”, amelyik a Mikszáth-hagyományból nőtt ki és maradt meg – még ha nem is személy szerint maga Mikszáth a ludas ebben. A beszélt nyelvnek olyan középarányosát képes megteremteni, következetesen végigvinni, amelyekben nem érezzük a bántó eltérést az irodalmi nyelvtől, de az írói kimódoltságot sem.

Harmincegy év adatott mindössze élnie Brenner Józsefnek, az embernek, Csáth Gézának, az írónak jóval kevesebb. Mintha érezte volna (bizonyosan érez-

te!), hogy sem matuzsálemi kort, sem szabályos életutat nem fog befutni. Fel-tűnően korán indult pályája. Nem erőltetett magára választási kényszereket: írt művészetkritikát és szépirodalmat, mindkettőt magas szinten, az eredetiség bé-lyegével. Nem akart írásaiból megélni, a szegénység és a kiszolgáltatottság he-lyett az önállóságot és a (lehetséges) jómódot választotta: orvos lett, pszichiáter, elmeorvos. Örültek közé vágyott, az örültek agytekervényeibe és mozgatórugói közé akart betekinteni. És közben írni, azt, amit ott látott, de főként, amit abból a maga számára hasznosítani tudott. Az orvos, aki ír – az író, aki gyógyít! Kor-társai (és az utókor is jócskán) egyrészt az egyik motívumot nem tudták megbo-csátani neki, és poéta doctusnak titulálták (ami szemükben a vérszegénységet, összeollózást, műviséget jelenti), másrészt a másik motívumot, és dilettánsnak titulálták (ami a hiteltelenséget, a művészi kívüllállást jelenti, valójában az irigy-séget, amiért „a dilettáns” elkerüli a nyomort és az irodalmi élet beharcsait).

Csáth Géza aztán hamar kifogta a szelet ellenfelei vitorlájából! Morfinista lett, megkívánta, meghódította „az élvezetek csúcsát”, a földi paradicsom és a földi pokol szomszédosságát, majd hamarosan képtelenné vált, hogy megsza-badjon ettől a hódításától. Csáth azonban még ezt a farkasvermet is a maga hasznára fordította, a magyar irodalomban egy évszázadon át senki olyan meg-döbbentő (már szinte meggyőző) hitelességgel nem képes ábrázolni a morfium gyönyörúségét, mint ő. Csáth, az író nem züllik le erkölcsileg (ekkor még), érzé-kei sem tompulnak el (ekkor még), nem is igyekszik valamiféle álszent logikával ellenkezőjére magyarázni a világot: a morfium számára nem kábító szer, hanem élénkítő szer, a világ kitágításának, élvezésének és megértésének eszköze. Aki tíz éven át él morfiummal – jelenti ki Csáth határozottan –, ezalatt húszmillió év élvezetét és tapasztalatát szívja magába. Az orvos is megszólal ugyanakkor (vagy talán a tűzzel játszó, önértékeit ismerő és féltő ember?), az állandó fel-ügyeletet, az orvosi ellenőrzést és a jó testi kondíció fontosságát hangsúlyozza a morfinistának. A kábítószer (nevezzük akár ajzó-, akár élénkítő szernek) min-denképpen kábítószer, a testi-lelki rombolás egyik „csúcsragadozója”, ez száz év alatt (valójában ötezer év alatt) semmit sem változott. Elgondolkoztató azon-ban, hogy Csáth Géza nem csupán az önmegvalósítás pillanatnyi többletét, a fokozott szellemi érzékenység élményét hangsúlyozza, hanem azt a szándékát, hogy mindezt megörökítse, hogy mindezt testi-lelki-szellemi kalandként az ol-vasó számára is élvezhetővé tegye. Két dolgot azonban le kell szögeznünk: nem azért fordult Csáth Géza a morfium felé, hogy elapadó-elakadó írásművészetét „mímelt szeszekkel” újra megpezsdítse, tehetsége aligha hozható összefüggés-be a morfinizmussal. A morfiumról írott néhány írása – mint erről már volt szó – a téma magyar irodalmi csúcspontját jelenti, később azonban, a testi-szelle-mi hanyatlás és a morfiumfüggőség idején semmiféle segítséget nem jelent a morfium az író menekülésében. A másik megjegyzés inkább az orvos-etikus nézőpontja: soha senkinek nem ajánlja, hogy maga is megkísérelje a fehér por élvezetét. Ez az óvatos önzés nemcsak azt sugallja, hogy a valódi élvezet nem importálható, hanem azt a magatartásmintát is, amely szerint: „én megjártam a poklot, mennyei élmény volt, de ti ne próbáljatok utánozni!”

Csáth Géza novellát írt, rövid novellákat, nem rövidre fogott kisregénye-ket, nem hömpölygő elbeszélést. A regény pedig mintha egyenesen idegen lett volna tőle. A regény – sugallja a szellemtörténeti irodalomszemlélet – a

kiegyensúlyozott és harmonikusan fejlődő társadalmi korszakok irodalmi vetülete, a novella a maga töredékességével és részletekre fókuszáló erejével a „türelmetlen és késlekedő” időszakoké. A magyar társadalomfejlődés bizonyosan megkésett volt Nyugat-Európához képest, a magyar regény tehát aligha jöhetett volna létre bármikor a(z irodalom)történet folyamán. Harmonikusabb volt és eredményesebb ez a fejlődés a kelet-európainál (a román, orosz, de még akár a lengyelnél is!), velük szemben tehát virágzó regényirodalommal kellett volna rendelkezünk? Ha volt a magyar társadalomfejlődésben dinamikus időszak, az éppen az 1867 és 1914 közötti fél század volt, vagy a látványos külszín mögött a megoldatlan gondok sötét veszedelme éppen abban mutatkozott meg, hogy hiányzott az átfogó és vállalható társadalomkép? Egyik felfogást sem érezzük ma már elfogadhatónak vagy meggyőző erejűnek (a gondolkodó fók a maguk korában sem érezték annak!). Az azonban kétségtelen tény, hogy a magyar novella soha olyan gazdag termést nem hozott, olyan bőséges sokszínűségben nem tündökölt, mint a jelzett korszak második felében. És az is igaz, hogy e tündöklésnek egy sor társadalmi oka (magyarázata, sugallata) volt, hogy csak a sajtó látványos hatalomszerzését, a megnövekedett és megváltozott összetételű olvasóközönséget, valamint az író-újságírói szakma térhódítását említsük.

Csáth Géza esetében aligha ad mindez magyarázatot arra, miért teszi ki irodalmi tevékenységének zömét a novella. Széles körű és átfogó műveltsége kellő társadalomkép megszerzéséhez segíthette volna, a publikálás nem volt számára kenyérkereső, napi kényszer. Bizonyára alkotás-lélektani szükségyszerűség volt számára a novella, a rövid műfaj, amellyel a lélekábrázolás határköveit, a bejárható út fordulóit jelölte ki. Nem érezte feladatának a meghódított területek körbejárását és részletes pacifikálását, csak a lehetséges végpontokat vagy a továbbhaladás irányát jelölte meg, esetleg éppen azt: erre nincs tovább, itt a semmi következik.

Őrület, kábítószer, halál – ezt hozta magával élmény- és tapasztalatként az orvos, az író. Vagy inkább arra döbbsent rá, hogy mindhárom jelenség arcátlan természetességgel képes jelen lenni az életben? Hogy az örülethez ugyanolyan logikus tettek és utak vezetnek, mint a művészethez, az emberi nagysághoz és gonoszúsághoz, vagy a teljesen közönséges és érdektelen sorsokhoz? Hát akkor hol a különbség? Csak az út végén derül ki, vagy mindenki más tévelygő bolond, csak a hős halad az egyenes és egyedül célhoz vezető úton? Az örültek helye természetesen a nekik elkülönített házban van, ami „világ a világon kívül”, de ide nem a tragédia vezet, hanem éppen ez az egyenes út. Mert ha a halott fiú szomorú szemű, fekete kutya képében él tovább és bújjik ki az élet gonosz törvénye alól, akkor azt ugyanúgy kell szeretni, mint amikor még gyermekként élt és szenvedett a betegágyban. A kutya élete ugyanolyan drága, mint a gyermeké, megvédeni és megbosszulni való (*A fekete kutya*). A Vass fiúk persze szintén bolondok, egy kertet hordoznak magukban, amelyet ők maguk meg is találnak, fölkeresnek évtizedek múltán is, de más akkor sem lelhet rá, ha a fiúk elárulják a kert titkát. Dehogy zárják őket bázisba, sem külön házba, sem börtönbe – ők zárták magukat életfogytiglan a maguk kertjébe (*A varázsló kertje*).

Ami pedig a halált illeti, Csáth ezt is karnyújtásnyira megközelíti, vagy inkább magához engedi. Sőt! Mi az, hogy sőt!? A meghalás is része az élet folyamatának, sőt a halott ember is része alkalmanként az emberi társadalomnak.

Még ha tárgyként is, még ha exszemélyként is. A hátborzongató pedig mind-ebben az, hogy semmi hátborzongató nincs benne. Az iszonyatos természetesség. A természetesség nem föltétlenül az örültek vagy a gyilkosok világában közelíti meg karnyújtásnyira a halált, hanem a tökéletesen normális emberek tökéletesen normális, hétköznapi viszonyai között. A nélkülöző, idős férfi eladta csontvázát az egyetemnek, hogy a medikushallgatók tanulmányozhassák mintaszép forgóit és csigolyáit. Apja halálának hírére hazaérkezik a külföldön élő, módos fiú, és megveszi (valójában: visszavásárolja) apja csontvázát. Az apa és a csontváz (egyszerre) meghökkenítő és kínos azonossága kegyeletet, kegyelet-sértést, fekete humort és roppant alkalmatlanságot kelt, amint a fiú hóna alatt apja csontvázával igyekszik hazafelé a népes fővárosi utcán (*Apá és fiú*).

Trepovnak, a cár szadista rendőrminiszterének még ilyen kései törődés sem jut osztályrészül, a demokratikus érzelmű segédboncmester (micsoda beosztás!) többször is alaposan felpofozza a gyűlölt nagyember elhítványult holttestét. Az élő és a holt személye és szerepe itt is egybeolvad, az élő iránt érzett indulatokat a halotton vezeti le a megfélemlített kisember (*Trepov a boncasztalon*).

„Ha szép és egészséges gyermekeknek korán meghal az apjuk, ebből rendszeren baj származik.” Rendszeren – igen! De a „baj”, ami származik, akkor lesz hátborzongató, ha a szép és egészséges gyermekek a következő, logikus lépésként az anyjukat is megölik. Tudományos kísérlet tárgyául szemelik ki és kínozzák saját magukat, aztán egymást, aztán állatkínzásra „szakosodnak”. A szomszéd lány, miközben ütlegelik, „már telt szájjal kacag” – nyilván örül a kísérlet sikerének. Csak éppen ajándékot kért (édességet vagy virágot), a fiúknak csak éppen nem volt pénzük, anyjuk „úgyse adott volna”, kézenfekvő megoldásként két késszúrással megölték. A szerzett pénzen ajándékot vettek a kacagó lánynak (édességet vagy virágot), „és elsiettek az iskolába”. Gonosz lélek, romlottság, nagy szenvedélyek – ugyan! Vagy inkább: gyermeki szeretet, „anya csak egy van”, lelkiismeret – ugyan! Apró napi semmiségek, amelyek gát-talanul sodorják a végrehajtót (*Anyagyilkosság*).

A kútásás veszedelmes mesterség, még ha olyan, módját megadó sváb faluban történik is, mint Piliscsávoly. A föld omlik – szépen, lassan, a falusiak gyülekeznek és sajnálkoznak – szépen, lassan, Mayer Lőrinc kútásómester pedig megfullad a beomló kútban – szépen, lassan. A halál odatelepszik a tettere kész és bátor emberek közé, és elragad egyet közülük. És senki semmit nem képes tenni ellene, mert a halál erősebb, de még inkább, mert a halál tudja, mit akar. És iszonyatosan ostoba. A falusiak szeme láttára hány fittyet minden mentő kísérletnek, jó szándéknak, próbálkozásnak (*A kút*).

Az erőszak, az önbíráskodás, az állat- és emberkínzás bűvópatakként bukkon fel más Csáth-novellákban is. (Csak nem ezt hozta örökségként magával a szülői ház idilliumából Brenner Jóska? És hogy volt a szegény kisgyermek – Kosztolányi Dezső – panaszaiban: „A rút varangyot véresen megöltük”?) Szóval, a gyerekek (fiúk, lányok, szép egyetértésben) hóhérosdit játszanak a padláson. A kis Emmát kezdetben körülrajongják, aztán megbüntetik. Természetesen felakasztják. Kis leánypajtásai lefognak, az egyik fiúcska húzza lefelé a csigán át a kötelet, a másik fiúcska húzza lefelé a leányt. És közben öleli kedvére-keblére, először életében. És – ő még nem tudja – utoljára. A kislány megfullad, ezt

akarták, vagy valami hasonlót. Játékot, büntetést, egy darabka felnőtt világot (A kis Emma).

Elég. Elég volna, de hát... Vagy mégis megelőzi korát? Ne mondjunk ítéletet. Az íróra ne. Csáth Géza azt rögzíti mindössze, hogy a természet hívása (ha tetszik: „a vadon szava”) milyen könnyedén érvényesül az ember évezredes beidegződésével szemben is. Hogy erkölcs, hagyomány, érzelmek mennyire gyengék és törékenyek az erőszak vonzásával szemben. Szó sincs pedig az „erőszak arroganciájáról” (amire manapság olyan szívesen hivatkoznak a szociológusok), se megfélemlítésről vagy fenyegetésről. Porszemként röppennek el a megdönthetetlennek hitt bástyák és erős várak. Alig két év múlva tombol a világháború...!

És még egy történet! A morfinista orvos, aki már nem bírja elviselni lelki leromlását és testi szégyenét, egy örült (vagy az utolsó józan?) pillanatában megöli egyetlen támaszát, aki látta nagyságát, végigszenvedte törpévé silányulását: a feleségét. A gyilkost elfogják, de börtön helyett az őrütekházába zárják. A férfi ismeri ezt a környezetet, könnyen megszökik. Útját a beteg őrütek közül az egészséges őrütek felé veszi, az újonnan szabott országhatáron idegen fegyveresek tartóztatják fel. Elfogni még egyszer – soha! Inkább a cián! Ott hal meg a frissen kreált magyar–jugoszláv határon. A tettes és az áldozat, az örült és a gyilkos neve: Brenner József. Élt harmincegy évet.

Lukáts János

Tűnődés gyilkos gyermekekről

Csáth Géza *A kis Emma* című novellája felett

Néhány napon belül két olyan gyilkosság is történt Spanyolországban, amelyet gyerekek követtek el. Szombaton Cartagenában szülei hiába várták haza a 11 éves Juan Mateost. Késő éjjel aztán járókelők találták meg a kisfiú holttestét, mellette egy 8 kilogrammos véres kódarabbal. Mint a rendőrség csakhamar megállapította: a szerencsétlen gyerek egy 13 éves fiúval találkozott, akitől néhány napja biciklit vásárolt és 700 pesetával még tartozott neki. A kamasz követelte a pénzét. Mivel a kisfiú nem tudott azonnal fizetni, a nagyobbik fiú egy kővel nekiesett és kegyetlenül szétverte a fejét. A gyilkos fiú, akinek nevét nem közölték, tette elkövetése után hazament, lemosta magáról a vért, aztán elment áldozata szüleihez, akiknek azt hazudta, nem sokkal előbb egy izgatott férfival látta vitatkozni az „eltűnt” kisfiút. Végül is azonban ezzel terelte magára a rendőrség gyanúját.

A másik eset hétfőn, Barcelonában történt, ahol lakásában ugyancsak véres fejjel, holtan találtak egy idős asszonyt. Mellette több kódarab feküdt. Kiderült: a háza előtt futballozó gyerekek dobálták meg kővel, mert az idős nő nem akarta visszaadni nekik a szobájába beropült labdát.

Újsághír, 1982. március 4.

Kígyó és hullókedvelők részére
Kedvezményes áron!

ELJÖN AZ AZ IDŐ... amikor Önnek és gyermekének ezek a percek lesznek a legszebb emlékei az életében, amikor még mint apa és gyermeke együtt játszottak. Válassza meg tehát Ön is gyermekei szórakozásait, és játsszon velük úgy, mint egy jó édesapa. Mert minden gyermek jónak születik, esetenként később romolhat el. Járjunk tehát elől jó példával, hogy öröme legyen Önnek és családjának, ismerőseinek és az egész társadalomnak, a nagy közösgének! Akvárium. Egzotikus madár. Valamint ketreceik. Eleségeik! Lőrinc János IX. ker. Mester utca 24. 10–12 és 14–18 óráig.

Falragasz a Móricz Zsigmond körtéren, 1981.

Csáth Géza (Brenner József) nyolcesztendő volt, amikor elveszítette édesanyját, tizennégy, amikor első írásait közölte a Bácskai Hírlap. Az önképzőkörben az elsőségért unokatestvérével, a másik csodagyerekkel, Kosztolányi Dezsővel versengett. A kis Kosztolányi és a kis Csáth gyermekeikben, bizony, kegyetlen játékokon tanulták az élet (és máris a halál) dolgait. „– Tépd ki a szárnyát, szúrd ki a szemét, dobd a tűzbe, öld meg...” A Kosztolányi-alteregő Esti Kornél emígy biztatja suttogva kegyetlenkedésekre az elbeszélőt, aki úgy veszi tenyerébe az ázott verébfiókot, ahogyan hittanórán hallotta. Kosztolányi a *Szegény kisgyermek panaszai*ban is megörökítette, hogy Csáthtal hogyan követett el állatkínzást annak idején: „A rút varangyot véresen megöltük... // mi hóhérok, mi törpe gyilkosok.” És Csáth Géza novelláiban is kísért az analógia a szabadkai gyermekek valósága és a szépírói munkáiban leírtak között: „A két fiú pedig óvatos, izgatott lassúsággal fogott hozzá a munkájához. Fölhasították a kutya mellkasát, leitatták a véré, s a munkájuk közben hallgatták az állat rettenetes, tehetetlen nyögését.” (*Anyagyilkosság*). A Wittman-fiúk azóta klasszikussá vált, hírhedt történetét 1908-ban írta Csáth. A novellista alig múlt húszesztendő, és művészként „tisztá szívvel”, lám, foglalkoztatja a bűn, a brutalitás. Mi, XXI. századi olvasói azonban az idézetekből is kinyomozhatunk egyvalamit, ami tény: a kegyetlenkedő gyerek sohasem magányos, legalább párban követik el a legkomiszabb kölykök is tetteiket ezekben a krimibe illő, fogat vacogtatón izgalmas szövegekben.

A *kis Emma* című Csáth-novella 1912-ben született, amelyben a gyerekek szintén kutyák akasztásával kezdik játékaik s egyben kegyetlenkedéseik sorát. Az utóbbi két elbeszélés között, 1910-ben adta be magának Csáth az első morfiomadagot. Nem pusztá életrajzi adat ez, kihat a művek megformálására is, hiszen Kosztolányi szerint a mérge megváltoztatta unokafivére világlátását is. (Az égi remeklések, a fényből, párából, csupa sejtelemből szőtt, tündéri lányalakokkal benépesített, varázsló lakta írói táj után földi, nagyon is józan, reális, sőt naturalista mozaikokból állnak össze a Csáth-történetek. Akinek azelőtt Bartók, Debussy zenéje jelentette az élményt, az kábítószer-élvezőként egy kuplé szépségeit fogja fejtegetni – sóhajtott föl Kosztolányi.) Természetesen nem különíthető el mereven a két korszak, de Kosztolányi őskonceptiója az égi és a földi pályaszakaszokról Csáth Géza esetében alapjában: igaz.

1912-ben *A kis Emmán* kívül az *Egyiptomi József* és a *Rozi* című elbeszéléseit írta Csáth Géza. Előbbiben mintha csak még egy égi sztorival találkoznánk, egy egzotikus, Nílus menti álommal, míg az utóbbiban egy feleséggyilkosságot mutatott be a szerző. Az író valóságos önpusztítása mint a mások virtuális pusztítására való késztetés? – tehetjük fel – joggal – az alkotás-lélektani kérdést.

A *kis Emma* nem jelent meg Csáth életében, csak jóval a halála után, 1960-ban került elő a lánya őrizte hagyatékából. A gondosan legépelt kéziratok között tíz novella volt. Illés Endre *A kis Emma* címűt az *Anyagyilkosságnál* is izgalmasabbnak ítélte. Izgalmasabb, s tegyük hozzá: teljesebb történet *A kis Emmáé*. Míg az *Anyagyilkosságban* – ahogy Czére Béla kimutatja – a hősök sorsát a nyitva hagyott befejezés nyomán csak kikövetkeztethetjük, addig *A kis Emma* lezárásában elvarrta a szálakat a szerző. Minden szónak és valamennyi mozdulatnak véges/végzetes következménye lett a keretes novellában. A nyitó keretben a novellairó egy elbeszélőnek adja át a szót, akinek a naplóját idézi: „Az alábbi történetet egy naplóban olvastam. A naplóíró fiú távoli rokonom volt és húszéves korában öngyilkossággal pusztult el...” Ennek az elbeszélőnek még a keresztnévét sem tudjuk. (Ugyanúgy, mint egy 1910-es, másik Csáth-novellában, az *Egy vidéki gimnazista naplójából* címűben.) Csáth és az elbeszélő rokoni viszonyáról tudósít a novella, ám az író semmiféle érzelmi állásfoglalást nem alakít ki a szövegben az elbeszélő irányában. Kizárólag a napló hangneméről, megformáltságáról ejt szót elismerően Csáth, a naplóbeli eseményekhez nem fűz magyarázatot. A befejező sorokban, a lezáró keretben is hűvösen tárgyilagos, tényközlő az író az elbeszélő sorsával szemben. Csáth azzal is a hitelesség legteljesebb illúzióját akarja kelteni, hogy a hozzá került háromfüzetnyi hagyatékából csak a novellájába beépített „érdekes” részlet közli: „...ráakadtam azokra az érdekes följegyzésekre, amelyeket kissé rövidítve és az interpunkció némi változtatásával itt közlök.” (Vö. az *Egy vidéki gimnazista* című novella alcímével: *A központozás egyszerűsítésével*.)

Rekonstruálhatatlan eredeti szöveg híján is bízni kell tehát az elbeszélőben, mivel minimális változtatásokkal ő éppen azt a fragmentumot tárja elénk, amiből minden kiderül, nem kevesebb, mint az egész történet, s még az is, hogy melyek azok az összefüggések, amik fennállhatnak az elbeszélő nyolcéves korában történt (naplójában is rögzített) események és a húszévesen elkövetett öngyilkossága között. Íme az elbeszélő naplójába írott vallomása, amely Szent Ágoston-i s bűnügyi értelemben, beismerő vallomásként is értelmezhető: „*En a második elemibe jártam, ő Irmával együtt az elsőbe.*” A történetet az elbeszélő következetesen múlt időben mondja el, kiderül, hogy hétévesek a lányok, Emma és az elbeszélő Irma nevű húga. Az, hogy az elbeszélő hány éves, öngyilkossága előtt pontosan mennyi idővel írja naplósorait, nem tudható. Annyi bizonyos, s ezt a stílus is megerősíti, hogy az elbeszélő nem napok, hetek, nem is hónapok, hanem évek távolából emlékezik vissza a leírtakra: „*A kis Emma a legszebb volt az összes lányok között... Gyönyörű meleg szeptember volt... Egy hét múlva már a belvárosi iskolába jártam. Nem láthattam többé minden nap a kis Emmát.*” A naplóresztlet két hónap eseményeiről szól: a szeptemberben és az októberben történekről. Az elbeszélő október 25-én olvassa az újságban, hogy fölakasztottak egy kocsiat, aztán másnap már ók akasztanak

saját kezüleg játszásiból kutyát. Majd: „a következő napokon egészen elfeledtünk az akasztásról”. A tragédia napja nagy valószínűséggel november első napjainak valamelyikére esett. Vagy mindenszentekre (Festum omnium sanctorum), vagy a halottak napjára! A történet ez utolsó napján: „...beállított hozzánk Emma, Irmával jöttek.” Egy vázlatba tömöríthetők a naplórészlet eseményei, amelyek szinte egymásból következnek, s fókuszukban az elbeszélő lelkének a sorsa izzik faustian:

1. Őszi derű. Szereplők: hősünk (az elbeszélő), bátyja: Gábor, húga: Irma, Emma (Irma barátnője, aki egyben hősünk gyermekszerelmének az elérhetetlen tárgya is), hősünk unokahúga: Ani. Juci. Játék és iskola.

2. A tanárt Szladek Mihálynak hívják, pedagógiai büntetőmódszere a *vágatás*. Amikor először jelenik meg az agresszivitás, az a hős számára mulatságos. Zöldi a legkeményebb bácskai bicskás parasztfiú. Ő lesz a *vágatások* (verések) ítélet-végrehajtója, aki még *az atyáuristentől sem ijed meg*. A hősünk irigykedve nézi.

3. Hősünk szerelme nem teljesezhet be Emmával, hiszen Irma, a húga ennek az útjába áll. Hősünkben is így az agresszivitás első (még elfojtott) jelei jelentkeznek. Húgát gyűlöli meg. Húga és Emma barátsága megszakad. (Hősünk már csak az utolsó napon találkozhat a kis Emmával.)

4. Zöldit vesszőzi meg Szladek tanár úr. „A hóhért akasztják.” Zöldi megtörik.

5. Hősünk belebetegszik a tanórán törtétekbe. Mint a *vágatás* szemtanúja más iskolába kerül, ahol nem láthatja a kis Emmát.

6. Újsághír az igazi akasztásról. Az első kegyetlenségek a kutyákon.

7. Kései, őszi derű. Szereplők: hősünk (az elbeszélő), bátyja: Gábor, húga: Irma, Emma (Irma barátnője, aki egyben hősünk gyermekszerelmének a tárgya, akit most elért), hősünk unokahúga: Ani. Juci. Játék és tragédia.

E vázlatból a következő összefüggéseket lehet kiolvasni: az első és az utolsó szövegrész ugyanazt a gyermektársaságot vonultatja föl. A történet szimmetriatengelyében Zöldi megvesszőztetése áll. A szimmetriatengelyhez legközelebb (még innen s már onnan) az a két pillanat van, amelyben hősünk s Emma útjai elválnak s távolodnak egymástól. A második és a hatodik vázlatpontban hősünknek az agresszivitáshoz való viszonyát leljük. Ez a fajta művészi megszerkesztettség természetesen nem egy tizenéves diák produktuma. Csáth Géza tudatosan alkalmazta ezt a zenei kompozíciók szigorúságára emlékeztető ismétlődő technikát. A naplórészlet szövegrészei visszatérő dallamokként csatlakoznak egymáshoz körkörösén. A novella kerete időben és térben a legtöbbször ölelő kör. Az origó: Zöldi megvesszőztetése. Középpont, ahol már nem az *égi*, sem a *földi* Csáth-világgal találkozunk, hanem az író tölcsér alakú poklának a csúcsával. Itt dől el minden. E centrumból futnak ki a sugarak, még a kis Emma akasztása is csak egy innen kifutó vektornak a végpontja. Ehhez a középponthoz képest következnek be az események, mégpedig végzetesen. Csáth Géza elmeorvosként úgynevezett Én-komplexekben gondolkodott, s ha ezen alapvetéseit vesszük alapul, akkor is szükségszerűen be kellett következnie a látszólag okatlan halálesetnek. Mészöly Miklós szerint Csáth az *Egy elmebeteg nő naplójának* soraira joggal vetíthette ki a saját, legbensőbb emberi és írói problémáit, szaknyelven írott művében is a sorselemzés érdekelte. G. kis-

asszony vallomása, azaz betegségének papírra vetése Csáth „soha meg nem írt regényeit helyettesítő olvasmányul is kínálgatik” (Mészöly Miklós).

Miképpen G. kisasszony kórtörténetében az író által fontosnak ítélt események összefüggnek, s determinálják egymást az Én-komplexben, úgy elemzett novellánkban is az elbeszélő ceruzáját fogó Csáth kizárólag azokat a pillanatok villantja föl, amelyek a nem természetes halál felé vezetnek. Íme:

(Az elbeszélő Én-komplexe)

Szexuális komplex: Érzékeny. Unokatestvérével csókolózik, ám ennél az érzetnél a kis Emma iránti lelki érzése erősebb. E komplexe sérül, amikor Irma féltékenysége kiderül, s amikor tudatosul benne, hogy Emma édesapja alezredes, míg az övé csak őrnagy.

Egészség-komplex: Érzékeny. Sérült. Zöldi megvesszőztatése után „lelki sensitatio convertálódik benne”, vagyis a megrázkódtatás szervi megnyilvánulásba csap át. (Több napig tart a láza.)

Pérez-komplex: Biztos, rendezett körülmények között él.

Erkölcsei komplex: Még nem fejlődött ki, Szabó Lőrinc gyerekversének szavaival élve: akár „a büntelenség öröme” is élvezhetné.

Faji és vallási komplex: Kora hivatalos vallásos nevelését kapta. A történetben október 6-án át kellett élnie a hivatalos ünnepen az agyonlőtt és az akasztott aradi vértanúk sorsát.

A Zöldivel történt erőszak megrendítette, amely élmény a következőképpen alakíthatta, stigmatizálhatta az elbeszélőt:

Zöldit irigyelte, mert az atyaistentől sem félt.

Hozzá akart tehát hasonló lenni.

Zöldit megtörte a tanár, hősünk példakép nélkül maradt.

Átveszi, s tovább ő éli már játékában Zöldi szerepét.

Leginkább tehát a legérzékenyebb pontjain sérül az elbeszélő. Megsebződik a szexuális, az egészség-, de még tán a kialakulóban lévő vallási komplexe is, amely stigmák következményeként – még erkölcsi komplexének hiányában – szabad teret kap játék közben az agresszivitás. Nem szól egy szót sem, nem az ő ötlete az akasztósi sem. De cselekszik a többiek között. Ő köti a hurkot Emma nyakára, ő öleli, s ő engedi el. Mintha szerelmet játszana csak. Nem csupán *égi* és *földi* Csáth-novella létezik tehát, hanem *pokoli* is.

E novella *pokoliságát* fokozza ugyanis az a tény, hogy a Jókai-reminiszcencia bélyege is rásüthető. Jókai Mór *Szomorú napok* című kötetében, amely az 1848-tól 1856-ig született novelláit tartalmazza, van egy elbeszélés, a *Gyermek-gonosztévő*, amelyet Csáth tulajdonképpen XXI. századira hangszerelt.

A Jókai-novella eseményvázlata a következő:

Hétfalusy Benjámín udvarházában beteg a négyéves unoka: Ödönke.

Azóta senyved, mióta testvére eltűnt. Emmának hívták a kishúgát.

Ödönke éppen úgy vergődik, mint hősünk a Zöldit ért ütlegek után.

Így beszél:

„Ah – nyögött félálmban felneszeve a beteg – Emma. Eresszétek be a kis Emmát! ... A kis Emmát hozzák... Istenem, ne hagyjanak.”

A Jókai-novellában a négyesztendősi kisfiú követett el testvérgyilkosságot, mivel húgával egyetlen szál virágon összeveszett a tónál. Szinte vadromantikus a kép, ahogyan ráncigálja, keltené a kis sápadt Káin a kistestvérét. Van szemtanú is, aki mindent látott. S a gyilkos gyerekek ürügyén kimondhatja azt a tézist, ami megtetszhetett a morfiummal élő, végzetébe hajszoló Csáthnak, nem kicsit öngazoláskepp: *„A ti bűneitek siettetik a világ elmúlását.”*

Sátánian hangzik, amennyiben nélkülözi még a megváltás utáni vágyat is. Mindkét történet gyilkosai és áldozatai egyaránt gyermekek. Az ártatlan kis Emmák meghalnak, s nemhogy megváltanak helyettes halottként a többieket, hanem öngyilkosságba, kárhozatba taszítják azokat. Csáth a világban lévő bűnt, szenvedést és pusztulást – Jókai romantikus rémmeséje után – sajátos és beteg világképének megfelelő rendbe állítja. E rendet a modern korban szerinte maga a Sátán igazgatja. (Babits az Istent és az ördögöt két hivatalnoknak látta, Bulgakov szerint a XX. században Isten aktáját az ördög tudja jól intézni...) Csáth így üdvözli G. kisasszony fölismerését: *„Maga a felfedezés, hogy a világ trónján egy ördög ül, óriási horderejű. Ez megfelel az ambíció komplex vágyainak. Ennél nagyszerűbb, jelentősebb tudományos és emberi felfedezés nem elképzelhető.”* Csáthot a legvégső kérdések érdekelték, s a megismerés útja azokig – szerinte – a test és a lélek szenvedésének analízisén és démoni pusztulás határkövein, még innen, vezet. A pokoljáró bátor ember az eszménye, aki úgy tudja, hogy még a gyermek sem lehet *„az egyetlen, romlatlan, jövőbe ható ígéret”*. Az elbeszélő legalábbis nem lehetett az. Az akasztás és az öngyilkosság között az életének egyetlen eseményét sem rögzíti a novella. Csáth *„átugrotta”* ezeket a fölösleges részleteket. (Még a bűntudat sem érdekelt volna? Hanem csak a bűn tudása?) Zöldi megvesszőztatése, ez az anti-Ecce Homo jelenet átfordítja az elbeszélőt egy másik, „munkás” világba, ahol már megjelenik a szenvedés. Elveszti a gyermekkor paradicsomát anélkül, hogy ártatlanságát is vele vesztette volna. Úgy jár, mint Faust – a mű első változatában –, elkárhozik, ahelyett hogy az örök nő emelné magához, magasba. A felakasztott kis Emma harangozó lábaiba kapaszkodhat csak. Túlon túl is helyén van minden részlet a szövegben, az olvasónak gyanúja támadhat, hogy mindez olyan sátánian tökéletes. Az isteni rend már attól megismerszik, hogy harmóniát sugároz, átláthatatlanabbul is organikus, és soha nincsen hideg váza. Itt pedig minden következetesen a semmibe tart. Mint a Chardin elképzelt vektor ellentéte. Csáth Géza fekete miséje ez. Máig nyugtalanító remek, miközben a napilapokból tovább ollózhatók a gyilkos gyerekekről szóló hírek 2009 nyarán is. Tán csak a paradoxonok mutatnak irgalmat, enyhítő körülményt, feltéve ha jézusiak. (Mészöly Miklós mondata emlékeztet Jézus Krisztus boldog-mondásaira: *„ahol a bűnben és a megengedhetetlenben érvénytel van jelen a megfellebbezhetetlen ártatlanság is.”*)

Csáth Géza játszott önnön életével, játszott a novellahőseivel. Íróként művében ártatlan gyerekekkel játszatott gyilkosokat. A hús-vér művész és hőse, a naplóíró, egyaránt összeroppantak. Pedig mind az életben, mind a novellában

a (bűn?-)társak közül ki költőként, ki katonatisztként, s van, ki még özvegyként is! – de szépen leélte az életét. Nem akartak tíz év alatt évtízezredekét élni. Ők nem akartak tovább játszani halált.

Németh István Péter

Dramatizált Csáth-életrajz

Sárosi István: A húszmilliomodik év

Ősbemutató a Pécsi Nemzeti Színházban

(Csáth Géza és a színház) Csáth Géza univerzális, sokoldalú, csodálatos tehetségéből – az írás, a zeneszerzés, a kritika, a képzőművészeti érdeklődés, az orvostudományban, a freudizmusban, a darwinizmusban való elmélyedés mellett – a színház iránti vonzalomra is futotta. 1913-ban kelt rövid önéletrajzában írja: „1911-ben a Magyar Színház két színdarabomat mutatta be. A Janika c. 2 felvonásos tragikomédiát és a Hamvazószerda c. 1 felvonásos zenés játékot. Azóta még egy színművem készült el, továbbá munkában van egy vígjátékom...” Ennek a tömör önéletrajznak azonban a kulcsmondata – s alighanem sokoldalú érdeklődésében, egész életművében a „rendező elvet” jelentő megállapítás – egy másik közlés: „Másfél évig csak az anatómiának és az élettannak éltem.” Csáth Géza orvos volt, s mint orvos korának gyermeke, mindenekelőtt korának természettudományos gondolkodása hatott rá, világlátásának, létértelmezésének „kulcsát” és magyarázatát korának természettudományos fölfedezéseiben kereshetjük. Az álomról írja: „Freudnak sikerült végérvényesen megoldania az évezredes nyílt kérdést.” A vallások és a mítoszok pszichológiájával kapcsolatban pedig azt fejtegeti: „A nagy kozmosznak, az életnek a titkát Darwin fejtette meg. Ő akadt rá az összes talányok kulcsára.” Tekintsünk el most a túlzó, kirekesztő megállapításoktól („végérvényesen”, „összes talányok”), ezek nélkül is árulkodóak ezek a mondatok. Ezúttal azonban nem Csáth teljes, sokszínű és gazdag életművéhez keressük a kulcsot, csupán az író és a színház kapcsolatáról akarunk szólni.

Sajátos módon Csáthnak nemcsak eredendően színpadra szánt művei születtek és kerültek előadásra, hanem létrejöttek olyan vállalkozások is, amelyekhez az író csupán nyersanyagot adott. Ilyen mű *A varázsló*, melyet „Csáth Géza művei alapján” színpadra alkalmazott Franyó Zsuzsanna, és ilyen *A varázsló álma* című tévéfilm, melyet „Csáth Géza írásaiból” Sülyi Péter és Molnár György készített. (Mindkét mű szövege a szabadkai Üzenet 1987. évi 1–3. számában olvasható.)

Csáth Géza és a színház kapcsolatának van egy harmadik lehetősége, változata. Úgy látszik, Csáth Géza különös élete, természete, tragikus emberi sorsa, titokzatos és meghökkentő viselkedése, szélsőséges gesztusai, sokoldalú tehetsége vonzotta a dráma iránt érdeklődő utókort, s több író műhelyében színpadi hőssé vált. Lévy Endre *Félalom után* címmel monodrámában idézte meg alakját. S néhány éve a Pécsen élő orvos, Sárosi István írt *A húszmilliomodik év* cím-

mel Csáth Géza emlékének szentelt („In memoriam Csáth Géza”) színpadi művet, mely nyomtatásban először ugyancsak az Üzenet említett Csáth Géza-emlékszámában látott napvilágot, s a darabot a közelmúltban a Pécsi Nemzeti Színház műsorára tűzte. (Furcsa módon az előadás műsorfüzetében a különféle idézetek között egyetlen utalás nincs arra, hogy a darab szövege hol olvasható.)

(A mű) Sárosi István műve nem egyszerűen Csáth Géza emlékének szentelt dráma, nem Csáth Géza szövegeinek felhasználásával készült színpadi allúzió, hanem Csáth Gézáról is szól. Sőt éppen azt kell hangsúlyozni, hogy csak róla szól. Ezzel mintegy jelezzük a darab határait, korlátait is. Ezt a „csak róla szól”-t azért hangsúlyozzuk, mert szerintünk például *A fősvény* nem (vagy legalábbis nemcsak) Harpagonról, a *Hamlet* nem a dán királyfiról stb. szól. Sárosi István darabja: dramatizált életrajz. A folyóirat-közlésben negyven nyomtatott oldal betöltő mű mintegy félszáz jelenetből, életrajzi töredékből áll. Szerkezete végtelenül egyszerű: van a „jelen idő” színhelye, a zárt osztályos kórterem, ahová a beteg író került, s ahol felidéződnek a múlt valóságos képei (ez a jelen kb. nyolcszor tér vissza a megírt szövegben), és vannak a múlt megélt emlékképei, a folytonosan változó színhelyek, a folytonosan változó – nagyjában időrendben, lineárisan haladó – idősíkok, a változó szereplőkkel. Drámai konfliktus helyett tehát lírai hangoltságú emlékképek követik egymást, töltik meg a darabot. Kár, hogy a dráma elején tudjuk, kiről szól a mű, rádöbbenünk a masinéria, a szerkezet működésére, s egyéb konfliktus nem lévén, minden figyelmünk arra összpontosul, hogy kitaláljuk, melyik színhely, melyik életmozzanat következik. Bizony ez kevés a drámai feszültség fölkeltésére, az érdeklődés ébrentartására, érzelmeink és indulataink fölkavarására. Tudjuk, hogy a játék Csáth Géza életéről szól, s alig tudunk meg róla többet, mint amennyit az adatokat regisztráló életrajzok és lexikonok közölnek: orvos volt, írt, zenélt, kábítószerrel élt, morfiumot fogyasztott, Olgának hívták a feleségét, az első világháború idején a frontra vitték, többször feküdt klinikák zárt osztályán, üldözési mánia gyötörte, egyik zaklatott pillanatában agyonlőtte feleségét, majd önmagával is végzett. Akik mindezt ismerték, bólintanak, valóban, így volt. Akik eddig csak harangozni hallottak Csáth Géza felől, néhány felszínes információhoz jutnak. Sárosi István felvonultatja Csáth családjának tagjait, apját, anyját, testvérét, feleségét, megismerjük Kosztolányi Dezsőt, megjelenik egy parasztember, egy ezredes, egy katonaoorvos, egy másik orvos. A szövegbe szövődik egy sor irodalmi utalás, elhangzik *A kis Emma* című Csáth-novella tartalmi kivonata, egy részlet Bartókról írt cikkéből, egy Kosztolányi-versidézet, hallunk Csáth megzenésítette verseket... De ha már így állunk, nem volna jobb eredeti Csáth-szövegeket olvasni, naplóját eredetiben megismerni, vagy egy róla szóló alapos életrajzot tanulmányozni, netán egy hiteles műelemzésben elmélyedni, mint életéről „mesét” mondani, felszínes információkat megosztani? Csáth Géza végtére is író volt, s mint író elsősorban műveiben él. Azokat kellene ismerni! Jól tudom, miképpen vannak érdekes és népszerű életrajzi regények, azonképpen szülehetnek életrajzi játékok, dokumentumdrámák, a színpadi ismeretterjesztés nemes célját szolgáló munkák. Ezek azonban a legritkább esetben katartikus hatású alkotások. Lehetnek lírai futamok, emlékidéző, filmszerű képsorok, jobb esetben további érdeklődést fölkeltő megszólítások, netán vitára sarkalló értelmezések,

magyarázatok (és belemagyarázatok), de nem igazi drámák. (Ilyen volt az egy másik tragikus sorsú magyar író, József Attilát és Illyést megidéző Gosztonyi János-darab is.) Ha Sárosi István munkáját Csáth Géza életével vetjük egybe, a válaszukbólintás: adatokban gazdag, hiteles mű. Ha a drámatörténet és -elmélet objektív műfaji törvényeit kérjük számon a munkán, akkor elégedetlennek kell lennünk. Kihallható mondandója, „üzenete” se igen több annál az intésnél és figyelmeztetésnél, amit Arany János balladája, a *Tengerihántás* névtelen mesélője mond Dalos Eszti és Tuba Ferkó történetéről: „Ti, leányok, ne tegyétek...” A kábítószer-fogyasztás ártalmas, önpusztító és közösségellenes tett. De ezt az újságcikkekből is ismerjük. Ezt Csáth Géza tragikus sorsának fölmutatása nélkül is tudjuk. Szóval ezért csak (s ez egy újabb „csak”), nem érdemes a nézőtérre beülni, a színház szakrális beavatását keresni.

(Az előadás) Az iskolai osztályteremnél alig valamivel nagyobb teremben (ezért mondják az előadás helyét szobaszínháznak) folyik a játék. (Az ősbemutató napja 1991. február 1-je volt.) A szűk játékeret átlátszó tüllfüggöny (s a mögötte játszódó történetet megvilágító fények), deszkából épített, a nézők széksorai közé vezető hídszerű alkotmány próbálja kitágítani. (Díszlet- és jelmeztervező Horgas Péter.) Az előadás időtartama – a kemény kézzel végzett húzások eredményeképpen – öt negyedóra rövidül, mely szünet nélkül, egyetlen részben pereg előttünk. Míg az eredeti szövegben a klinikai kórterem jelzészzerűen utal a dráma „jelen” idejére, ebben az előadásban végig a kórházi vaságy van előttünk, minden kép (pl. Csáth pesti albérleti szobája is) ehhez kötődik, erre koncentrál, ezen játszódik. Amit az előadás a merész szöveghúzások következtében elveszített a réven, igyekszik megnyerni a vámon. A rendező, Vándorfi László „modernizálta” a darabot, vízióvá formálta az előadást. Köztudott, a kábítószer víziókat indít el: Csáth Gézának „víziói” voltak. A pécsi előadás Csáth életének reális mozzanatait újraélt vízióként eleveníti meg, s mindenekelőtt a rendező „vízióját” közvetíti. A kényszerű szövegrövidítéseket a rendezői munka eredményeképpen jelentkező ötletek kompenzálják, egészítik ki, dúsítják föl. Az előadás „modernizálása” több területre kiterjed. Az „átköltésnek” három fő összetevője van. Az egyik a szereplők mozgásának és gesztusainak tervszerű, többnyire szimmetrikus megkomponálása, táncszerű koreográfiája. A másik az előadás közelítése a képzőművészet nyelvéhez, ami főképpen a színekben, a fényekben, a jelmezek megkomponálásában mutatkozik meg: egyik-másik színpadkép Gulácsy Lajos festményeinek világára, Rippl-Rónai pasztelljeinek színeire emlékeztet. A gazdagítás harmadik területe a kellékek felszaporítása. A szükséges és nélkülözhetetlen tárgyak (injekciós tű, hegedű stb.) mellett van itt sok minden más „látványos” holmi is: olló, fészület, szerteguruló pamutgombolyag, jelentőségteljesen eregetett cigarettafüst. Ide sorolható a szövegbe épített zene, a vallásos énekek és dalok sora. (Zeneszerző Rossa László.) Érdekes és szerencsés rendezői gondolat a két ápoló és a két határőr, valamint az Anyácska és az Apáca alakjának az összevonása: az előzők mintegy a hős szorongását, „rossz szellemét” személyesítik meg, az utóbbiak a „jó lélek” tárgyiasulásai. Az elhagyások és összevonások eredményeképpen az eredetileg több mint harminc szereplős darabot végül is tizenhét színésszel játszatja el a rendező.

Összességében a rendező elképzelését híven követő, egységes, jól összefogott, lelkes, a legjobb értelemben vett „műkedvelő hangulatú”, a belső akarástól fűtött produkciót kaptunk. Említettük: az előadásra a kórterem képe ül rá, s a más színhelyeken játszódó jelenetek is ehhez a színpadképhez kötődnek. Ennek következménye, hogy a Csáth Gézátként alakító Fazekas István azokban a jelenetekben is a narkózis hatását játssza el, amikor – legalábbis a megírt szöveg szerint – egészséges emberként kellene viselkednie. Ezért a színészi eszközök közül főképpen a harsánysággal, az indulatkitörésekkel, a széles gesztusokkal, a hangerővel él. Mindez roppant látványos, de a tenyérnyi teremben, a még kisebb színpadon, a nézőktől karnyújtásnyi távolságban kissé erős. Visszafogottabb, érzékenyebb, árnyaltabb figurát jelenít meg Illés Györgyi Olga, Csáth felesége szerepében, valamint Nádházy Péter, aki Csáth unokabátyját, Didét, azaz Kosztolányi Dezsőt állítja elének elegánsan, tartózkodóan, hűvösen. Koszta Gabriella Anyácska, valamint az Apáca kettős szerepében az azonosságot és a különbséget egyaránt meg tudja éreztetni. Az orvosi „kar” tagjai, Wilhelm doktor (Faludy László), Doktor (Kovács Dénes), Katonaorvos (Fülöp Mihály) az előadás harsányabb színeit erősítik. A Lányok – akiknek számát az előadás eggyel meg is szaporítja – a hőzörgés erotikus vágyait testesítik meg dekoratív és kulturált, érzéki és légies mozgással (Kovács Kata, Keszler Erika, Pásztó Renáta). Villanásnyi szerepükben is hitelesen követik a rendező intencióit Stenczer Béla (Apácska), Bánky Gábor (Dezső, Csáth öccse) és Krizsik Alfonz (Paraszt). A két határőr (Pilinczés József és Bartus Gyula) a darab végén az előadás legszuggesztívebb, leglíraibb, leghitelesebb pillanatait teremti meg. Az előadás, amely alapvetően nem tud elszakadni a naturalista színjátszás hagyományaitól, itt az eredeti szöveg naturalizmusán is messze túllépve valódi költészetet és megrendültséget hoz a nyers deszkák és a nyers hangok közé. Ha Sárosi István szövege tudott négy évig várni az első megjelenítésre, hisszük, nem ez az előadás volt az egyetlen és utolsó próbálkozás a darab életre keltésére.

Tüskés Tibor

„Nekem megbocsát az Isten”?

Bravúrosan felépített regényében Lovas Ildikó két női „fejlődéstörténetet” vitet egybe: Jónás Olgának, Csáth Géza feleségének a házassági drámáját és egy Szabadkán nevelődő, névtelen kamasz lány serdülőkorát és első házasságát. Vajon a két mesterien egymásba játszó-rímelő vallomást felfoghatjuk-e ok-okozatnak is?

A párhuzamos monológok a „lány” megszólalásával kezdődnek, és a férje elől menekülő, de közben a végzetébe beletörődő Olga utolsó monológjával fejeződnek be. Aprólékosan megismerjük a „lány” gyerekezeit – ezek épp a regény legmegragadóbb részei –, míg a századfordulósan érett szépség, a huszonhét éves Olga a „semmiből” lép a történetbe. Mintha az égvilágon semmi fontos dolog nem történt volna a „Magyarország legzseniálisabb emberével”



Lovas Ildikó: *Spanyol menyasszony*. Pozsony, Kalligram, 2007

való találkozását megelőzően. Olga tragikus előképe lenne a Csáth Géza-rajongásban felnőtt szabadkai tinédzsernek?

Vagy ez a kauzális gondolkodás nem is illik ehhez a női regényhez, és a két női vallomás még csak feltételelesen sem rendezhető ok-okozati viszonyba? A szabadkai lány egy ponton elhallgat, nem sokat mesél a tönkrement házasságáról, a kortárs házastársi pokol ábrázolását helyettesíti „Olga története”. De a két női sors nem fut párhuzamosan: Olga beleveszik a házassági tébolyba, míg a „másik” a tönkrement házasság után is felépít egy új életet. Ámde a századfordulós Olga és a hófehér stiklában (tűsarkú cipőben), méregdrága párizsi modellben a tükör előtt pompázó mai menyasszony történetét számos nyilvánvaló „minta” köti össze: kötelek, selymek, bársonykák, lila kelmék, csirkevágás, a Magdolna-nap, a „magdolnaság”, a sok-sok apró gomb Olga hálóingén és a „spanyol” menyasszonyi ruhán – mintha csak egy Jozseliani-filmet látnánk, ahol a tárgyak, a kelmék te-

kergődző ökörnyálként fonnak egybe, keresztül-kasul egymásról mit sem tudó korokat, életviszonyokat, embereket.

A két női vallomás- vagy történeteszövedék nem különül el látványosan, hanem hol elválik, hol egymásba tűnik, mintha csak két hasonló, finoman egymásra helyezett hímezést figyelnénk – szép, nem tudunk mást mondani. És soha nem mesterkél! De ezek a hol elkülönülő, hol egymásba játszó vallomások teljesen eltérő női karaktereket takarnak. A gondolatban már a gyermeke halálával is eljátszozó Jónás Olga végletesebben megnyomorított lény, mint a regény végén újságírónak készülő, szabadkai születésű elbeszélő. De valami mind a két életben megbicsaklott vagy elröngyölödött.

Tönkrement selyemharisnya. Kilyukadt, szétszakadt ruha. Tönkretett, kitört sarkú stikla. Hiszen egy rongy vagyok, nemde?

Kinek bocsát meg majd az Isten? Hogyan tudja az egyik nő túlélni azt, ami-be a másik tönkremegy? Házasságkötésekor a szabadkai lány semmivel sem bölcsebb vagy felvilágosultabb, mint az életét „Magyarország legzseniálisabb emberéhez”, Csáth Gézéhoz hozzákötő Jónás Olga. Úgy vélem, nem valamiféle szenvedésben pácolt asszonyi józanság vagy éppen a femininista eszmékkel való találkozás tartja meg az életnek a szerencsésebb elbeszélőt, hanem a gyerekkorban megszerzett önazonosság és autonómia. Az „engem egy fiú ne piszkáljon” fennhéjázó magabiztossága. Az anyuka-apuka mellett élvezett biztonság, az a bizonyos „vatelin” a gyerekkori télikabátban. A régi nagy olvasásdüh. Hiszen nem lehet teljesen elveszett ember, aki kislánykorában, a szabadkai könyvtár olvasótermében Joyce *Ulysses*-ét olvasgatva próbál a férjfogás csínjára-bínjára rájönni. De bárhol és bárhogy is éltél, az időből nem lehet kibújni. Nincs hova menned.

Július huszonkettedike, hőség, Magdolna-nap. Asszonyok napja.

De miért épp Jónás Olga? A magyar irodalom két meggyilkolt asszonyának, Draskovich Eusebiának és Jónás Olgának a sorsa is a Délvidékhez kötődik. Zrí-

nyi, ha felemás módon is, de meggyászolta a saját, korábban Violaként dicsőített asszonyát. Eusebia (ha ez valakit vigasztal) elfoglalhatta a helyét a magyar műzsák „arcképcsarnokában”, hiszen egyetlen dehonesztáló sor nem maradt fenn róla. Míg Olga, vagyis O. (ez a férj által használt rövidítés olyan, mint a női nemi szerv emblémája) nemcsak az életét áldozta fel a házasságban, hanem az emlékezetét is.

Leírták őt. Egy k. Hogy ne tudjunk rá emberként emlékezni.

Maga a férj akarta így.

De a „Magyarország legzseniálisabb emberének” szerelmét kiérdemlő, a maga és gyermeke életét megvédeni képtelen Jónás Olga – mint ahogy ellenképe, a mindenkit ócsárló Kosztolányiné – tulajdonképpen tényleg nem sok rokonszenvet ébreszt. Talán megfordult Lovas Ildikó fejében (aki regényében felvillantja K. D.-t is), hogy ezt a két női sorsot ellentétezzé, hiszen milyen érzés lehet ennyire „zseniális unokatestvérek” feleségeinek lenni? Szerencsére a szerző nem ezt tette. Hiszen akkor egy groteszk századfordulós kor- és kórképet kaptunk volna. Századfordulós dagonya: írók, írófeleségek és nyavalyáik.

De Olga sorsát egy, az olvasó számára sok azonosulási pontot kínáló női fejlődésregény tükrén át látjuk. És így döbbenünk rá, a mintázatban tényleg mennyi sok azonosság van. Levágott tyúk, a halálra kínozott Olga, saját esküvőjén vérig sértett, megalázott fiatal lány, hiszen van valami szívszorító hasonlóság mindenfajta női kiszolgáltatottságban. A szerző kikényszeríti az empátiánkat. Bárhol is éltél vagy bárhogyan, a nő időből nem lehet kibújni. A minta ugyanaz, csak a fonál színe változik.

Persze nem nevelkedhet mindenki egy patinás, legendásan kulturált, több nemzetiség lakta, határon túli városban. De azért ez a legendásan kulturált városka mégiscsak igazi Sárszeg, ahol pontosan ugyanolyan előítéletek járnak, mint a legtöbb magyarországi városkában: „Ha férfiak megkapnak, elhasználnak és eldobnak”. „Anyukááám, elhiheted, tudod, miről beszélek.” De mért kéne a kicsinységnek vagy akár a nagyságnak fejet hajtani?

És persze nem mindennapi szerencse, ha a századfordulón egy lány az egyik festői szanatóriumban megismerkedhet Magyarország „legzseniálisabb” fiatalemberével, és – mit szerencse? egyenesen megtiszteltetés! – ha bekerülhet egy olyan neves vidéki értelmiségi családba, ahol már amúgy is van egy másik „legzseniálisabb” fiatalember. Hogy ennek az irigylésre méltó családnak a beleegyezésével kínozzanak halálra egy fiatalasszonyt: hiszen megérdemli, nemde...? Hogy aztán a végrendeletben a feleség vagyontárgyairól előre rendelkező férj külön köszönetet mondjon a mindent előre látó anyikának, „aki helyesen diagnosztizálta Olgát már a legelső alkalommal”.

Akkor honnan is tudjuk, hogy a hasonlóság csak látszólagos, hogy a kétféle stikla, a szabadkai lány és Olga sorsa különbözik? A nővé válást a szerző nem villámcsapásszerű átváltozásnak, nem(csak) lelki és biológiai folyamatnak, hanem lassú-lassú tanulásnak, a társadalmi szabályok elfogadásának láttatja. Egyszer csak eljő a szüzesség – hiszen ez is eljő, akár csak a menstruáció, hiszen jól tudjuk, a kisebb gyerekeket egyáltalán nem érdekli az egész. „A szüzesség olyan hártya, mely a fülünket, szemünket és a lelkünket is betapasztja. Süketté tesz és vakká, valamint annyira kíváncsivá, hogy az már bűnnek számít.”

Magabiztos, gondolkodó gyereklányok – akik az *Ulysses*ből próbálnak a párkeresésre felkészülni – csoportban, alázatosan ácsorognak, hogy felkérjék őket a lassú blokknál a diszkóban, és előtte otthon halálra aggódják magukat az előszobatükör előtt. És mikor az osztálytársnőink épp izgulni kezdenek, hogy felkéri-e őket a „lassú blokknál”, mi már nem vagyunk itt... És lesznek az életben ciki és nem ciki dolgok, ezt is tanácsos tiszteletben tartani, egy lánynak mindig résen kell lenni: „Csörög a tekintet, ébresztő, férfiak!” Nehogy pár nélkül maradjunk! Pedig a nagy párkereső pánik helyett élhattünk volna szabadabban is. Megfejtve a világ megfejtetlen írásait, felszabadítva magunkat, az indiánokat vagy más felszabadítandókat, vagy csak a napsütésnek örvendezve, KAMAZ márkájú biciklinkkel az egész világon átkerekezve...

A *Spanyol menyasszony* olvasható lélektani regényként, erotikus thrillerként is, de úgy vélem, társadalmi regényként könnyebb megközelíteni. A regényben minden a férfiak körül forog, van megkínzott asszony, megsértett menyasszony és rengeteg más pompásan ábrázolt nőalak is – de az „igazi férfiak” csak olyan távoli, emblematisz szerepekben bukkannak fel, mint Kutuzov és Napóleon a *Háború és béke*ben. Boronganak, töpregenek, csatákat nyernek, csatákat vesztenek, lólengenek (mint Magyar Zoltán), bánatosan ácsorognak toronyházak előtt, vérig sértik a menyasszonyukat, vagy épp örült módra köntösöket szagatnak, hogy a végén, mint a szilvalekvár, „összerotyanjanak”... Azonban a társadalmi elvárásokat nem ők közvetítik, az epikus értelemben vett, szélesen hömpölygő, „igazi élet” nélkülük zajlik. A mindennapi élet a „fődeles kapu” mögött, a férfiak által meghatározott térben, ám mégiscsak nélkülük történik. Egyáltalán nem véletlen, hogy a szabadkai lány két nagy szerelme, a „klarinétos fiú” és a „vőlegény” nem nagyon különbözik.

Pedig Lovas Ildikó regényében bámulatosan realisztikus, megkapó jelenetek sorakoznak. Nagypapa haldoklása, a gubógyár, történetek a szabadkai diszkóban, a dacos „nem adom meg magam” várakozás az újvidéki tévé folyosóján, aztán a halálra ítélt Olga álmos botladozása egy liliomillatba, verőfénybe fulladt falusi házban... És mennyi pompás mellékalak! A nagymama – ő az, aki tudja, „milyen egy rendes lány, és mit akarnak a fiúk” –, osztálytársak, nagynénik, portások, szomszédok, rokonok és két vérfagyasztó nőalak, a Brenner-háztartás két nagy halálmadara, Olga cselédlányai: a lomha Ágnes, a más titkai között kotorászó Veron. Bár lehet a művet példázatos regényként is olvasni, a szerző irigylésre méltóan sokat tanult a másik „zseniális unokatestvér”, Kosztolányi Dezső ábrázolástechnikájából. Az a hihetetlen nyelvi pontosság! És a kegyelemmel és megbocsátással kapcsolatos spekulációk. A Magdolna-nap. Anna-Viznyé-Pacsirta-Olga... Lovas Ildikót nemcsak felületes egyezések kötik a Csáth- és Kosztolányi-örökséghez.

Erotikus thriller, erotikus női regény... tulajdonképpen igaz, ámbar a férfiak csak vonzó, távoli, félelmes árnyak. Kitapogatják tánc közben a lányok melltartóját, aztán átváltoznak, és mennek vagy maradnak. Lovas Ildikó felülírja a hagyományos „női regény” sémáit, nézőpontját és ábrázolástechnikáját is. Az önsorsrontást nem valami ideológiai elvel, hanem a gyerekkor autonómia-törekvéseivel állítja szembe, másrészt mélységében is lenyűgözően pontos társadalmi körképet ad.

Csáth-szám

„Nem túl szofisztikált humorú emberek gyakran viccelődnek azzal, hogy a pszichiátert és a bolondot csak az különbözteti meg egymástól, hogy az egyiknél vannak a kulcsok, illetve az orvos felé nyílnak az íróasztal fiókjai. Otromba tréfa, de be kell lássuk, van némi alapja. Különösen Csáth Géza, alias Brenner doktor példája mutatja, mennyire valós lehet a pszichiáter pszichés érintettségének kérdése.” (Danics Zoltán)

„Nyilván eufóriás állapotában döntött így! Morfium, ópium, pantopon hatása alatt. Vagy: alkoholhatás alatt, más szóval részegen. Esetleg delíriumban... De én, mindaddig, amíg maga, Brandt, »csak« önvészélyes, meg fogom próbálni, hogy megvédjem magát önmagától.” (Dobai Péter)

„A gyermek Csáth romantikus szerelmeitől a felnőttkori szexualitás felé haladva, éles hangsúlyváltás érzékelhető a naplók és levelek belső világában. ... A nők nem mást jelentenek a fiatal orvosnak, mint élvezetet, amelyre mértéktelen mennyiségben vágyakozik, és amelyhez kényszeresen, napi rendszerességgel nyúl.” (Mirnics Zsuzsanna-Heincz Orsolya)

„Csáth Géza nevű zeneszerzőt azonban nem ismer a köztudat, annak ellenére, hogy írásaiból egyértelműen kiderül: életét napról napra végigkísérte, betöltötte a muzsika... Amit irodalmi munkásságából is nyilvánvalónak tarthatunk, azt fennmaradt művei is bizonyítják; kapcsolata e művészettel különleges, különlegesen egyedi volt.” (Kelemen Éva)

„Kissé merésznek tűnik Csáth újrafelfedezését és kialakuló kultuszát összekötni a hatvanas évek magyarországi és jugoszláviai kontextusával, mégis meg lehet kockáztatni az állítást: egy olyan nemzedék tűzte zászlajára Csáth életművét – s még inkább sorsát –, melynek az ismert politikai helyzet beszűkítette jövőképét, mely az önpusztító értelmiségi magatartást heroizmusként értelmezte.” (Z. Varga Zoltán)

Ára: 650 Ft. Előfizetés: 5000 Ft.

Előfizethető személyesen valamennyi postán és a kézbesítőknél, a Magyar Posta Zrt.
(1) 303-3440-es faxszámán, a hirlapelofizetes@posta.hu e-mail-címen,
valamint a szerkesztőségben.

A Napút elérhető az interneten: <http://www.napkut.hu>

Számlaszám: OTP 11713005-20381185



9 771419 408008

0 9 0 0 6



Folyóiratunk megjelenését
a Nemzeti Civil Alapprogram
támogatja.